

Шәмсі дейді: — Нәмахрам өзің бізде,
Өзің тағы адамзат, нәсілің өзге.
Шариғатта обалы болғаннан соң,
Сөйлеспей жөнелділер олар сізге.

Болмаса олар сізге қарар еді,
Жанжалдасып қиқуды салар еді.
Шамалары келгенше таласып ол,
Көйлекті сенен тартып алар еді.

5850 Тастап кеткен мәнісі тағы мынау —
Олардың да көйлегін алған біреу.
Перілердің заңында көйлектерін
Кім алса, сол болады оған күйеу.

Олар кетті Қап тауының сайларына,
Тұратұғын өздерінің жайларына.
Перілердің ішінен өздерінің
Көйлегін тартып алған байларына.

5860 Көйлегін[ін] соңынан олар онда
Кетіп қалды, һәркім ғой өз мұңында.
Көйлегім менің сізде болғаннан соң,
Мен де сізге байланып қалдым мұнда.

Шәмсі бану бар сырын айтып салып,
Көйлегімді алдың деп қапаланып,
Тұрғанында сөйлесіп менімменен
Марғышаһы құстардан келді қалып.

Марғышаһының келгенін Шәмсі көрді,
Амандасып алдына қарсы жүрді.
— Аман-есен келдің бе, падишаһым,
Көр енді, мені қалай Құдай ұрды.

5870 — Әй, шаһ қызы, қыла көр шүкір, — дейді,
Көп шүкірді Құдайға келтір, — дейді.
Нығметтің қадірін білмегендер
Хақ қасында болады кәпір, — дейді.

Мұндай нығмет Құдайым саған берген,
Керек қой бұ нығметтің қадірін білген.
Адамзаттан шәукетті шаһизада
Ашық болып қолыңға кіріп келген.

Кез болыпты бұ дәулет саған, — дейді,
Сөз айтамын, құлақ сал маған, — дейді.
Қабылстанның шаһарының патшасының
5880 Қадірлі баласы ғой, балам, — дейді.

Қабылстанның шаһы еді бұ қонағың,
Құдайым артық қылған оның бағын.
Он төрт жасқа келгенде бұ балаға
Атасы тапсырыпты тәж бен тағын.

Сен өзін перізаттан хан қызы ғой,
Бек әдепті, аяулы сал қызы ғой.
Қабыл қылсаң, қосамын сені соған,
О дағы бір патшаның жалғызы ғой.

Бұ шаһзада ашығыңда сенің күйді,
5890 Тамам бір жыл ашығыңда қайғы жеді.
Ашығың Жаһанша мен екеуіңізді
Некаһ қылып қосамын енді, — дейді.

Бұ сөзіне Шәмсі һеш үндемеді,
Жақсы-жаман жауаптан сөз демеді.
«Үндемеген — риза болғаны» деп,
Құтпа оқып біздерге некаһ қылды.

Андан соң мен: — Марғышаһ ата, — дедім,
Менден тағы өтіпті қата, — дедім.
Шүкір енді Шәмсі қыз менің болды,
5900 Рұқсат беріп, маған бер бата, — дедім.

Рұқсат берсең, еліме жүрейін мен,
Атамыз есен болса көрейін мен.
Атамыздан рұқсат алғаннан соң,
Күйеу болып Шәмсіге кірейін мен.

Бұ кеңесті білдірдік Шәмсі қызға,
Жүрермін деп, өзіміздің шаһарымызға.
Атамның рұқсатымен қосылайық,
Сәлеметтік Құдайым берсе бізге.

5910 Шәмсі қыз жауап берді: — Жүргенің құп,
Атаңыздың есендігін білгенің құп.
Атаңыз рұқсат берсе, тойлар қылып,
Содан соң мұрат хасыл қылғаның құп.

Марғышаһ даярлады жол керегін,
Кигелі бізге берді асыл киім.
— Бұ киімнің бұларын Шәмсі кисін,
Мыналарын құрметтеп өзің киін.

Бек қымбатты киімдер, ғажап сұлу,
Жандарым, менім сізге бергенім бұ.
Ерге лайық киімін өзім кидім,
5920 Өзгесін киіп алды Шәмсі бану.

Маған қылды насихат: — Ғапыл жүрме,
Зарласа да көйлегін оның берме.
Қолға түссе көйлегі, қашып кетер,
Бек берік бол, айырылып қала көрме.

Көйлегін берме, қанша зарлық етсе,
Берерсің сонда, қашан бала бітсе.
Бала болып, туғанша сақтана гөр,
Өміріңе қайғы болар қашып кетсе.

5930 Шәмсі қыз маған айтты: — Арқама мін,
Қатты жабыс, қорықпа, көзіңді жұм.
Көзіңді ашып дүниеге неш қарама,
Қарасаң көзіңді ашып, қорқасың тым.

Андан соң Марғышаһымен амандастық,
Тәуекелдің жолына енді түстік.
Шәмсінің арқасына мініп алып,
Екеуіміз аспанға қарай ұштық.

Тәуекелді қылдық біз жалғыз Хаққа,
Пәруардигар Құдайым, өзің сақта.
Шәмсі бану сұрайды мен ғаріптен:
5940 — Қабылстанның шаһары қайсы жақта?

— Қабылдың уәлаяты мына тұста,
Жөніңізді түзеп ал, қисық ұшпа.
Қабылстанның шаһарын табарсың сен,
Туралап ұша берсең күншығысқа.

«Қабылдың уәлаяты мына жақта»
Деген соң, ұша берді сол тарапқа.
Шәмсі бану жоғары қарай ұшып,
Шығып кетті аспанға, бек жыраққа.

Қатты қорқып, жабысып, жұмдым көзді,
5950 Балқия, тыңдап отыр мына сөзді.
Денемізді Шәмсінің денесіне
Жабыстырып бір қылдық тәнімізді.

Банудың арқасында бір кенедей,
Жабысып болып қалдым бір инедей.
Қорыққанымнан Бануға тығылдым мен,
Екі тән болып қалдық бір денедей.

Шәмсі қыз — пері қыздың паһлуаны
Алып кетті ұшырып Жаһаншаны.
Бір уақыт Шәмсі бану маған айтты:
5960 — Көзіңді ашып қара дүниені.

Көзіңді ашып дүниені көрші, — дейді,
Қарап маған хабарың берші, — дейді.
Дүниедегі шаһардың баршалары,
Көріне ме шаһарың, білші, — дейді.

Қыз айтқан соң көзімді ашып алып,
Жер жүзіне қарадым көзім салып.
Жер жүзі толған шаһар арасында
Қабылдың шаһарларын білдім танып.

— Әй, Шәмсі, білейін десең әгар, — дедім,
5970 Мен айтай[ын] саған, шын хабар, — дедім.
Уәлаятым тұсына келіппіз ғой,
Қабыл-дүр сол көрінген шаһар, — дедім.

«Көзің жұм» дейді тағы Шәмсі бану,
Тиыш болды төменге қарай бару.
Ол көрінген шаһарың Қабыл болса,
Бізге керек сол жаққа ыңғайлану.

«Жұм» деген соң тағы да жұмдым көзді,
Мен айтпаймын, Балқия, бекер сөзді.
Бір уақытта «көзіңді аш» деген соң,
5980 Көз ашып жерде көрдім өзімізді.

Шәмсі бану төменге қарай ұшты,
Түс болғанда бір жерге келіп түсті.
Шаһарға жақынырақ бір орынға
Келтіріп түсіріпті мен байғұсты.

Неше күндер аспанда ұшып жүрдік,
Шүкір Хаққа, жер жүзін енді көрдік.
Ол күн болды күн ыстық, Шәмсі қыздың
Алжаймасын көлеңке қылып тұрдық.

Атам ол күн шаһардан келген екен,
5990 Сол арада ау аулап жүрген екен.
Сейіл қылып ау аулап жүргенінде
Біздердің қарамызды көрген екен.

Ол күн атам далада көп жүріпті,
Жүре-жүре біздерге жақын жетті.
— Анау қара көрінген не нәрсе? — деп,
Біліп кел, — деп бір құлды жіберіпті.

Жіберген құл қасыма келіп қалды,
Көрген соң [мен] ғаріпті танып алды.
— Шаһзада, келдің бе? — деп, аттан түсіп,
6000 Аяғымның астында домаланды.

Ол құлменен сөйлесіп, амандастым,
Атамыздан хал-ахуал сөз сұрастым.
Құлға дедім: — Тұрма, тез жөнел енді,
Сүйінші көп алуға болса қастың.

«Әй, падиша, сүйінші енді» деңіз,
«Құдайым тілеуінді берді» деңіз.
«Неше жылдар жоғалып ғайып болған
Балаңыз есен-аман келді» деңіз.

6010 Құл барып айтқаннан соң болыпты шат,
Қуанды қисапсыз, болған зияд.
Үстіндегі киімін, мінген атын,
Мың алтын қосып беріп, қылған азат.

Атамыз берген оған бір мың алтын,
Үстіндегі киімін, мінген атын.
Тағы бір уәлаятқа уәли қылып,
Берген оған ол жұрттың хүкіметін.

Андан соңыра атамыз қаламызға
Бір кісі жіберіпті анамызға.
Ол шапқыншы барыпты: «сүйінші» деп,
6020 «Жүріңіз, — деп, — келе жатқан балаңызға».

Фариад қылып келе жатыр атам маған,
Мен де жүрдім қасына оған таман.
Құшақтап ол атамның қолын сүйіп,
Көрістім жылай-жылай өзім оған.

Атам мені көргенде қалды сасып,
Жылай-жылай көзінің жасын шашып.
Қасындағы құлдарының баршалары
Көрістілер меніммен амандасып.

6030 Жүрегіміз тұрмады қуанбақтан,
Тиылмайды жасымыз көзден аққан.
Біз мұнда у-шу болып тұрған шақта,
Пайда болды бір дауыс шаһар жақтан.

Бір күймелі пәуеске мініп алып,
Келе жатыр анамыз ойбай салып.
Мені көріп күймеден өзін тастап,
Биһүш болып сол жерде қалды талып.

Біраздан есін жиып көзін ашты,
«Қарағым» деп бауырына мені басты.
Менімменен көрісіп болғаннан соң,
6040 Шәмсінің ахуалынан сөз сұрасты.

Құданың бергеніне шүкір еттік,
Әлхамдулилла, мұратқа бүгін жеттік.
Анамыз күймесіне, біздер атқа
Мініп алып шаһарға жүріп кеттік.

Келе жатып атам дер: — Өлмедім мен,
Неше жылдар қайғыдан күлмедім мен.
Һәр уақытта аң аулап келуші едім,
Бүгінгідей олжамен келмедім мен.

Елші кетті, әскерге күтсін, — дейді,
6050 Топларыны барабан соқсын, — дейді.
Бектеріне жіберді шапқыншылар:
— Әскермен алдымызға шықсын, — дейді.

Шапқыншылар шаһарға еніп кетіп,
Уәзірлерге, бектерге хабар етіп.
Ту көтере көп қалың әскерменен
Алдымызға уәзірлер келді жетіп.

Шаһар халқы баршасы келді бізге,
Көрістілер баршасы өзімізге.
Қисабы жоқ қуаныш, шаттықпенен
6060 Еніп кірдік біз енді шаһарымызға.

Шүкірлікті қылдық [біз] енді Хаққа,
Бұрынғыдай отырдым алтын таққа.
Атамыздың орнына патша болып,
Әділ хукім қылдым мен халайыққа.

Хал-ахуалым сұраған соң атам маған,
Уақиғасын Шәмсінің қылдым баян.
Бар болған уақиғаны баян қылдым,
Сондай-сондай болды деп істер маған.

— Ата, — дедім, — көп жерге барып келдім,
6070 Машақаттар көп көріп арып келдім.
Изніңізбенен некаһ болайын деп,
Қасыңызға Шәмсіні алып келдім.

— Дүниеде мехнаттар көрген болсаң,
Қабыл етіп Шәмсіні келген болсаң,
Тойлар қылып екеуің қосайын мен,
Ашық болып Шәмсіге жүрген болсаң.

Мехнатқа көп салып өзіңізді,
Іздеп, тауып алыпсыз Шәмсі қызды.
Анда тағы қосылмай, осы жерге
6080 Келіпсің ғой есіңе алып бізді.

Сендердің тілеуінді мен тілейін,
Бұ турада бір жақсы ой қылайын.
Бар керек-жарағыңды даяр қылып,
Жұртты жиып бір жақсы той қылайын.

Гүл шарбағы бар еді атамыздың,
Сол бағының ішінде жүріп кездім.
Сол бақта бір сарай салғызам деп,
Балташының бәрін де келтіргіздім.

Ол бақтың ішінде ағаш еккен,
6090 Ағаштарда һәр түрлі жеміс біткен.
Шаһар ішінде балташы неше болса,
Шақырған соң баршасы келіп жеткен.

Атамыз ұсталарға: — Келің, — дейді,
Бұ бақта бір сарай қылың, — дейді.
Той өткен соң Жаһанша баламменен
Бұ сарайда болады келін, — дейді.

Ұсталарға мен айттым: — Ағаларым,
Бұ сарайдың төбесін биік салың.
Ортасында бір құжыра қылыңыздар,
6100 Мәрмәр тастан қопарып қылып қалың.

Мәрмәр тасты қалың қылып жапқыздым мен,
Ортасынан бір жерін ойғыздым мен.
Тасты ойып, ішіне темір сандық
Берік қылып қаққызып қойғыздым мен.

Қалың тастың ортасын ойып алып,
Тас ішінде ол сандық бекулі қылып,
Ол сандықтың ішіне түйіп-орап,
Шәмсі қыздың көйлегін қойдым салып.

Өз ойымда, Шәмсі мұны қарар дедім,
6110 Қараса мұны қайран қалар дедім.
Қалың тастан қопарып, бұ сандықтан
Енді боқты-көйлегін алар дедім.

Қырық күн ол сарайда тойлар қылып,
Үлкен-кіші жиылып бәрі келіп.
Некаһ кеші болғанда ол сарайға
Келтірділер Шәмсіні киіндіріп.

Түрлі киімдер Шәмсіге киіндірген,
Некаһ кеші сарайға алып келген.
Ол сарайға кірген соң, Шәмсі бану
6120 Иіскеп жүріп, көйлектің иісін білген.

Ол келгенде мен анда тұрып едім,
Сарайға енгізгенін көріп едім.
Тысқар[ы] шығып тарқаған қонақтарды
Аттандырып, жөнелтіп жүріп едім.

Бұ секілді болар ма ғапыл болу,
Пұрсат тапқан ол уақыт Шәмсі бану.
Тас-талқан қып тастарын қопарған ол,
Қарсы тұрып қылмайды һешкім қару.

Ол тастарды қопарып, ашуланып,
6130 Сандықты һәм қиратып, қолын салып,
Сындырған соң сандықты қиратып [ол],
Көйлегіні үстіне киген алып.

Атқа мінді баршасы уәзірлердің,
Мен оларды жөнелтіп тыста жүрдім.
Қонақтардың бәрін де аттандырып,
Шәмсінің сарайына еніп кірдім.

Еніп кірсем, Шәмсі жоқ ол сарайда,
Іздеп жүрдім «япырым-ай, Шәмсі қайда?»
Жан-жағымнан ізденіп жүргенімде,
6140 Жоғарыдан бір дауыс болды пайда.

Шәмсі қыздың дауысын білдім танып,
— Шаһым, — дейді, — бір қара маған бағып.
Кетуге даярланып отыр екен,
Көйлегіні үстіне киіп алып.

— Шәмсі, — дедім, — рақым қыл мен ғаріпке,
Ғарібінді жылатып тастап кетпе.
Неше жыл мехнат шектім сенің үшін,
Фирақтың отыменен һәлак етпе.

— Шаһым, — дейді, — әуелде қосылмадың,
6150 Марғышаһтың сөзіні сөз қылмадың.
«Атамыздан рұқсат болған жоқ», — деп,
Меніменен халуатта сен болмадың.

Рұқсат берді атаңыз бүгін саған,
Менім де ғой атам бар есен-аман.
Сіз — еркексіз, рұқсатсыз болмағанда,
Рұқсат сұрау бек лазым болды маған.

Ойламадым бұ жерге келермін деп,
Көйлегімді үстіме киермін деп.
Рұқсат алып атамнан шыққаным жоқ,
6160 Бұ сапарда бір байға тиермін деп.

Дүниеде сенің жүріп көргенің көп,
Рұқсат сұрап атаңа келген[ің] құп.
Мен де бір пері шаһының қызы едім,
Менім де неш өзімде билігім жоқ.

Мен кетті деп, әлі сен безбе, — дейді,
Аман бол, күдеріңді үзбе, — дейді.
Енді сіздің көңіліңіз бізде болса,
Гауһарникин шаһарынан ізде, — дейді.

6170 Әгар болса пейліңіз бізде сіздің,
Гауһарникин аты-дүр шаһарымыздың.
Соны тапсаң, біздерді табарсың сен,
Атамыз ғой падиша анда біздің.

Сөздеріне Шәмсінің құлақ салдым,
Көздеріме өзімнің бұлақ салдым.
«Хош-аман бол» деп, ол ұшып кетті,
Биһұш болып сол жерде құлап қалдым.

6180 Биһұш болып сарайда жалғыз қалып,
«Аһ» деп әйлап жығылып қалдым талып.
Даусымды есітіп хадимдері,
Атамызға хабарды берген барып.

Атам келген сарайға қадам басып,
Шәмсі бану сарайдан кеткен қашып.
Биһұш болып жатқаным көргеннен соң,
Атам ғаріп қалыпты жаман сасып.

Атам байғұс бауырына мені басып,
Гүл суды жүзіме менің шашып,
Гүл суларын бетіме сепкеннен соң,
Есім жиып тұрыппын көзімді ашып.

6190 Көзімді ашсам, қасымда атам-анам,
Қайран болып екеуі отыр маған.
Сұрайдылар: — Шәмсіміз қайда кетті,
Не уақиға болды, — деп, — бүгін саған?

— Сұрасаңыз, айтайын сізге гәпті,
Шәмсі киіп көйлегін қашып кетті.
Оттай күйіп жүрегім қастарында,
Зарлық бірлән оқыдым бұ бәйітті.

Бәйіт:

Қай етейін, кетті қолымнан
Нигарым хайф-хайф,
Ермедім уәсіліне аның,
6200 Кетті жарым, хайф-хайф.

Барша ғұмырым сарып еттім,
Көргенімде мен оны,
Шықты алдымнан нағһан,
Ол нигарым, хайф-хайф.

Бұ күннен соң һәм жолығып,
Көрем бе жүзін оның,
Әгар көрмесем жаһанда,
Нала халім, хайф-хайф.

Үшбу елде мен өзім
6210 Біл, һәлак етсем керек,
Ашықтықтың майданында
Басыма топ атсам керек.

Адамзат болар пәни,
Шықса тәнінен жаны,
Енді кезіп дүниені,
Жан шүкір бақсам керек.

Жарымнан айырылып құр,
Бола алмаспын дүниеде,
Іздеп оны Гауһарникин
6220 Шаһарына кетсем керек.

Шәмсі менің түбіме жетті, — дедім,
Есім-ақылым қалмады, кетті, — дедім.
Перілердің тұратын мақамдары
Гауһарникин шаһарына кетті, — дедім.

Сабырға тағатым жоқ, төзбеймін мен,
Кетті деп ол Шәмсіден безбеймін мен.
Гауһарникин шаһары қайда екен,
Қаңғырып кетіп, оны іздеймін мен.

Естіген соң бұ сөзді олар менден,
6230 Бастарына бұ дүние болды зындан.
Сабыр қыл деп екеуі жыладылар,
Селдей қылып жас төгіп көздерінден.

Насихат қылды атам маған бағып:
— Тұрма, балам, бұ іске қайғыланып.
Гауһарникин шаһарының хабарын
Алармыз һәр тарапқа сұрау салып.

Һәр тарапқа сұрау салармын мен,
Ол шаһардың хабарын табармын мен.
Тәжім-тағым жолына пида болсын,
6240 Құдай бұйырса, ол қызды алармын мен.

Андан соң атам шақырып уәзірлерін,
Хабар сұрап, жиғызып адамдарын,
Дүние кезген адамдар қайда болса,
Келтіріпті шақырып оның бәрін.

Атам дер халайыққа: — Жүрген бар ма,
Жақсы менен жаманды көрген бар ма?
Дүниеде Гауһарникин шаһарыны
Көріп, яки есітіп білген бар ма?

Оны білген болмады уәзірлерден,
6250 Біле алмады жаһанды кезгендерден.
Жиылған жұрт ішінде һеш болмады,
Ол шаһарды білдім деп хабар берген.

Атам енді: — Уәзірлер, қараң, — деді,
Бір шара қылыңыздар маған, — деді.
Бір амал тауып тоқтау қылмасаңыз,
Кетеді ғой қолымнан балам, — деді.

Ақылдасып олар дер: — Шаһым, сізге,
Жаһаншаға айтайық көнсе сөзге.
Төрт тараптан дүниені қыдыртайық,
6260 Бір жыл тамам кеңдікті берсін бізге.

Өткір, жүйрік адамдар мінсін атқа,
Жібереік хат жазып түрлі жаққа.
Барша жұртқа публіктер салайық біз,
Гауһарникин шаһарын сұрамаққа.

Бұ кеңесті балаңа білдірейік,
Көңілдерін қуантып күлдірейік.
Көңілі соған уанып тұрсын үшін,
Алдына гөзәл қыздар келтірейік.

Қыздар андан неш бөлек болмасыңдар,
6270 Жаһаншаның қасында ойнасынлар.
Түрлі-түрлі қызықтар қылып оған,
Ойнатсындар, еркіне қоймасынлар.

Гөзәл қызды көрген соң, көз салар ол,
Көңілдері ашылып қуанар ол.
Біз болармыз һәрдайым іздетуде,
Жылға шейін соларға уанар ол.

Публикті барша жұртқа жүріп салсақ,
Гауһарникин шаһарынан хабар алсақ,
Ғұмырымыздың баршасын сарып қылып,
6280 Лазым болар біздерге сонда барсақ.

Хабар тауып ол шаһарға барайық біз,
Құдай бұйырса, ол қызды алайық біз.
Тауып алып о қызды Жаһаншаға,
Қосып алып, сауапқа қалайық біз.

Жылға шақты ол шаһар білінбесе,
Шәмсі қыз қолымызға ілінбесе,
Ол қыздарға көңілі ауар оның,
Шәмсі бану көзіне көрінбесе.

6290 Шәмсі барда ол қыздар тең болмаслар,
Шәмсі жоқта Шәмсіден кем болмаслар.
Көркемдікте Шәмсідей болмаса да,
Адам қызы боларлар, жын болмаслар.

Қыздар болсын жүздері алма-шекер,
Жылға шақты олармен қызық етер.
Ашық болып оларға ауысқан соң,
Көңілінен Шәмсінің ойы кетер.

6300 Мақұл көріп сөздерін атам енді,
Уәзірлермен қасыма кіріп келді.
«Жылға шақты сабыр қыл, Жаһанша», — деп,
Баршалары насихат маған қылды.

Насихаттап барлығы отырдылар,
Кеңестерін қасымда бітірділер.
Кәнизактан бек гөзәл көркемдерден
Қырық қызды қасыма келтірділер.

Келтірділер тағы да екі жүзді,
Бәкірадан әдемі гөзәл қызды.
Киіндіріп баршасын ол қыздардың,
Арасында қойдылар өзімізді.

6310 Жан-жағымда һәр түрлі жиылған қыз,
Қисса оқып сөйледі һәр түрлі сөз.
Балқия, көрсең қайран болар едің,
Солардың арасында отырдық біз.

Сырнай тартып кейбірі ән салады,
Естігендер даусына таңғалады.
Түрлі қызық тамаша ойын қылып,
Нұр балқып жан-жағымнан айналады.

Бұ қыздарды көздерім көрді менім,
Дауысы құлағыма кірді менім.
Сонда да һеш ілтипат қылғаным жоқ,
6320 Шәмсі бану көңілімде тұрды менім.

Атам-анам қасыма келіп жүрді,
Менім халім-ахуалым біліп жүрді.
Көңілі ауып қыздарға қарай ма деп,
Мені сынап, байқап ол көріп жүрді.

Келетін атам бір күн келе алмады,
Менім халім-ахуалым біле алмады.
Екі күн һәм үш күндей өтіп кетті,
Маған келіп жүзімді көре алмады.

Анамызға келген соң: — Анам, — дедім,
6330 Атам бар ма дүниеде аман, — дедім.
Үш күн болды атамды көргенім жоқ,
Не себептен келмейді маған? — дедім.

— Атаңның келмегенін, балам, — деді,
Сұраған соң айтайын саған, — деді.
Үш күн болды аттанып жауға кетті,
Үш жүз мың әскерменен тамам, — деді.

Келген жау — Ғиқал деген һүнді ханы,
Әй, Балқия, айтайын тағы да оны.
Атам оның әкесін өлтіріпті,
6340 Сол себептен екен ол қас дұшпаны.

Атасыны өлтіріп алған екен,
Басына көп бүліктер салған екен.
Атасын өлтіргенде Ғиқал һүнді
Жас қана бала болып қалған екен.

Ғиқал бала өсіп ол бойға жеткен,
Естіген атасына болған гәптен.
Андан соңыра Ғиқалды жұрты сайлап,
Атасының орнына патша еткен.

Патша болып ол тақытқа мінген екен,
6350 Атам кегі көңілінде жүрген екен.
Соғысып атам қанын аламын деп,
Қисапсыз әскерменен келген екен.

Сол бір хабар атама жетті енді,
Көңілдерін паришан етті енді.
Үш жүз мың тамам әскер жиып алып,
Алдына қарсы жүріп кеткен енді.

Атамыз жүріп жауға жөнеліпті,
Қыздарменен қалдырып мен ғаріпті.
Қапаланып, қыздардан көңілі бөлініп,
6360 Әуере болмасын деп білдірмепті.

Естіген соң бұ сөзді: — Анам, — дедім,
Атамыз ғой қылыпты жаман, — дедім.
Бір жүріп мен де жауға кетер едім,
Білдірмей неге кетті маған? — дедім.

Білдірмейін кетіпті атам, — дедім,
Қылыпты ғой бұ істі қата, — дедім.
Атам кетіп мен шыдап тұра алмаспын,
Беріңіз маған жақсы бата, — дедім.

Анам маған жалбарып: — Барма, — дейді,
6370 Басыңа бекер қайғы салма, — дейді.
Желігіп жалғыз жауға барамын деп,
Қыздардың қызығынан қалма, — дейді.

Атаң кетті ол жауға, балам, — дейді,
Үш жүз мың әскерменен тамам, — дейді.
Енді, балам, атаңа насрат берсін,
Хақ Тағала сақтасын аман, — дейді.

Қанша жалынып-жалбарып ғаріп ана,
Тоқтатуға қылмады һешбір шара.
Балқия, мен секілді әуара жан,
6380 Болар ма екен һешбір жан ғаламара.

Шәмсі қызды көңілге саламын деп,
Айтпадым іздеп кетіп қаламын деп.
Екі жүз атты жолдас қасыма алдым,
Сылтау қылдым атама барамын деп.

Анама білдірмедім жөнімізді,
Шәмсіні іздейтұғын жолымызды.
Атама барамын деп сылтау қылдым,
Құдайым өзі кешсін мұнымызды.

6390 Жәрдемге барамыз деп жауға қарай,
Түні-күні жүрдік біз аялдамай.
Атамызға бір күндік жол қалғанда,
Шаршап қалдық ұйқыдан жүре алмай.

Ұйықтамаған себептен арып-талдық,
Ұйықтаймыз деп шөл жерде қонып қалдық.
Аттан түсіп бастанып біздер енді,
Баршамыз біраз дамыл қылып алдық.

6400 Мен де жатып аз ғана дамыл еттім,
Жолдастар ұйқтасын деп [біраз] күттім.
Олардың бәрі ұйықтап қалғаннан соң,
Атқа мініп тез енді жүріп кеттім.

Таң атқан соң олардың бәрі оянған,
Қарасалар, Жаһанша кетіп қалған.
«Жасырынып шаһзада кетіпті» деп,
Атамызға шапқыншы хабар салған.

«Кетті» деп атамызға хабар жеткен,
Естіген соң зар қылып налыс еткен.
Дұшпаны Ғиқал һүнді ханыменен
Атамның ұрысатын ойы кеткен.

6410 Атам енді менім үшін қайғыланып,
Жау қайғысы көңілден кетіп қалып.
«Мен енді кетемін» деп хабар берген,
Уәзірді қасына шақырып алып.

Атам шақырып: — Әй, жұртым, елім, — депті,
Уәзірлер, маған кеңес берің, — депті.
Шара жоқ, енді жүріп кетемін мен,
Атымды келтіріңіз менім, — депті.

Уәзірлері баршасы: — Кетпе, — депті,
Кеткеніңіз келмейді іске, — депті.
Ел-жұртыңды дұшпанның қолдарында
6420 Қойып кетіп, құр һәлак етпе, — депті.

Осы келген дұшпаның һүнді ханы,
Бек оңай көрмегейсіз, шаһым, оны.
Әуел оны соғысып қайтарыңыз,
Құдайға тапсырыңыз Жаһаншаны.

Бір Құдайға тапсырып тұрайық біз,
Қазір бұ күн майданды құрайық біз.
Шаһзаданы соңындан іздейміз ғой,
Бұрын бұны қиратып, қырайық біз.

Уәзірлері: — Әй, шаһым, аман, — депті,
6430 Бұ дұшпаның өзі бір жаман, — депті.
Әгар қойып бұ жауды тастап кетсең,
Қорықты деп айтарлар саған, — депті.

Бұ дұшпан түбімізге жетер, — депті,
Әлбетте, жұртты хараб етер, — депті.
Аһл-айлат баршасы тұтқын болып,
Уәлаят қолымыздан кетер, — депті.

Тапсырыңыз Құдайға Жаһаншаны,
Тапсырып едіңіз ғой бұрын оны.
Тағы сондай Құдайға тапсырыңыз,
6440 Қайда болса бір Құдай сақтар оны.

Бұдан бұрын Жаһанша шығып кетті,
Бұ дүниеде көп көрді ғаріптікті.
Неше заман өткен соң, Хақ Тағала
Келтіріп қолыңызға тәслим етті.

Зағиф болар ол әскер жоқ-дүр ханы,
Құдайға тапсырыңыз Жаһаншаны.
Құдай бұйырса, осы жау тарқаған соң,
Қайда болса табармыз, іздеп оны.

Бұ сөзді естіген соң атам тұрған,
6450 Әскерін жамиғ қылып майдан құрған.
Соғыс қылып Ғиқалдың әскерлерін
Қалдырмаған, қиратып бәрін қырған.

Әскер бәрі сиынып жалғыз Хаққа,
Қиямет күнін салған кәпір жанға.
Әскерін тас-талқан қылғаннан соң,
Қайтып келіп отырған алтын таққа.

Таққа шығып атамыз бұйырыпты,
Іздегелі төрт жаққа жіберіпті.
Гауһарникин — ол менің іздегенім,
6460 Олардың іздегені — мен ғаріп-ті.

Әй, жамағат, бұ сөзді тыңдаңыз сіз,
Мағынасын жақсылап аңлаңыз сіз.
Жаһанша Балқияға айтып отыр,
Аңламай, қапыл болып қалмаңыз сіз.

Бұ сөзді Балқия мен Жаһаншадан
Айтып отыр Жамсыбқа Шаһимаран.
Ортада сөзді бөліп Фахредин
Аңласын деп айтады жүмлә жаран.

Тағы көшіп бұ сөзден кетейін мен,
6470 Бастапқы сөзімізге қайтайын мен.
Жаһанша жалғыз жүріп кеткенден соң,
Қайсы жаққа барғанын айтайын мен.

Мұндан соң Жаһаншаның білгендерін,
Мехнат шегіп дүниеде жүргендерін.
Жолдастардан бөлініп кеткеннен соң,
Айтады Балқияға көргендерін.

- Әй, Балқия, мен ол күн кеттім, — дейді,
Құдайға көп зарлық еттім, — дейді.
Атқа мініп алып неше күндер,
6480 Жүре-жүре бір шаһарға жеттім енді.
- Жақын келдім, жолықты маған бір ер,
Сұрадым мен: — Бұ шаһардан сен хабар бер.
Сұраған соң ол кісі хабар берді:
— Бұ шаһарды Бағдаттың шаһары дер.
- Ол шаһардың ішіне кірдім енді,
Дүкендер арасында жүрдім енді.
Базарда саудагердің баршасындан
Гауһарникин шаһарын сұрдым енді.
- Он жеті күн шаһарда тұрып қалдым,
6490 Аралап барша жерін көріп алдым.
— Гауһарникин шаһарын білетұрған
Адам бар ма мұнда? — деп сұрау салдым.
- Көрдім мен бұ шаһарда көп халықты,
Гауһарникин шаһарын білген жоқ-ты.
Күндерде бір күн енді саудагерден
Мысыр жаққа бірқатар керуен шықты.
- Он жеті күн шаһарда тамам тұрдым,
Андан соңыра керуенмен мен де жүрдім.
Неше күннен соң енді керуенменен
6500 Мысырдың шаһарына барып кірдім.
- Кіргеннен соң Мысырға сол заманда
Гауһарникин шаһарын сұрдым анда.
«Ғажап-ау, сондай шаһар бар ма екен?» — деп,
Естіген соң баршасы қалды таңға.
- Мұндай шаһар бар болса әгар, — дейді,
Айтар едік біз саған хабар, — дейді.
Бұ есімді неш шаһар естімедік,
Болар ма екен ол атты шаһар, — дейді.

Андан Хижаз жеріне жүріп кеттім,
6510 Меккенің шаһарына барып жеттім.
Ол шаһарда жиылған һәр тараптан
Қажылардан сұрауға қиял еттім.

Ол шаһарда жиылған адамдардан
Бір-бір қылып бәрінен сұрадым мен:
— Білемісіз бір шаһар дүниеде,
Аты-дүр ол шаһардың Гауһарникин.

Онда да һеш болмады білген адам,
Айтпадылар бір хабар һешкім маған.
Қайран болып шаһарда жүрдім енді,
6520 Қайтемін деп енді ойлап һаман.

Уа, дариға, дәл осы заман, — дедім,
Әгар болса Марғышаһ аман, — дедім.
Гауһарникин шаһарыны білер ме еді,
Айтар ма еді бір хабар маған, — дедім.

Әгар сұрасам тағы да андан, — дедім,
Болар ма еді дертіме дәрмен, — дедім.
Жолығып оған тағы сұрасам мен,
Қалмас еді һеш менде арман, — дедім.

Бар болса Марғышаһы бұ жаһанда,
6530 Бармайынша шарам жоқ менім анда.
Дейүп алып сол уақыт қажылармен
Жүріп кеттім Йеменге сол сағатта.

Қажылармен Йеменге бардым енді,
Анда тағы сұраулар салдым енді.
Ол шаһарда тағы да жан білмеді,
Анда тұрып бір заман қалдым енді.

Неше күндер мен күтіп тұрдым анда,
Керуен кетер екен деп қай заманда.
Күндерде бір күн енді көп керуен,
6540 Шығатұғын күн болған Наһруанға.

Жолдас болып мен енді керуенге,
«Иә, Құдай» деп жөнелдім Науруанға.
Керуенменен екі жыл жүріп бардым,
Мехнатты көрсетіп ғазиз жанға.

Екі жылдай білмедім жанның қадірін,
Татқыздым мен жаз бенен қыстың заһарын.
Анда барып жеткен соң, адамдардан
Сұрадым мен ол Гауһарникин шаһарын.

6550 Мені сөзім есітіп білді олар,
Мен ғаріпті келеке қылды олар.
— Гауһарникин дегенің немене? — деп,
Естіген соң баршасы күлді олар.

— Иә, мүсәпір, сөзіңіз епті, — дейді,
Естімедік мұндайын гәпті, — дейді.
Гауһарникин есімді шаһар бар деп,
Естімедік, көрмедік тіпті, — дейді.

Тағы да мен ол шаһарда тұрдым қалып,
Кезіп жүрдім базарға һәр күн барып.
Бір күн базар ішінде бір мінаді
6560 Нида қылар, мен тұрдым көзім салып.

Жамағат, біліңіздер бұ шаһарды,
Бұ шаһарға Жаһанша келіп ерді.
Бір қожаға жалданып бұ шаһарда,
Бір жылқының қарнына кіріп ерді.

Мінаді нида қылар айқай салып:
— Жамағат, тыңдаңыз, — дер, — тілге инанып.
Бір сағат жұмыс қылар адам бар ма,
Мың алтынды қожадан санап алып?

6570 Мінадіге: — Бек ғажап сөзің, — дедім,
Сөзіңіздің мәнісін үзің, — дедім.
Мың алтынды берсеңіз, ол жұмысты
Не болса да қылайын өзім, — дедім.

Сөздеріме мінаді құлақ салды,
«Айда, жүр» деп қолымнан ұстап алды.
«Апарайын қожаға, жалдансаң», — деп,
Қожа Фәрзәнт қасына алып барды.

Ол қожаға мінаді барып дейді:
— Сөзін бұзып кетпесе ауып, — дейді,
Мың алтындық жұмысты қылатұғын
6580 Бір адам алып келдім тауып, — дейді.

Мінаді «жүр» деген соң жүрдім енді,
Ол қожаның қасына келдім енді.
Қожа Фәрзәнт ол мені таныған жоқ,
Мен оны көріп танып білдім енді.

Алдыма қарсы шықты амандасып,
Сарайға енгізді [ол] есік ашып.
— Қонағым, жақсы келдің, қош келдің, — деп,
Менімменен отырды сөз сөйлесіп.

— Әй, қонағым, сөзім сол сізге, — дейді,
6590 Көңіліңізді қылмаңыз өзге, — дейді.
Жұмыс болса таңертең қыласың ғой,
Бұ кешеде қонақсың бізге, — дейді.

Қожа мені бек қатты құрмет қылды,
Бір қыз келіп қойныма кіріп келді.
Көркемдігі ол бізге келген қыздың
Он төртінші күн туған ай секілді.

Бірақ енді ол бізге жарамайды,
Күнді көрген, не қылсын туған айды.
Оның үшін артықты көрген адам
6600 Кімді көрсе көңіліне ұнамайды.

Бөлінбеді бұ қызға көңіл біздің,
Шәмсі бану көңілде өзіміздің.
Осы қыздың жүздері ай болса да,
Күн еді ғой жүздері Шәмсі қыздың.

Бұ жаһанда әдемі қыздар бек көп,
Осы қызды көрсеңіз бегірек құп.
Шәмсі ашық болған соң көңлімізде,
Бұ қызға һеш ілтипат қылғаным жоқ.

6610 Таң атқан соң тағы да қыз бен бізді,
Моншаға жіберділер екеумізді.
Барсам да қызға жақын жоламадым,
Көңілімде тұттым һаман Шәмсі қызды.

Моншадан шыққаннан соң тағам келді,
Қолымызға санап мың алтын берді.
Ас жеген соң аттарға мініп алып,
Манағы Жауһар тауға қарай жүрді.

6620 Қожа Фәрзәнт ойлады жаман ойды,
Тауға жеткеш аттардың бірін сойды.
«Қылатұғын жұмысың осы» дейүп,
Ат қарнының ішіне салып қойды.

Мені салып қарынға, сөйлер сөзді:
— Көрің, — деп, — мың алтындық ісіңізді,
Мұнда жатып бұ кеше түс көрерсің,
Ертең тұрып сөйлерсің түсіңізді.

Жаманды ки үстіңе, жақсыны шеш,
Бұ қарында жалғызың қонарсың кеш.
Жақсыларың қан-сөлге былғанбасын,
Алтының жоғалмасын, қорықпа һеш.

6630 — Киімім мен аламын алтындарым
Өзімменен, қалдырмай оның бәрін.
Қан былғаса сіздікін былғамайды,
Былғайды ғой өзімді осы қарын.

«Тәуекел» деп қарынға өзім салдым,
Киімдерім, алтыным бәрін алдым.
Амалдарың сендердің білемін деп,
Ол қарынның ішінде жатып қалдым.

Бұ істердің баршасы, Балқияжан,
Тағдырменен болған-дүр бір Құдадан.
Ол қарынды бекітіп тігіп тастап,
6640 Өздері қарап тұрды анадайдан.

Қара құстар жиылып келіп түсті,
Ол қарынды көтеріп алып ұшты.
Алып ұшып ол құстар қарынменен,
Тау басына қойдылар мен байғұсты.

Ол қияның басына түсті құстар,
Шоқып-шоқып қарынды тесті құстар.
Бас көтеріп қарыннан шығып едім,
Мені көріп баршасы ұшты құстар.

Қарадым төмен таман көзім салып,
6650 Қожа Фәрзәнт тұр екен маған бағып.
Маған айтұр: — Жауһар тас бек көп анда,
Лақтырып тастай бер маған алып.

— Қожа, — дедім, — тұра тұр сабыр етіп,
Ғажап түстер көрдім мен мұнда жатып.
Айтқаннан соң түсімді, жауһар тасын
Лақтырып тастаймын саған атып.

Мені жалдап түсімде алыпсың сен,
Осындайын қарынға салыпсың сен.
Осы тауға шығарып әуара қып,
6660 Тастап мені тез кетіп қалыпсың сен.

Түсімде мың алтынға жалдапсың сен,
Алып қалып алтынды алдапсың сен.
Жауһарды алғандан соң, осы таудан
Енгізіп пақырыңды алмапсың сен.

Түсімізде қарынға салдырдың сен,
Құстарға көтергізіп алдырдың сен.
Жауһарды һәм алтынды бәрін алып,
Мені тастап бұ тауда қалдырдың сен.

- 6670 Түсімізде бұ тауға келіппін мен,
Бұ қарынның ішіне кіріппін мен.
«Жарымын бөліп берем» деген сөзге
Инанып жауһар теріп беріппін мен.
- Қызметімді мен сізге білдіріппін,
Төмен тастап жауһарды ендіріппін.
Кетіп бара жатқан соң мені тастап,
«Қожеке, ал-сәна» деп телміріппін.
- 6680 Түсімізде сондай қып алдадыңыз,
Тау басынан ендіріп алмадыңыз.
«Қожекем» деп жалынып-жалбарсам да,
Ілтипат көзіңізді салмадыңыз.
- Тамам қылып сөйледім түсімізді,
Жаңада жиып алдым есімізді.
Бұ қарынның ішінде көрген түсім,
Білдірді бізге қылған ісіңізді.
- Таныдым сені көрген заман, — дедім,
Танымадың сен мені, жаман, — дедім.
Танымасаң, қожеке, енді таны,
Мен боламын Жаһанша ағаң, — дедім.
- 6690 Осы менім, қожеке, көрген түсім,
Қалдырмай ақымызды сен берерсің.
Жарым көлік жауһар мен мың алтынды
Берген соң, түсірермін жауһар тасты.
- Жауабында ол қожа бізге деді:
— Сөзіңізде бөтен жоқ өзге, — деді.
Осы көрген түсіңіз сіздің рас-ты,
Не болса да қателік бізде, — деді.
- 6700 Әлі де болса сен бізден безбе, — деді,
Ендіріңіз жауһарды бізге, — деді.
Алдыңғысын, соңғысын ақыңыздың
Қалдырмайын берермін сізге, — деді.

— Қожа, — дедім, — немене бізге дедің,
Енді бізге сөйлемек бекер, — дедім.
Алтын-жауһар неш маған дәркәр емес,
Жалынышым жоқ енді сізге менім.

Нәпсіге сен көңіліңді бердің, — дедім,
Бір себеппен бұ жерге келдім, — дедім.
Керегің жоқ неш сенің, осы таудан
Енетұрған орынды білдім, — дедім.

6710 Бұ дүниеде мал емес көздегенім,
Шәмсі қыздың ашығы-дүр көздегенім.
Пері шаһының қызы-дүр Шәмсі бану,
Болады сол қыз менің іздегенім.

Мұндан соңыра ол қожа жалбарды көп:
— Жаһанша, бері қарай жауһарды төк,
Қанша-кәм ол зары қылып жалынса да,
Сөзіне неш ілтипат қылғаным жоқ.

6720 Қиялап тау үстінде жүрдім енді,
Түсетұрған жеріме келдім енді.
Бұрынғыдай машақат-азаппенен,
Сырғанап төмен қарай ендім енді.

Тәуекелді Құдайға кәміл еттім,
Тоқтамадым, тағы да жүріп кеттім.
Бағанағы құстардың падишаһы
Марғышаһтың қасына барып жеттім.

Марғышаһы мені көріп: — Балам, — деді,
Жүрдіңіз бе, бек есен-аман, — деді.
Сапар шығып тағы да келіпсің ғой,
Бір уақиға болған шығар саған, — деді.

6730 Әй, балам, жұртыңызды көрдіңіз бе,
Ата-ененің ахуалын білдіңіз бе?
Пішінің келіспейді, әлде, балам,
Қашырып келдіңіз бе Шәмсі қызды.

— Әй, ата, Шәмсі қолдан кетті, — дедім,
Опасы жоқ екен ғой тіпті, — дедім.
Адамға үйлеспеген жынысы бөлек,
Перізат перілігін етті, — дедім.

Оны іздеп келемін сапар шегіп,
Кеше-күндіз машақат, қайғы жеп.
Бастан өткен уақиғам бәрін айтып,
Жыладым Марғышаһтың қолын сүйіп.

6740

Марғышаһ қапа болып: — Балам, — деді,
Қылыпсың ғой өзінді жаман, — деді.
«Көйлегін һеш қасыңнан айырма» деп,
Айтып едім ғой, балам, саған, — деді.

Пері деген болады мықтырағы
Жаратылған мақұлықтың дүниедегі.
«Қиратып, тас-талқан қып алар, — дедім,
Қойған жерің тас-темір болса дағы».

— Өтті ғой бір қателік бізден, — дедім,
6750 Әлде болса үмітім үзбен, — дедім.
Бір Құдайдан ғинаят, тағы сізден,
Не болса да болады сізден, — дедім.

— Атаң, балам, оларды көргені жоқ,
Қай жерде жүргендерін білгені жоқ.
Сол уақыт өзің кеткен күннен бері
Олар қайтып бұ жерге келгені жоқ.

Мен не дәрмен қылайын енді саған,
Мағлұм емес олардың жері маған.
Олардың тұратұрған шаһарларын
6760 Біле алмайды бұ жерде һешбір адам.

— Атам, — дедім, — қыз кетер күн бізге деді:
«Менен, сірә, күдерің үзбе», — деді.
«Әгар енді мен саған керек болсам,
Гауһарникин шаһарынан ізде», — деді.

— Айтыпты ғой ол сырын саған, — деді,
Табарсың Құдай қылса аман, — деді.
Гауһарникин есімді шаһар бар деп,
Естімедім мен өзім, балам, — деді.

Міне, балам, жыл басы болар, — деді,
6770 Құстың бәрі жиылып келер, — деді.
Соған шейін сабыр қылып отыра тұр,
Сұрайық, білсе солар білер, — деді.

Бір уақыт жылдың басы келіп қалды,
Құстың бәрі жиылып, толып қалды.
«Гауһарникин шаһарын білмейміз» деп,
Барша құстар һәм қайран болып қалды.

Марғышаһқа мен қарап «ата» дедім,
Жалбарып, алып оның қолын сүйдім.
— Енді маған қылатын шара бар ма?
6780 Болмаса хал-жайым кетті менім.

Мені аяп Марғышаһ: — Балам, — деді,
Тағы бір сөз айтайын саған, — деді.
Біз өзіміз боламыз үш ағайын,
Шаһбазшаһы ортаншы ағам, — деді.

Үшеуміз де құстарға халифамыз,
Ең кішісі олардың біз боламыз.
Менен де ол Шаһбаздың құстары көп,
Керек қой енді анда барсаңыз сіз.

Тайрулмәлік ең үлкен ағам, — деді,
6790 Бәрін де білдірейін саған, — деді.
Ортаншы ағамыз ол Шаһбаз деген,
Алты айлық жол мұндан, балам, — деді.

Сені бір үлкен құсқа міндірермін,
Бір хат жазып Шаһбазға көндірермін.
Гауһарникин шаһарынан хабар тауып,
Шайад сенің көңіліңді тындырармын.

- Шаһбаз деген ағам да сені білсін,
О дағы құстарынан хабар сұрсын.
Көп құстардың ішінде кәрі құстар
6800 Білгендері бар болса хабар берсін.
- Қолға берді сәлем хат қағаздарды,
Үлкен құсқа мінгізіп қоя берді.
Ұшып ол алты айлық тамам жолды,
Алты күннің ішінде жетіп келді.
- Алты күн деген шақта, Балқиям-ау,
Алдымызда көрінді бір үлкен тау.
Ол таудың етегінде бір ақ нәрсе,
Биіктігі көрінді тауға тақау.
- Ол көрінген ақ құбба үлкен өзі,
6810 Жарқырайды онымен таудың жүзі.
Шағылдырып көзбенен қаратпайды,
Жарқырайды түскенде күннің көзі.
- Мен сұрадым ол құсқа: — Маған, — дедім,
Осы тауды қыл енді баян, — дедім.
Ақ көрінген алдымда не нәрсе екен,
Оны тағы айт енді тамам, — дедім.
- Ол тауды сұрасаңыз, білі, — деді,
«Сәмәндір тауы» дерлер оны, — деді.
Ақ көрінген Шаһбаздың ордасы-дүр,
6820 Сол бола-дүр құстардың ханы, — деді.
- Биік қылып қылдырған ол құббаны,
Ақ күмістен істелген оның бәрі.
Сол құббада Шаһбаздың мақамы-дүр,
Тау ішінде құстардың мекендері.
- Ол таудың ар жағында бек көп жерлер,
Анда тағы ғажайып қауымдар бар.
Ол таудан өтіп олар бері шықпас,
Оларды мағар баян қауымы дерлер.

6830 Кеуделері қап-қара, жүздері ақ,
Оларға ұқсамайды неш халайық.
Жүздері ай секілді балқып тұрар,
Дүниеде ғажап болар осындай-ақ.

Жеміс жер, өзгені тамақ қылмас,
Сөйлейтұрған тілдерін адам білмес.
Ұшып жүрер өздері таудан тауға,
Адам жүрген жерлерге олар келмес.

Андан соңыра ол құббаға жетіп келдік,
Рұқсат алып, қиббаға еніп кірдік.
Сәлем беріп Шаһбазға, қол қаусырып,
6840 Марғышаһтың хатыны оған бердік.

Марғышаһ не жазған ол қағазға,
Баршаларын оқыды оның бізге.
Жазған ол Марғышаһтың сәлемдерін,
Бәрін оқып отырды өзімізге.

— Әй, менім сен ғизатты ағам! — депті,
Бұ кісіні жібердік саған, — депті.
Бұ кісінің құрметін қылғайсыз сіз,
Бұ менім ахиреттік балам, — депті.

6850 Бұ кісінің білгейсің қадірін, — депті,
Бітіргейсің қажетін, әмірін, — депті.
Қажеті сол, сіздерден сұрайды-дүр ол,
Іздейді Гауһарникин шаһарын, — депті.

Білсең сен ол шаһарды өзің, — депті,
Тағы саған айтайын сөзім, — депті.
Үлкен құсқа мінгізіп, сол тарапқа
Құрметтеп жөнелткейсің өзің, — депті.

Ол шаһарды білмесең өзің әгар,
Тағы сізге айтайын біздің хабар.
Жиып алып құстардан сұрай көрің,
6860 Ол шаһарды құстарың білігі білер.

Білмеселер құстарың, сөзім сізге,
Шапағат қылып бұ біздің баламызға,
Тағы құсқа мінгізіп ғиззат қылып,
Жөнелтсең Тайрулмәлік ағамызға.

Оқып алып ол сөзді Шаһбаз хан,
Жауап сөзін сөйледі қарап маған.
— Гауһарникин дейтұғын шаһар бар деп,
Дүниеде естімедім һешбір заман.

6870 Баламның қызметін қылайын мен,
Жақында құстар келер, көрейін мен.
Құстың бәрі жиылып келгеннен соң,
Сабыр қыл, ол шаһарды сұрайын мен.

Бұл шаһарды құстарым білсе әгар,
Айтсалар олар бізге жақсы хабар,
Бір құсыма мінгізіп жөнелтермін,
Қайда болса ол Гауһарникин шаһар.

6880 Бір күн болды құстардың келер уақты,
Жиылдылар барша құс жан-жақтағы.
Сұрап еді, бірі де білмеділер,
Арасында қанша құс болса дағы.

Бұлардан да үзілді біздің күдер,
Жөнге олар һешбірі білмеділер.
Андан соңыра Шаһбаз бір хат жазып,
Ол хатты маған тәслим әйладылар.

— Алты айлық жол мұнда, балам, — деді,
Тайрулмәлік дейүрлер ағам, — деді.
Мінгізіп бір құсыма жөнелтейін,
Осы хатты берерсің оған, — деді.

6890 Мені бір үлкен құсқа мінгізді ол,
Тайрулмәлік жағына жүргізді ол.
Алты айлық жол екен, алты күнде
Тоқтамай ұшып барып жеткізді ол.

Сұрасаңыз тағы да, Балқияжан,
Тайрулмәлік сипатын Жаһаншадан:
Басы құстың басындай, екі көзі
Жыландай, кеудесі оның адам.

Бір ғажайып сипатта көрдім өзін,
Жүгініп отыр еді екі тізін.
Мәрмәр тастан қолында тасбихы бар,
6900 Құдайдың зікірі, көрдім айтқан сөзін.

Тайрулмәлік ол хатты оқып көрді,
Мағынасын аңлады, бәрін білді.
— Балам, — деді, — дүниеде жүріп едім,
Сүлеймен пайғамбармен мініп желді.

Сүлейменнің тақтына бірге түстім,
Жел көтеріп таулардан жүріп астым.
Қап тауында диюлер, перілермен
Жолығып баршасымен сөз сөйлестім.

Сүлеймен пайғамбармен, балам, — деді,
6910 Араладық дүниені тамам, — деді.
Гауһарникин есімді шаһар бар деп,
Естімедік, көрмедік, инан, — деді.

Біраз уақыт бұ жерде сабыр қыл сен,
Шақырайын, құстарым бәрі келсін.
Тәптіш қылып бәрінен сұрайын мен,
Білгендері бар болса, хабар берсін.

Құстарымнан сұрасып мен көрейін,
Білселер, көңіліңді тындырайын.
Гауһарникин шаһары бұ дүниеде
6920 Бар болса, сені сонда қондырайын.

Тайрулмәлік тағы да: — Балам, — деді,
Сөзіңізді айтыңыз маған, — деді.
«Гауһарникин дейтұғын бұ дүниеде
Шаһар бар» деп кім айтты саған? — деді.

Айтуыңша, ол шаһар перілер-ді,
Айтшы, балам, кім саған хабар берді?
Өзің адам, ол шаһар пері болса,
Неге, балам, іздейсің ол шаһарды?

6930 Мен ол шаһға сөйледім білгенімді,
Дүниеде мехнат көріп жүргенімді.
Шәмсі бану турасын бәрін айттым,
Дүниеде уақиғалар көргенімді.

— Уа, дариға, күндерім өтті, — дедім,
Шәмсі қыз мені хараб етті, — дедім.
Кеткенінде ол маған «Гауһарникин
Шаһарынан ізде» деп кетті, — дедім.

— Қыздың өзі айтқан болса, ол бар шығар,
Шайад, балам, ол дұрыс хабар шығар.
Ол Сүлеймен пайғамбар өткеннен соң,
6940 Соңғы заман салынған шаһар шығар.

Сүлейменнің соңында пайда болса,
Біреу келіп бір жақтан хабар берсе,
Перілердің жұртының жөнін айтса,
Білер едім мен оны, Құдай бұйырса.
Естіген соң бұ сөзді падишадан,
Тұрып қалдым мен онда біраз заман.

Ол жерде расілтаир деген жануар,
Бастары құс, кеудесі адам олар.
Көздері қаршығаның көздеріндей,
6950 Бәрі Тайрулмәлікке қарағанлар.

Аяқтары жылқының аяғындай,
Тырнақтары секілді арыстандай.
Сөйлесе сайрайды құс секілді,
Жаратыпты Құдайым мақлұқат сондай.

Ет жейді, бөтен асқа қарамайды,
Адамдардың үйіндей сарайлары.

Қайсылары далада, қайсы тауда,
Қайсылары жайлайды терең сайды.

6960 Қысты күн қыстаулары сол сарайда,
Жазғы күні тұрады түрлі жайда.
Қайсылары шөлдерді мекен қылар,
Кейбіреуі — жапанда, кейі — сайда.

Бәрі Тайрулмәлікке қарайды екен,
Қарағаны патшаға жарайды екен.
Жылда бір уақ жиылып бәрі келіп,
Тайрулмәлік оларды санайды екен.

Жылда бір уақ жиылып келеді екен,
Падишаға есебін береді екен.
Бәрінің маңдайына мөр тамға
6970 Басқаннан соң, тарқалып жүреді екен.

Оларға салатұғын тамғаларын,
Маңдайына басатын мөһірлерін,
Бұ істердің себебі не екен деп,
Сұрап Тайрулмәліктен білдім бәрін.

— Бұ мөһірдің өзіні, балам, — деді,
Сүлеймен беріп еді маған, — деді.
Бұ мөһірмен оларды бойсұнғызып,
Мөһірлеп жіберемін тамам, — деді.

Келмесе де әгарда маған, — деді,
6980 Өздеріне қылады жаман, — деді.
Кеуделері қотырлап шиқан шығып,
Жараланып қалады тамам, — деді.

Иә, Жаһанша, бұрынғы бір заманда,
Бек тығыздық болыпты бұ жаһанда.
Дию, пері адаммен бірге болған
Сүлеймен пайғамбардың заманында.

Перілер адамдарға тығыз қылған,
Адамдар Сүлейменге арыз қылған.
Андан соң Сүлеймен ол перілерге
6990 Қап тауына көшуге парыз қылған.

Андан соңыра Сүлеймен бөлді жерді,
Һәр жынысқа һәр жерде орын берді.
Рабиғ мәскүн жерінде адам қалып,
Перілер Қап тауына көшіп жүрді.

Сүлейменнің дүниеге хүкімі жүрген,
Перілерді айдаған осы жерден.
Патша қылып оларға мен ғаріпті,
Осы жерді оларға өзі берген.

Бұ жерде һәм құстар да қисапсыз көп,
7000 Жылда бір ай тұрарлар мұнда келіп.
Өз орнына кетерлер бір айдан соң,
Сүлейменнің рухына дұға қылып.

Енді құстар келеді біраз күнде,
Біраз күндер сабыр қыл өзің мұнда.
Гауһарникин шаһарын білетұрған
Құс бар ма екен сұрайын, өзім сонда.

Күтіп тұрдық біз енді біраз заман,
Келіп қалды көп құстар һәр жағадан.
Тәптіш қылып бәрінден сұрап едік,
7010 Білмеділер һешбірі уақиғадан.

Сондай шаһар бар деп бұ жаһанда,
Бермеділер һешқайсы жауап анда.
Бірақ анда көп жасқа келген бір құс
Отыр еді олардың арасында.

Марғархан дер екен оның аты,
Артық екен бар құстан салтанаты.
Сұрадық: — Білермісің Гауһарникин,
Шаһардың қауымы-дүр перізаты.

- 7020 Жауап берді: — Шаһарды білгенім жоқ,
Білетұрған кісіні көргенім жоқ.
Қайда екен ол шаһар білмесем де,
Іздейтұғын жерлерді білемін көп.
- Көп жерлерді білемін, балам, — деді.
Әгар барсаң ол жаққа таман, — деді.
Зулағырақ жер дерлер бір жер бар-дүр,
Бір жылдық жол бұ жерге тамам, — деді.
- 7030 Шаһыны «Зулағырақ» оның дерлер,
Оған сонда қарайды бек көп жерлер.
Адамзаттан ол жерде жан болмайды,
Білсе білер дүниені кезген ерлер.
- Оған табиғ бір ықлим «Даһме» дейді,
Екіншісі ықлимін «Заһме» дейді.
Үшінші жұртты ол «Тарияқын» дер.
Төртіншісі жұртының «Раһме» дейді.
- Ол ықлимдер ішінде таулар бар-ды,
«Алмас тауы» дерлер ол тауларды.
Аты «Яғмус» бір зат бар анда тұрған,
Қара киген, өзі шал ақ сақалды.
- 7040 Адамзаттан дейділер оның жисмін,
«Яғмус» деп айттылар оның есімін.
Халифа болып құстарға тұра-дүр ол,
Нұх пайғамбар дейділер оның нәсілін.
- Хазірет Нұх уақтында болған екен,
Оны Нұх осы жерге қойған екен.
Уәлаятында құс-құрттың, барша жануардың
Баршасына халифа болған екен.
- 7050 Қол астында Яғмустың құстары көп,
Ол құстардай көп болмас жердегі шөп.
Бегірек үлкен құстардың кеуделері,
Андағыдай үлкен құс һеш жерде жоқ.

Һәр жыл бір уақ Яғмусқа келер олар,
Төрт ай заман қасында тұрар олар.
Төрт айдан соң фатиха, рұқсат алып,
Өздерінің орнына жүрер олар.

Құстың бәрі Яғмусқа келер, — дейді,
Көргендерін Яғмусқа сөйлер, — дейді.
Балам, енді іздеген шаһарыңды
Білселер, солар анық білер, — дейді.

7060 Кезіп жүріп келерлер һәрбір елден,
Босамайды бастары һеш сейілден.
Сол құстар білмеселер ол шаһарды,
Дүниеде һеш жан болмас оны білген.

Естіген соң ол құстан үшбу сөзді,
Тайрулмәлік аяғына қойдым жүзді.
— Жәрдем қылып, мінгізіп құсыңызға,
Жөнелт-сәна, — дедім, — сен енді бізді.

7070 Мені аяп Тайрулмәлік жарлық етті,
Бір үлкен құс [қасына] келіп жетті.
Сол үлкен құсқа мінгізіп енді мені,
Яғмусқа қарай алып ұшып кетті.

Ол құс мені ұшырып алып кетті,
Арқасына мінгізіп мен ғаріпті.
Тамам жылдық жол екен екі арасы,
Он екі күн дегенде келіп жетті.

Келіп жетіп Яғмусты көрдім енді,
Сәлем беріп, қасына келдім енді.
Жазып Тайрулмәліктің берген хатын,
Яғмустың қолына бердім енді.

7080 Яғмус шаһ ол хатты оқып көрді,
Оқыған соң мәнісін оның білді.
— Балам, — деді, — осынша жасқа келдім,
Кезіп көрдім дүниеде бек көп жерді.

Таңғаламын бұ айтқан сөзіңнен мен,
Неше оралдым бұ жердің жүзінен мен.
Гауһарникин шаһарды естімедім,
Есітіп тұрмын бұ жерде өзіңнен мен.

Сүлеймен[нің] соңында, балам, — деді,
Бұ жерлерге келмеді адам, — деді.
Бұ жерлерге келгелі Хақ Тағала
7090 Тағдырда жазған шығар саған, — деді.

Сабырлық қыл, қайғыға қалма, — деді,
Қапалықты көңліңе алма, — деді.
Құстарым көп, келген соң баршасынан
Сұрайын мен, бұйырса Алла, — деді.

Құстарым келер һәр жыл сайын, — деді,
Төртке тамам толтырар айын, — деді.
Құстар білсе, сені мен ол шаһарға
Жөнелтудің қылайын қамын, — деді.

Тағы қалдым мен енді құсқа қарап,
7100 Көңілдерім һәр тарапқа кетті тарап.
Күз болғанда Яғмус бір таяқты
Алып шығып сахараға қойды қадап.

Өзі жуан һәм ұзын, берік мықты,
Бір аулақ жапанға алып шықты.
Яғмус шаһ келтіріп ол таяқты,
Жерге шаншып бек қатты қылып тықты.

Таяқты шанышқан соң жан қалмады,
Жануарлар жиылып келіп қалды.
Төрт түрлі хайуанаттың бәрі келіп,
7110 Таяқтың төңірегін орап алды.

Таяқтың бір жағында — хайуандар,
Бір жағында — жыртқышы жануарлар.
Бір жағында таяқтың — құс пенен құрт,
Бір жағында — жыландар, аждаһалар.

Жиылдылар хайуаннан һәр түрлі жан,
Бидай төкті оларға Яғмус хан.
Құстарына арпаны төккізіп ол,
Жыртқышы жануарларға төккізді қан.

7120 Айдаһарға тағы да сүт бергізді,
Баршасына тегістеп жегізгізді.
Мен ғаріпті қасына ертіп алып,
Өзі солар ішінде жүріп кезді.

Әлхасыл, бұлар сонда қыстайды екен,
Тамақ жеп көңілін қоштайды екен.
Қар кеткенде таяқты алады екен,
Бәрі тарқап ол сахара босайды екен.

7130 Яғмус шаһ бұйрық етеді екен,
Оларға тамақ келіп жетеді екен.
Қар кеткен соң, олар Нұх пайғамбарға
Дұға қылып, тарқалып кетеді екен.

Һәр түрлісі бар анда хайуандардың,
Хайуандардың кетірет еді заһарын.
Аралап Яғмуспенен сұрап едік,
Білмеділер ол Гауһарникин шаһарын.

Андан соңыра бардық біз құстар жаққа,
Сұрап жүрдік біз оны һәр тарапқа.
Олардан да білуші болмады һеш,
Айтпадылар жалғыз сөз бұ жауапқа.

7140 Яғмус айтты: — Жүр енді барайық, — деп,
Олардың арасынан сұрау салып.
Білген болса хабарды алайық біз, — деп,
Мәлікмарған құстарын қарайық, — деп.

Мәлікмарған дегені қандай құс-ты,
Мағынасын білгізіп кеткен хош-ты.
Яғмус шаһ оларды қол астында
Һәр тайпа құстарға хан қылмас-ты.

- Енді біз сол құстарға қарай жүрдік,
Олардың һәм ішіне еніп кірдік.
Ол құстардың ішінде жүріп біздер,
7150 Үлкендігі пілдейін бір құс көрдік.
- Ол арада Яғмус шаһ айтты маған:
— Осындайын үлкен құс бар мұнда саған,
Ол мың құстың баршасы ұзақ жасап,
Бір мың жыл тұрып кетер дүниядан.
- Олар бәрі бек үлкен құс болады,
Ғұмыры ұзақ, көңілі хош болады.
Ол шаһарды білселер солар білер,
Білмеселер, жүргенің бос болады.
- Олар кезіп дүниені жүрген құстар,
7160 Көп ғажайып дүниеде көрген құстар.
Өздерінің жұртына перілердің
Жұртының жақындығын білген құстар.
- Сол құстарға барайық, балам, — деді,
Баршасынан сұрайық тамам, — деді.
Иншалла, олардың арасында
Бір хабар болса керек саған, — деді.
- Ол құстардың ішіне кіріп біздер,
Баршасынан сұрадық жүріп біздер:
— Гауһарникин шаһарын білемісіз,
7170 Соны сізден сұрауға келіппіздер.
- Іштерінде біреуі: — Бәлі, — деді,
Ол шаһарда перінің ханы, — деді.
Ол шаһарды мен өзім көргенім жоқ,
Естіп едім бірақ мен оны, — деді.
- Андан бері бір жұрт бар, бек алыс ол,
Осы жерден бола-дүр алты айлық жол.
Расілхаят уәлаяты деп айтарлар,
Ол жердегі мақұлықтың кеудесі мол.

Бастары олардың дәл жыландай,
7180 Көріп пе едің дүниеде мақұлық мұндай.
Адамның кеудесіндей кеуделері,
Жүрулері адамның жүруіндей.

Ар жағында мақұлықтың тау бар тағы,
Биллур тастан екен оның бәрі.
Ол мақұлықтар ол таудың бер жағында,
Өтіп жүріп кетпестер таудан әрі.

Арғы жағы ол таудың тұз далалар,
Ортасында даланың бір қия бар.
Биіктігі бір-екі мұнарадай,
7190 Басында құстар оның ұя салар.

Ол қияның басында тағы біздің
Ұямыз да бар еді өзіміздің.
Бір туысқан бар еді апам менім,
Ата-енеміз бір еді екеуіміздің.

Анамыз тапқан бізді сол ұяда,
Тәрбие қылған бізді сол қияда.
Атам-анам бір күнде біздің үшін
Тамақ іздеп кеттілер ауламаға.

Нәпақа-тамақ біздерге іздеділер,
7200 Екі-үш күн өтіп кетті, келмеділер.
Сол арада жеті күн өтіп кетті,
Қайтып келіп неш тамақ бермеділер.

Жеті күнге шақты біз күтіп тұрдық,
Аштықпенен жайымыз кетіп тұрдық.
«Дариға, аштан енді өлеміз», — деп,
Бір Құдайға зарлықты етіп тұрдық.

Жеті күннен соң енді олар келді,
Алып келген нәпақасын бізге берді.
Алдарына жыласып қарсы шықтық:
7210 — Қылдыңыз, — деп, — аштықтан һәлак енді.

Атам деді: — Әй, қозы, балаларым,
Көзім нұры, жүрегім параларым.
Жетім болып қалатын едіңіз ғой,
Өлген болса ата мен аналарың.

Өтіп кетті жеті күн, заман, — деді,
Шүкір Хаққа, келдік қой аман, — деді.
Ұша-ұша көп жерге кетіппіз ғой,
Перілердің жұртына таман, — деді.

7220 Ұша-ұша көп жерге кетіппіз ғой,
Қылзам тауының үстінен өтіппіз ғой.
Сол бір таудың үстінен ұшып өтіп,
Перілердің жұртына жетіппіз ғой.

Қылзам таудың үстінен көштік, — деді,
Ар жағына тағы да ұштық, — деді.
Қаза келсе көрер көз көрмейді екен,
Перілердің ауына түстік, — деді.

7230 Аулап бізді перілер ұстап алды,
Гауһарникин шаһарына алып барды.
Анда барғаш біздерді бұғаздауға
Мойнымызға қайрап пышақ салды.

Пышақ салған шағында сөйледік біз:
— Өлтірмеңіз бізді, — деп жыладық біз, —
Күтіп тұрған біздердің баламыз бар,
Жетім қыла көрме, — деп тіледік біз.

Бар еді ғой баламыз екі дана,
Рақым қылып соларға қара-сәна.
Бізді өлтірсең, олар да аштан өлер,
Олардың обалына қалма-сәна.

7240 Естіген соң перілер сөзімізді,
Үш күндей сақтадылар өзімізді.
Хабиске салып қойып, үш күннен соң
Қоя берді, азат қылып енді бізді.

Азат болып келдік қой, балам, — деді,
Кете жазды ата мен анаң, — деді.
Жеті күндей кешігіп келмегеннің
Осы болды мәнісі, балам, — деді.

Анда барып жеткенше бірқатар жол,
Арасында тауы көп, дариясы мол.
Ата-анамнан осылайша естіп едім,
7250 Гауһарникин шаһарын білгенім сол.

Перілер қорқыттылар енді бізді,
Тастап кеттік, көшіп ол қиямызды.
Бері қарай недәуір таудан өтіп,
Алыстаттық періден ұямызды.

Ол құс енді сөздерін тамам етті,
Естіген соң бұ сөзді есім кетті.
Яғмусқа жалбарып, жалындым мен:
— Жөнелте көр енді, — деп, — мен ғаріпті.

Хақ жазыпты көп істі біздің басқа,
7260 Жолықтырды сіздейін жақсы досқа.
Мен ғарібін сіздерден өтінемін,
Жөнелтесіз мінгізіп осы құсқа.

Яғмус һәм аяды мен байғұсты,
Жарлық қылды, құс мені алып ұшты.
Алты айлық жол екен, алты күнде
Расілхаят жұртына келіп түсті.

Андағы ол қауымның кейпі жаман,
Кеуделері адамдай, басы жылан.
Ақшам уақты жақындап келгенінде
7270 Келіп жеттік биллур тауға аман.

Етегіне ол таудың келіп түстік,
Біраз жатып, дем алып, тамақ іштік.
Біраз заман дамылдап алғаннан соң,
Анда тағы жатпадық, түнде көштік.

Ол құспенен түн қатып жөнелдік біз,
Өтпейді екен ол таудан адам күндіз.
Күн шыққан соң биллур тас қызады екен,
Күйеді екен адам мен дүние тегіс.

7280 Таң атқан соң ол таудан ұшып өттік,
Тоқтамадық, тағы да жүріп кеттік.
Екі айлық жол екен андан қия,
Екі күнде біз анда барып жеттік.

Қонып алдық біз енді ол қияға,
Көзімізді ашып қарадым дүнияға.
Төрт жағымды қарасам тұман басқан,
Көрінбейді неш нәрсе қарамаға.

7290 Құстан сұрдым: — Бұ неткен тұман, — дедім,
Не себептен бұ топырақ-тозаң? — дедім.
Бұ улаған-шулаған дауыс не-дүр,
Мәнісіні айт-сәна маған, — дедім.

— Аң аулауға келіпті пері кенттен,
Аушылары бұ жерде ит жүгірткен.
Атпенен шауып қияның жан-жағынан,
Итін қуып тауларға қарай кеткен.

Ит қуғызып жүрмегі бұ мекенде,
Һәр уақытта болмайды, анда-санда.
Қазір бізге сол уақыты кез болыпты,
Аңға шығып жүр екен осы күнде.

7300 Сол бір құсқа тағы да сөйледім мен,
— Тастамаңыз енді, — деп тіледім мен.
Ата менен анаңыз келген жөнге
Жеткізіңіз енді, — деп сұрадым мен.

— Жоқ, енді мен ол жаққа кете алмаймын,
Осыдан әрмен қарай өте алмаймын.
Перілерден қорқамын ұстай ма деп,
Айыптама, енді мен жете алмаймын.

— Жеткіз енді сол айтқан жерге, — дедім,
Ұстасалар мен дағы бірге, — дедім.
Шаһтарынан тілек қылып алармын мен,
7310 Құтқарармын, қорықпа бір де, — дедім.

Ол құс тағы көтерді мен байғұсты,
Екі күндей көтеріп және ұшты.
Екі күннен соң енді куһ Қылзам
Тауының етегіне келіп түсті.

Ол құс мені түсіріп маған деді:
— Осы таудың артында — пері жері.
Осы тауды өткен соң жолыға-дүр
Гауһарникин шаһарының перілері.

Рұқсат беріп жібердім енді құсты,
7320 Құс енді өз жеріне қарай ұшты.
Бір таудың етегінде жалғыз қалдым,
Қиыншылық басыма енді түсті.

«Тәуекел» деп жоғары тауға кеттім,
Мың азаппен ол тауға шығып жеттім.
Қақ басынан ол таудың жүріп асып,
Ар жағына періге қарай өттім.

Арғы жақ құламада шұғыла көрдім,
Сол нұрменен төменге қарай жүрдім.
Бір домалап, бір сырғанап жүре-жүре,
7330 Аяқ жағы қалмады мен пақырдың.

Әй, жамағат, бұ сөзді бек аңлаңыз,
Балқияға сөйлейді Жаһаншаңыз.
Шаһимаран Жамсыбқа айтып отыр,
Аңламай ғапыл болып сіз қалмаңыз.

Қай етесің, Фахредин бейшараңыз
Оралмалы сөзі көп, өзі жалғыз.
Жаһаншаекен ол таудан ене тұрсын,
Енді Шәмсі банудан сөйлейік сөз.

Сөз сөйлейді Жаһанша енді қыздан,
7340 Шәмсі бану ол уақыт қашты бізден.
Тастап, қашып кетсе де Шәмсі бану,
Безіп кеткен жоқ еді өзімізден.

Ол уақыт Шәмсі бану қашып кеткен,
Шығып алып аспанға ұшып кеткен.
Неше күннен соң енді Шәмсі бану
Гауһарникин шаһарына барып жеткен.

Атасына сөйлейді жүргендерін,
Көп уақиға дүниеде көргендерін.
Апаларыменен ол бірге барып,
7350 Шарбақтың ішіне кіргендерін.

Марғышаһтың бағына барғандарын,
Шомылуға суға кіріп алғандарын.
Су ішінде үшеуі ойнағанда,
Көйлегінен айырылып қалғандарын.

— Асылық сөз сөйледім, ата, — депті,
Сол сөздерім басыма менің жетті.
Андан соңыра Марғышаһ ол адамға
Некаһ қылып қосыпты мен ғаріпті.

Жалғыз жүріп көп жерден асып келдім,
7360 Изніңіз болмағанға сасып келдім.
Рұқсат сұрап фатиха алайын деп,
Сіздердің қасыңызға қашып келдім.

Той болып, той тағамын татқаным жоқ,
Қасымызда біздің ол жатқаны жоқ.
Өз еліне мен оны алып бардым,
Көйлегімді түсіріп қолыма алдым.
«Атамнан мен де рұқсат сұрайын», — деп,
Өзіне мен білгізіп кетіп қалдым.

Кеткенімде мен оған: — Безбе, — дедім,
7370 Менен мүлде күдерің үзбе, — дедім.

Ендіден соң сіз мені тілесеніз,
Гауһарникин шаһарынан ізде, — дедім.

Мен ойлаймын ол енді жүрсе керек,
Бізді іздеп бұ жаққа келсе керек.
Гауһарникин шаһары деп сұрай-сұрай,
Біздердің жерімізді білсе керек.

Шаһлас шаһ перілерге: — Тұрың, — депті,
Һәрқайсыңыз һәр жаққа жүрің, — депті.
Келе жатқан бір адам Жаһанша дер,
7380 Көрсеніз мұнда алып келің, — депті.

Шаһлас шаһ жіберіп перілерді,
Төрт тараптан іздепті мен пақырды.
Еніп Қылзам тауынан келе жатсам,
Алдымда екі пері мені көрді.

Перілер маған таман жақындасты,
Келіп жетіп менімен амандасты.
— Қай мақұлықтан боласың жалғыз жүрген,
Қайсы жақтан келдің? — деп сөз сұрасты.

Перілер сұрадылар: — Әсіліңіз кім,
7390 Қайсы заттан боласыз, нәсіліңіз кім?
Дүние кезген адамнан боламысыз,
Айтыңыз бізге енді, есіміңіз кім?

— Адамдардан болады менім затым,
Рабиғ мәскүн тұратын уәлаятым.
Қабылдың шаһарында патша едім,
Жаһанша дерлер еді менім атым.

Естіген соң перілер: — Бәлі, — дейді,
Өзің болсаң Қабылдың ханы, — дейді.
Атыңыз һәм Жаһанша болған болса,
7400 Апарамыз патшаға сені, — дейді.

Патшамыздың бұйрығымен іздеп келдік,
Жөнімізді бұ тауға түзлеп келдік.
Атың болса Жаһанша, осы таудан
Келгенінді алыстан көздеп келдік.

Мен айттым: — Падишаға барайын, — деп,
Құп болад, сіздіңменен жүрейін, — деп.
Мені іздесе мен дағы оған барып,
Мүбәрак жүзін оның көрейін, — деп.

Алып кетті перілер ұстап мені,
7410 «Апарамыз шаһға, — деп, — енді сені».
Бара жатып олардан сұрадым мен,
Тауға түскен шұғыланың мәнісіні.

— Келген жерің бұ жерге бек алыс жол,
Мехнатты жолдарда көргенсің мол.
Іздеген Гауһарникин шаһарыңның
Гауһарының шұғыласы — нұры-дүр.

Екі пері көтеріп мені алды,
Желдей ұшып шаһарға алып барды.
Үш минуттың ішінде бұ перілер
7420 Гауһарникин шаһарына келіп қалды.

Екі пері көтеріп алып бірге,
Түсірділер шаһарға жақын жерге.
Падишаға хабарды берейін деп,
Енді кетті біреуі ол шаһарға.

«Сүйінші» деп шаһарға жүріп кетті,
Естіген соң падиша мен ғаріпті,
Жіберіпті кигелі түрлі киім,
Ерттеген ат алып келіп жетті.

Ерттеп ап келділер атты маған,
7430 Тыңдап отыр сөзімді, Балқияжан.
Түрлі заттан кигізіп асыл киім,
Жөнелділер мені алып шаһарға таман.

Дарбазадан біз барып кірдік енді,
Көшесіменен оның жүрдік енді.
Нұр балқыған көзбенен қаратпайды,
Ғажайып шаһар екен, көрдік енді.

Кірпіштері тұрады оттай жанып,
Тура қарап болмайды көзді салып.
— Қандай тастан салынған бұ шаһар? — деп,
7440 Перілерден сұрадым қайран қалып.

Сарайлардың төбесі — дәл жанған от,
Тамаша мұндай жүріп көргенім жоқ.
Берділер жауап пері: — Мұның тасы,
Асыл тастан болады гауһар, жақұт.

Дарбазасы жеті жүз, берік қорған,
Үстінде жеті дана інжу тұрған.
Ол інжудің үстінде шам-шырағы,
Жанатұғын жақұттан көшек қылған.

Алтыннан терезесі ол бинаның,
7450 Шынжыры бар, күмістен бәрі оның.
Иә, Балқия, тамаша бұ жаһанда,
Хикметтері бар екен бір Құданың.

«Шам-шырағы» дер екен бұ шаһарды,
Шам секілді жанғанға кешелерде.
Перілер сол көшектің жарығымен
Жүреді екен түндерде көшелерде.

Бұ шаһардың бұ түрлі салтанатын,
Айтып тамам болмас-ты һеш сипатын.
Гауһарлары от жанып тұрғандықтан,
7460 «Гауһарникин» дегенлер оның атын.

Қысқартайық, қылмайық сөзді ұзын,
Уәлхасыл, падишаның көрдім жүзін.
Қол қусырып алдында сәлем беріп,
Әдеппенен көрістім менім өзім.

Амандасып, қарап ол маған деді:
— Мархаба, қош келдіңіз аман, — деді.
Бұ сапарды, бұ істі Хақ Тағала
Тағдырда жазған шығар саған, — деді.

7470 Сөз қысқа, келтірділер түрлі тағам,
Тағамнан соң шәрбаттар келді тамам.
Жеп-ішіп болған соң, ол падиша
Жақын келіп отырды маған таман.

Қақ қасыма падиша келді менім,
Ұялтып ол, бетімді тілді менім.
— Нағып келіп бұ жерге жеттіңіз? — деп,
Хал-ахуалым сұрасып білді менім.

— Әй, Жаһанша, не халдер еттіңіз, — деп,
Көп жұрттарды нағылып өттіңіз? — деп.
Қанша жер, қанша жылдық жол екен-дүр,
7480 Нағып жүріп бұ жерге жеттіңіз? — деп.

Падишаға мен айттым келгенімді,
Бәрін айттым ақылмен білгенімді,
Өз жұртымнан шыққан соң ол шаһарға
Жеткенше уақиғалар көргенімді.

Шаһ естіп: — Афарин, балам, — деді,
Шүкір Хаққа, келіпсің аман, — деді.
Хақиқаттың иесі екенсің ғой,
Келбетіңнен таныдым тамам, — деді.

— Әй, падиша, бұ ғаріп балаң, — дедім,
7490 Келіп жетті бұ жерге әрең, — дедім.
Ғеш білуші болмады бұ шаһарды,
Құрттан, құстан, хайуаннан, адам[нан], — дедім.

Қиын болды бізге бұ сапар, — дедім,
Ғеш білуші болмады хабар, — дедім.
Ол Сүлеймен пайғамбар өткеннен соң
Салынды ма әлі де бұ шаһар? — дедім.

- Балам, сенің ақылың молдан екен,
Бәр ғылымдық ішінде толған екен.
Гауһарникин шаһарының салынуы
7500 Сүлейменнің соңында болған екен.
- Патша болған Сүлеймен барша жанға,
Дию, пері, кәпірге, мұсылманға.
Арасында дау-жанжал көп болған соң,
Бөліп берген жерлерін сол заманда.
- Перілердің жерлері бөтен жер-ді,
Соңынан осы жерді бізге берді.
Қылзам жері періге қараған соң,
Перілер бина қылған бұ шаһарды.
- Диюлердің мақамы Қап тауында,
7510 Соғыс салып тұрамыз һәр заманда.
Оларды дүние жаққа өткізбеске,
Қойып еді Сүлеймен бізді мұнда.
- Қап тауы біздің жерге жақын болар,
Анда болар диюлер һәм айдаһар.
Оларға пері халқы қорған болып,
Диюлерді дүниеге қоймас олар.
- Сіздің халық бұ жерде һеш жүрмейді,
Сапар қылып бұ жаққа һеш келмейді.
Марғышаһ, Шаһбаз, Тайрулмәлік
7520 Сол себептен бұ жерді һеш білмейді.
- Біздің пері халқы да жүрмейді һеш,
Өз жұртынан өзгені көрмейді һеш.
Диюлермен соғыстан қол тимейді,
Бүлік салар оларға ерте уа кеш.
- Ол падиша сөздерін тамам қылды,
Сол уақытта харемнен елші келді.
Харем деген ол шаһтың орамы-дүр,
«Падиша, жүріңіз» деп рұқсат берді.

7530 Бұйрықпенен харемге жүрдім енді,
Ол харемнің ішіне кірдім енді.
Ол харемнің ішінде зүбәржаттан
Бір тақыт құрылыпты, көрдім енді.

Ол көшекті ғарібің көріп келді,
Шығамын деп көшекке жүріп келді.
Шығып алып сарайда отырғанда,
Шәмсі бану үстіме келіп кірді.

Шәмсі қыз келе жатыр мені танып,
Киімдерін алтынға тамам малып.
«Есен бе» деп айтуға тілім келді.
7540 Жығылып мен сол жерде қалдым талып.

— Ғұмырым сарып еттім сенің үшін,
Неше жылдар ағызып көздің жасын.
Бір уақытта қарасам көзімді ашып,
Шәмсінің тізесінде көрдім басым.

Бәйіт рубайи

Жапаны шекпейін ашық,
Сафаның қадіріні білмес.
Махаббат бір бәле-дүр,
Кім кіріптар олмайын білмес.

7550 Гүлстан гүлдері гүнша,
Ол гүнша бәл хазани уар.
Зымыстан көрмейін бұлбұл
Баһардың қадірін білмес.

Ашылғанша бустанда һәр түрлі гүл,
Түрлі-түрлі дауыспен сайрар бұлбұл.
Жазғы күннің қадірін білмес еді,
Қысты күннің суығын көрмесе ол.

Андан соң шаһы ойлады жақсы ойды,
Той қылғалы қисапсыз малдар сойды.
Барша жұртын, бектерін жиып алып,
7560 Қырық кеше уа күндіз қылды тойды.

Қызықтары көп болды тойымыздың,
Жұмысымыз жоқ ол тойда қыз бен біздің.
Бір халуат сарайға күйеу қылып,
Апардылар қасына Шәмсі қыздың.

Халуат сарай күйеу мен қызға лайық,
Лайықсыз іс ол жерде қылмайылық.
Ендігісін сіз бізден сұрамаңыз,
Біз дағы оны айтып не қылайық.

Кеше-күндіз біз қылдық зауық-сафа,
7570 Дүния деген жерде жоқ бір де опа.
Екі ай өткеннен соң, енді біздің
Көңіліміз тағы да болды қапа.

Ойға салып бұрынғы қатамызды,
Зияда еттік көңілде қапамызды.
Жұртымыздан кеткелі көп күн болды,
Сағындым ана бірлән атамызды.

Шәмсі бану тағы да қапаланып,
Мен қайғырғаш о дағы қайғыланып.
«Күйеуіңіз бек қапа болып тұр», — деп,
7580 Атасына хабарды берген барып.

Шаһлас шаһ айтып-дүр: — Шырағым-ау,
Қартайғанда бір бала көрсе біреу,
Баласы тастап оны кетіп қалса,
Тағы келіп өзіні қамаса жау.

Қаңғып кетсе ол бала алып басын,
Жауға тастап, қалдырып ата-анасын,
«Атам-анам қасіретте қалды ғой» деп,
Ақыл[ды] бала неге бір ойламасын.

Шаһлас шаһ: — Әй, менім қызым, — депті,
7590 Тында менім бұ айтқан сөзім, — депті.
Жүретін жабдықтарың қарап енді,
Жөнелтейін мен сізді өзім, — депті.

Шаһлас шаһ көп қылды жасауларын,
Жүз сандыққа толтырған асылдарын.
Мың кәнизак, мың құлды тағы берді,
Жөнелтеді Шәмсімен оның бәрін.

Саф алтыннан тағы да тақ қылғызды,
Екеумізді ол таққа отырғызды.
Отырған соң ол таққа, көтеріп тез
7600 Алып ұшты перілер екеумізді.

Тоқсан мың пері бізге жолдас берді,
Және он мың паһлуан бірге жүрді.
Жүз мың пері баршасы бір күн ұшып,
Марғышаһтың қасына келіп жетті.

Марғышаһға қондық біз ол күн түсіп,
Отырдық амандасып, сөз сөйлесіп.
Қонақ болып ол кеште анда қонып,
Таң атқан соң тағы да кеттік ұшып.

Бұ хикаят бек ғажайып тыңламаға,
7610 Айтып отыр Жаһанша Балқияға.
Шаһимаран Жамсыбқа айтып отыр,
Сізге керек бұ сөзді аңламаға.

Жаһанша дер Балқияға: — Саған бұрын
Айтып едім Ғиқалдың келгендерін,
Ол келген соң атамыз оған қарсы
Үш жүз мың әскерменен жүргендерін.

Басымызға көп уайым жеткен күнде,
Ашықпенен мас болып өткен күнде,
Атам жауға аттанып кеткенінде,
7620 Мен Шәмсінің соңынан кеткен күнде.

Ол уақытта атамыз жауды басқан,
Ғиқалдың әскерінің қанын шашқан.
Әскерін қырғаннан соң, Ғиқал һүнді
Қалғанымен жұртына қарай қашқан.

Андан соң өтіпті төрт жыл заман,
Ғиқал һүнді тағы да ой ойлаған.
Қисапсыз әскерменен тағы келіп,
Қабылдың шаһарыны қамалаған.

7630 Бек паһлуан атамның бір уәзірі,
Атын оның Ғайынзор дерлер еді.
Ғиқал һүнді ұрыстың арасында
Арқан салып ұстатқан Ғайынзорды.

Арқанмен ұстап оны алған екен,
Алып барып тұтқынға салған екен.
Сондай уәзір тұтқынға түскеннен соң,
Атамыз қайғыланып қалған екен.

7640 Әскерінде атамның ер бар ерді,
Сарһін Ғаял дер ерді ол аярды.
Ғаял барып Ғиқалдың хабиcынан
Босатып алып келген Ғайынзорды.

Уәзірді құтқарыпты Ғаял барып,
Атамыздың қасына келген алып.
Ертеңінде естіп Ғиқал һүнді,
Аттаныпты бек қатты ашуланып.

Қаһарменен ол Ғиқал атқа мінген,
Атамның әскеріне еніп кірген.
Атамыздың әскері забун болып,
Бәрі қашып шаһарға еніп кірген.

7650 Атамның әскерінің күні хараб
Болып, еніп шаһарға кеткен қарап.
Андан соң Ғиқал һүнді әскерімен
Орап алып шаһарды тұрған қамап.

Бір күн әскер шаһардан шыққан екен,
Тағы да бір соғысып баққан екен.
Ғиқал жағы тағы да ғалиб болып,
Қуып барып шаһарға тыққан екен.

Ғиқал жағы жеңді ғой мұсылманды,
Тарқатыпты атама қарағанды.
Ғайынзорды тағы да ұстап алып,
7660 Атамызға тар қылған бұ жаһанды.

Атам енді әскері қатты сасқан,
Тамақтары таусылып қарны ашқан.
Ғайынзор тағы қолға түскеннен соң,
Болдыра алмай шаһарға қарай қашқан.

Әскерінің бәрінің қарны ашып,
Жығылуға қалыпты жақындасып.
Атам енді не хайла қыламыз деп,
Уәзірлермен отырған ақылдасып.

Уәзірлер айтыпты: — Жүрген жақсы,
7670 Тағы бір қат соғысып көрген жақсы.
Қамалып мұнда аштан қырылғанша,
Соғыс қылып майданда өлген жақсы.

Қамалдық қой шаһарда тамам, — депті,
Тамақсыздық болды ғой жаман, — депті.
Не өлейік, ерте не қырылайық,
Не болса қарайық оған, — депті.

Ертеңі күн бар әскер атқа мінген,
Соғысам деп шаһардан шығып кеткен.
Ғиқал жағы тағы да ғалиб болып,
7680 Атамыздың әскерін тағы жеңген.

Ол Ғиқалдың әскері тағы озған,
Атамыздың әскерін тағы бұзған.
Ғиқал жағы оларды шыдатпаған,
Әскер енді тарқалып бәрі тозған.

Атам енді күдерін үзіп алып,
Қашамын деп тұрыпты ой ойланып.
Ұстаймын деп ойлапты Ғиқал жағы,
Әскерінің баршасын қамап алып.

7690 Тағдыры сондай екен Хақ Мәжиптін,
Әскері ғалиб болды Ғиқал иттің.
Қашар жерін таба алмай тұрғанында,
Қалың әскерменен мен келіп жеттім.

Жүз мың пері аспаннан айғай салып,
Келіп қалды бұлттай қаптап алып.
Перілердің келгенін көргеннен соң,
Ғиқал һүнді тұрыпты қайран қалып.

Паһлуаны қасымда он мың пері,
Мың періге тұра-дүр оның бірі.
Уақиғаны көрген соң бұйырдым мен:
7700 — Тұрмаңыз, қырыңыз, — деп, — һүнділерді.

Жүз мың пері қосылып бәрі бірге,
Қиямет күнін салды кәпірлерге.
Неше жүз мыңды өлтіріп, отыз мыңды
Ұстап алып келділер мен пақырға.

Перілер кәпірлерге бүлік салды,
Неше жүз мың кәпірлер өліп қалды.
Ғиқалды һәм бекітіп ұстап алып,
Біздердің қасымызға келіп қалды.

7710 Ұстап алып Ғиқалды маған дейді,
«Мінеки, дұшпаның» деп маған берді.
Атамыз мәжараны көргеннен соң,
Хамду сәна Құдаға, шүкір қылды.

Атамыз білән енді амандастық,
Құшақтасып, көрісіп көп жыластық.
Жұртымның бәріменен амандасып,
Шаһарға қарай жүріп қадам бастық.

Жарлық қылдым ол тұрған перілерге:
— Шаһарға кіріңіз, — деп, — жүріп бірге.
Ғиқалды тез қасыма келтіргізіп,
7720 Иман-арза қылдым мен ол кәпірге.

Ғинаят болып қалды бір Құдадан,
Мұсылман болды Ғиқал, айтып иман.
«Мұсылман бол» деп Ғиқал әскерінің
Қалғандарын келтірді бәрін маған.

Жәрдем қылды оларға Құдауанда,
Мұсылман болды әскер бәрі анда.
Андан соңыра Ғиқалды патша қылып,
Өз жұртына жібердім сол заманда.

Андан соңыра шүкірлік қылдым Хаққа,
7730 «Жеткіздің, — деп, — Құдайым, бұ шаттыққа».
Атамның изніменен жұртымызға
Патша болып отырдым енді таққа.

Өтіп кетті мұныңмен неше заман,
Қуаныш, шаттықпенен есен-аман.
Андан соңыра қайын атамыз пері шаһтан
Сәлемдеме хәдиелер келді маған.

Сәлемнама Шаһластан бізге келді,
Баршаларын хатпенен бізге берді.
Андан соңыра өзіміз тағы анда
7740 Көп нәрсемен жібердік перілерді.

Және Гауһарникиннен хабар келді,
Алып келіп перілер қағаз берді.
«Бұ тарапқа қонаққа келсеңдер» деп,
Шақырыпты жіберіп перілерді.

— Күйеу менен қызыма сәлем, — депті,
Мал-жанымыз, сұрасаңыз, аман, — депті.
Бірге жүріп қонаққа келіңіздер,
Жолдас болып перілермен тамам, — депті.

Қайын атамның дағуатын қабыл еттік,
7750 Қанша мың періменен жүріп кеттік.
Тақытымызға отырып перілермен
Гауһарникин шаһарына барып жеттік.

Гауһарникин шаһарына барып кірдік,
Андағы ата-енені және көрдік.
Неше заман шаттықпенен анда тұрдық,
Қуаныш-шаттықпенен анда тұрдық.

Бұ сөздердің баршасын тамам айтып,
Жаһанша Балқияға тұрар айтып.
Иә, Балқия, тағы да ол шаһардан
7760 Өзіміздің Қабылға келдік қайтып.

Бір уақытта боламыз дарияда,
Бір уақытта жүреміз біз далада.
Анда барып бір заман, мұнда келіп,
Сейіл қылып жүрдік біз екі арада.

Бір уақ онда, бір мұнда келіп жүрдік,
Екі арада көп сейіл құрып жүрдік.
Гауһарникин шаһарын ақырында
Бір шақырым секілді қылып жүрдік.

Сөз аяғын Жаһанша сөзлер енді,
7770 Жалықсаң да тыңдаңыз сіздер енді.
Бір күндерде Шәмсімен атамызға
Барамыз деп жөнелдік біздер енді.

Әй, Балқия, опасыз дүние бұ,
Керек емес дүниеге һеш алдану.
Бір күндерде қасыма келді менім,
«Атама барайық» деп Шәмсі бану.

Отырып ол тақпенен көштік енді,
Перілер көтерділер, ұштық енді.
Жөнімізде бір жақсы су бар еді,
7780 Түстенгелі сол суға түстік енді.

Алдымызда қызметші перілер тұр,
Көлеңкелеп тіктілер бәрі шатыр.
Алып келіп суларын даяр қылып,
Отын жағып тамағын қылып жатыр.

Күн ыстық, суға таман келдім жүріп,
Шомылып мен ол суға өзім келіп.
Сол бір судан шомылып шыққаннан соң,
Отырдым мен шатырға енді кіріп.

7790 Су жағындан келгенім Шәмсі көрген,
О да шығып сол суға қарай жүрген.
Ыстықпенен терлеген көйлектерін
Шешіп тастап о дағы суға кірген.

Шәмсіге уақыт сонда тақалыпты,
Әй, Балқия, қазадан кім қалыпты?!
Жап-жалаңаш тұрғанда кейінгі жақтан
Келіп қалып бір қасқыр бас салыпты.

7800 Шәмсіні жап-жалаңаш қасқыр жарып,
Дауыстады бек қатты ойбай салып.
«Уа, дариға, бұ неге дауыстайды?!» деп,
Шығып бардым қолыма қылыш алып.

Қылыш алып қасына жетіп бардым,
Ол қасқырды қылышпенен екі жардым.
Қарасам, Шәмсі бану өліп қалған,
Көргеннен соң «аһ» деп құлап қалдым.

Қайсы, қайда перілер қалған кетіп,
Кейбіреуі жүр екен ас қайнатып.
Шәмсінің дауысыны естіген соң,
У-шу болып баршасы келді жетіп.

7810 Келселер, Шәмсі бану өліп қалған,
Қасында мен жығылып құлап қалған.
Мұндайын уақиғаны көргеннен соң,
Перілер Шаһласқа салып барған.

Перілер қайын атама хабар беріп,
Естіген соң қалыпты іші күйіп.
Жетіп келіп қалыпты, көзімді ашсам,
Отыр екен бейшара қатты кейіп.

— Ата, бізге бір сұмдық болды, — дедім,
Тағы да сорым қайнап құрды, — дедім.
Қандай бәле басыма келіп қалды,
7820 Қайтейін, Құдайым ұрды, — дедім.

— Оған қаза бұ жерде жеткен шығар,
Тағдыр қылған ғұмыры біткен шығар.
Ажалы жеткенден соң, Хақ Тағала
Ажалды қасқырдан еткен шығар.

Зарлама өлді екен деп Шәмсі бану,
Сабырлық қыл Құдайға, белінді бу.
Бұ уақытта иманын тілеп оның,
Бір Құдайға керек-ті көп жалбару.

Дегеннен соң дүниеден көңілім суып,
7830 Фибадатқа кірістім белім буып.
Екі қабір қазғызып осы жерге,
Біреуіне Шәмсіні қойдық жуып.

Әй, Балқия, келдіңіз бұ күмбезге,
Көрінді ғой алыстан сіздің көзге.
Бұ күмбездің ішінде екі қабір,
Біреуін даяр қылдық өзімізге.

Тұрағым осы күмбезде енді менім,
Маған да болады ғой бір күн өлім.
Енді қанша ғұмырым қалса дағы,
7840 Бұ күмбезде күтемін ажал күнім.

Мұнда жеп-ішетін бізге тағам
Перілер жеткізеді падишадан.
Падиша һәм қызына зияратқа
Келіп-кетіп жүреді дайым маған.

Иә, Балқия, қиссамыз болды тамам,
Сөйледім көргенімді бәрін саған.
Һәрдайым бір Құдайға сиынайық,
Жүмләмізді сақтасын есен-аман.

7850 Жаһаншаның қиссасы болды тамам, —
Деген шақта Жамсыбқа Шаһимаран,
«Шаһым, енді уағдаңыз болыпты» деп,
Шаһимаранға сөйлейді Жамсыб ағаң:

— Айтып-сөйлеп болдыңыз хикаятты,
Шаһым-ау, уағдаңыздың уақты жетті.
Ол қылған уағдаңызды екі қылмай,
Қоя бер, шаһым, енді мен ғаріпті.

7860 — Біз сөзді тамам еттік Жаһаншадан,
Уағдасыз деп айтпаң-ды әлі маған.
Балқияның қиссасы тамам болса,
Сол уақытта уағдамыз біздің саған.

Жамсыбым-ау, сен әлі білгенің жоқ,
Уағдасыздық мен тіпті қылғаным жоқ.
Жаһаншаның қиссасын тамам еттім,
Балқияның қиссасын болғаным жоқ.

Мен сөйледім Жаһаншаның жүргендерін,
Балқияға хабарын бергендерін.
Айтып сізге мен тамам болғаным жоқ
Балқияның Мысырға келгендерін.

7870 Осы ғой сөзіміздің жөні, — дейді,
Уағдасыз деп айтпаңыз мені, — дейді.
Балқияны Мысырға келтірген соң,
Босатамын деп едім сені, — дейді.

— Шаһым, енді шапағат қыл маған, — дейді,
Балқияның сөзін қыл тамам, — дейді.
Балқияның қиссасын тамам етіп,
Ғарібінді қоя бер аман, — дейді.

Шаһимаран Жамсыбқа: — Аңла, — дейді,
Балқияның қиссасын тыңда, — дейді.
Ол Балқия келген соң Жаһаншаға,
7880 Жеті күн тұрып қалды анда дейді.

Жеті күнде тауысып әңгімесін,
Бірін қоймай сөйледі уақиғасын.
Жеті күн өткеннен соң ол Балқия,
Ойлайды енді өзінің мәжарасын.

— Әй, Жаһанша, дүниеде саған, — дейді,
Болған екен көп істер жаман, — дейді.
Рұқсат беріп, ол Рабиғ мәскүн жолын
Көргізіңіз сіз енді маған, — дейді.

Жаһанша Балқияны жөнге салды,
7890 Бір Құдайға тәуекел қылып алды.
Рабиғ мәскүн қайда деп Балқиякең,
Амандасып жалғызы кетіп қалды.

Амандасып Балқия кетіп қалды,
Жеті күн көп бола ма өтіп қалды.
Неше күннен соң енді суы жасыл
Бір теңізге Балқия келіп қалды.

Жалғыз жүріп көріп ол көп мехнатты,
Ол бір жасыл теңізге келіп жетті.
Аяғына баяғы суды сүртіп,
7900 Ол теңізден тағы да жүріп өтті.

Ар жағында теңіздің бір төбешік,
Төбесінде ағаштар, сулары көп.
Балқиядан басқа һеш бұ жерлерді
Адамның баласынан жан көрген жоқ.

Кезіп жүріп Балқия жаз бенен қыс,
Көрген жоқ-ты мұндайын жерлерді хош.
Жаннаттың бақшасындай бақшаларда
Түрлі-түрлі әуезбен сайрайды құс.

7910 Бағының ортасында гүлдері бар,
Арасында жүретін жолдары бар.
Төңірегі һәр ағаш алуан-алуан,
Арасында сулары, гүлдері бар.

Арасында бір ағаш үлкен талдан,
Бұтақтары бірқатар жерді алған.
Жапырағы үлкендігі һәм кеңдігі,
Атлас шапан секілді жайып салған.

Жапырақтары атластай реңі асыл,
Кейі сары, кейі қызыл, кейі жасыл.
Ол ағаштың астында табақтармен
7920 Түрлі нығмет даярлап қылған хасыл.

Қанша түрлі нығметтер бөлініпті,
Баршасы дастарханға қойылыпты.
Анда болған тағамның ләззатынан
Мұрнына кірген адам тойыныпты.

Шыныменен ішімдіктер анда қойған,
Жеп-ішіп Балқия бәрін тойған.
Тойынып саясында жатып алып,
Балқияның дүниесі кеткен ойдан.

Біраздан соң Балқия ояныпты,
7930 Отырып сол саяда ойланыпты.
«Ғажап-ау, нығметтердің, шәрбаттардың
Иесі кім болады?» деп ойға алыпты.

Неше түрлі әуезбен сайрайды құс,
Отырғанда Балқия көңілі хош.
Бір уақытта құлағына естіледі
«Лә иләһа илла Алла» деген дауыс.

Балқия жан-жағына қарай берді,
«Құлағыма бұ дауыс қайдан келді».
Ол ағаштың басына қарап еді,
7940 Қисабы жоқ зинатты бір құс көрді.

Ол ағаштың басында көрді бір құс,
Басы алтын, аяғы оның күміс.
Әй, Жамсыб, сен неме[не] көрдің әлі,
Балқиякең көрді ғой бірқатар іс.

Шекесі лағыл екен, мұрны жақұт,
Түктері секілді жібектен шоқ.
Мойны маржан, інжуден қанаттары,
Дүниеде мұндай құсты жан көрген жоқ.

7950 Балқия көргеннен соң құстың өзін,
Қайран болып сұрайды оның сөзін.
— Осы жердің иесі кім болады,
Қандай құстан боласың сенің өзін?

Сәлемін алды ол құс Балқияның,
Сөздеріне жауапты берді оның.
— Бұ жерді кім жері деп сұрасаңыз,
Тәкиесі-дүр ол Хызыр әулиенің.

— Тәкие деген не деген сөзіңіз-дүр,
Мағынасын білдіріп кеткен түз-дүр.
— Тәкие деген сол Хызыр пайғамбардың
7960 Тұратұрған мақамы деген сөз-дүр.

Құс айтар: — Бұ тәкиеде боламын мен,
Һәр уақыт бұ ағашқа қонамын мен.
Мұнда тұрып зарланып сайрағанның
Мәнісін сізге баян қыламын мен.

— Хызырдың тәкиесінде тұрыпсың сен,
Осындайын ағашқа қоныпсың сен.
Жаннаттың бақшасындай бақшаларда
Не себептен зарлықты қылыпсың сен?

— Иғтирад қылдыңыз ба, маған, — деді,
7970 Атаңызды білемін — адам, — деді.
Әй, сол адам баласы, зарлағанның
Мәнісіні айтайын саған, — деді.

Айтайын енді саған шындық, — деді,
Бір өзіміз жаннаттан шықтық, — деді.
Жаннаттағы жеріме қарағанда,
Осы жердің өзі бір жоқтық, — деді.

Сұраған соң айтамын сізге сөзім,
Жаннаттың құстарынан менім өзім.
Атаңыз Адамменен бірге едік,
7980 Бір күн шығып кездім мен жердің жүзін.

Атым — Тауыс, жаннаттан едім бұрын,
Анда бек жақсы еді біздің орын.
Онда уақыт бегірек көркем едім,
Осы күнде кетті ғой менің нұрым.

Кезіп жүрген шағында жердің жүзін,
Бір кісіге жолығып көрдім жүзін.
Жолыққан соң, ол кісі маған айтты:
— Бек әдемі құс[сың], — деп, — сенің өзің.

Құс ішінде көрмедім сендей бір кім,
7990 Құдай саған беріпті ғалам көркін.
Әттең-ай, осы аяулы кеудеңізден,
Жаның кетіп өлесің әлі бір күн.

Мен андан һәм сұрадым: — Не-дүр өлім,
Өлімнен хабарым жоқ бір де менің.
Ол айтады: — Жан кетіп кеудеңізден,
Шіріп, топырақ болады сенің тәнің.

Естіген соң бұ сөзді оған дедім:
— Жақсы сөздер сөйледің маған, — дедім.
Сіз өзіңіз айтыңыз, кім боласыз,
8000 Қай мақұлықтан дейүрлер саған, — дедім.

— Мен өзім, періштемін, инан, — дейді,
Кәрбиун дейүрлер маған, — дейді.
Құдайға жақын болған періштемін,
Ғаршыда болар біздің мақам, — дейді.

Мен сені бұ Ғаршыдан көрдім, — дейді,
Көрген соң қасыңызға келдім, — дейді.
Өлмегіні білмей сен жүр екенсің,
Білгізіп саған хабар бердім, — дейді.

8010 Енді мені жаннатқа сен алып бар,
Саған менің айтатын үш сөзім бар.
Сол сөздерді үйреніп айтып жүрсең,
Ауырмассың, өлмессің, болмассың қор.

— Болмас-ты бұ сөзіңнің жөні, — дедім,
Кәрбиун білмейді мені, — дедім.
Мен тағы да сені неш танымаймын,
Апара алман рұқсатсыз сені, — дедім.

Жаннатқа келтірмедім оны алып,
Ібіліс екен, білмедім оны танып.
Андан соң мен естіген сөздерімді
8020 Жаннатта ол жыланға айттым барып.

Ол уақытта жаннатта жыландардың
Суреттері түйедей еді аның.
Аяғы һәм түйенің аяғындай,
Досты еді анамыз ол Хауаның.

Түйедей қылып оның аяқ-қолын,
Хақ Тағала жаннатта берген орын.
Ол атамыз Адамды жаратпастан,
Екі мың жыл жаратқан аны бұрын.

Жаннатта қазынашы болып-дүр ол,
8030 Хазірет Құдаменен достығы мол
Болғаннан соң, Хауаға көрсетіпті
Жаннаттағы жерлерді жүріп оң-сол.

Қызметінде Хауаның ол жүріпті,
Хауа дағы жыланды хош көріпті.
Жылан дағы жаннаттың хал-ахуалын,
Һәр нәрсесін Хауаға білдіріпті.

Мен жыланға: — Дүниеде жүрдім, — дедім,
Бір уақиға есітіп келдім, — дедім.
Дүниеде жолықтым мен бір періштеге,
8040 Өлім деген бар екен, білдім, — дедім.

Дүниеде бір періште мені көрді,
«Өлім бар-дүр сізге» деп, хабар берді.
Маған деді: «жаннатқа алып барсаң,
Үйретермін өлімге хайлаларды».

Естіген соң ол жылан осы гәптен,
О да жүріп жаннаттан шығып кеткен.
О да тағы жолығып ол Ібіліске,
Періште деп өлімнен сауал еткен.

Естіген соң Ібілістен мұндай гәпті,
8050 Ғұзыр қылып оған ол өтініпті.
— Мәңгі бақи жаннатта өлмейінше,
Қалуға болар ма екен хайла, — депті.

— Менім сөзім неш қата емес, — депті,
Үш сөзім бар, оны жан білмес, — депті.
Ол үш сөзді үйреніп айтқан кісі
Жаннатта мәңгі қалар, өлмес, — депті.

Болғың келсе жаннатта аман, — депті,
Апар мені жаннатқа таман, — депті.
Ризуанға білдірмей алып кірсең,
8060 Үйретермін сөздерімді саған, — депті.

Жасырып апар сен мені, жылан, — депті,
Ризуан тауып, болмасын зиян, — депті.
Әгар Ризуан сезініп, біле қалса,
Үйреткенді ұнатпас саған, — депті.

— Ризуан — жаннат сақшысы, біл, — депті,
Ол есікке қойылған, әне, — депті.
Ризуанға білгізбей ол жаннатқа,
Қай етіп апарайын сені, — депті.

— Аузыңды аш, ішіне енейін мен,
8070 Кішкене болып өзім кірейін мен.
Аузың жұмсаң, Ризуан көрмей қалар,
Осындай амалменен жүрейін мен.

Апар мені аузыңа тығып алып,
Ақырын ен есіктен бұғып алып.
Кіргеннен соң жаннатқа, ол сөздерді
Үйретермін аузыңнан шығып алып.

Ол жылан аузын ашып тұрған енді,
Ібіліс кіріп ішіне жүрген енді.
Биттей болып аузында ол жыланның,
8080 Амалменен жаннатқа кірген енді.

Ібіліс кіріп аузына, салып-дүр су,
Ол түкірік жыланда болған у.
Жылан[ның] аузында у болуының,
Білмесеңіз біліңіз, себебі бұ.

Жылан анда Ібіліске айтар сөзді:
— Ендірдім ғой жаннатқа енді сізді,
Енді менім аузымнан шығып алып,
Айтыңыз үйрететін сөзіңізді.

Ібіліс анда: — Асықпа, балам, — депті,
8090 Жақсылықты қылдың ғой маған, — депті.
Жақсылыққа жақсылық қылып енді,
Үйретермін сөздерді саған, — депті.

Үйретермін, асықпа әлі, — деген,
Хауаның досты дейді сені, — деген.
Амандасып мен оған жолығайын,
Апар оның қасына мені, — деген.

Білдім, сізге Хауаның достығы бар,
Сізге болса достығы бізге жарар.
Сенің достың болған соң, достық етіп
8100 Айтатұрған сөзіміз оған да бар.

Дос көріпті ол Хауа сені, — дейді,
Апар енді қасына мені, — дейді.
Оның дағы білмеген нәрсесі бар,
Білдірейін мен оған оны, — дейді.

Жүріп енді Хауаға бастаңыз жол,
Оған да айтатұғын кеңесім мол.
Аузында тұрып оған сөйлесейін,
Мен сөйлейді [екен] деп білмесін ол.

8110 Достыңыз Хауа сені көрсін, — дейді,
Мен сөйлермін, ол тыңдап тұрсын, — дейді.
Жасырынып көрінбей сөйлесейін,
Сен сөйлейді екен деп білсін, — дейді.

Тыңда менің сөзімді, жылан, — депті,
Апар енді Хауаға таман, — депті.
Андан соңыра тағы да өзіңізге
Үйретермін ол сөзді тамам, — депті.

8120 Жылан жүріп Хауаға таман келді,
Ібіліс лағин аузында аман келді.
Ібіліс анда жыланның тіліменен
Хазіреті Хауаға сәлем қылды.

Жылан болып Хауаға: — Анам, — дейді,
Дос едің ғой сен өзін маған, — дейді.
Бұ жаннаттың ішінде жақсы көрген
Бар нәрсесін білдірдім саған, — дейді.

Мен бір ғаріп қызметшің жылан, — дейді,
Бар нәрсені қылдым ғой аян, — дейді.
Білдірмеген бір нәрсе қалып еді,
Оны һәм білдірейін саған, — дейді.

8130 — Қалып па еді жаннатта жүрмеген жер,
Болып па еді жаннатта көрмеген жер.
Кәрім қылып оны һәм білдір енді,
Қалған болса тағы да білмеген жер.

— Білдірейін мен саған ол бір сөзді,
Хақ жаратып, жаннатта қойды сізді.
«Бидайдың ағашынан жеменіз» деп,
Білмедіңіз, не үшін тыйды сізді.

Айтайын енді саған ол бір гәптен,
Өзіңізді бек жақын көргендіктен.
«Бидайдың ағашына жақын барма»,
8140 Дегендігі Құдайдың не себептен?

Хақ Тағала хазіреті, білің, — дейді,
Тағдыр еткен сендерге өлім, — дейді.
Ирадасы жаннаттан шығармақ-дүр,
Жаным күйді сіз үшін менім, — дейді.

Құдай сізді дүниеге айдайды ғой,
Анда кісі өлімнен қалмайды ғой.
Мехнат көріп дүниеде, ақырында
Өліп қалып сорыңыз қайнайды ғой.

Мен айтайын: сен енді барың, — дейді,
8150 Бидайдың ағашынан алың, — дейді.
Сол ағаштың дәнегін жеп алып,
Мәңгі бақи жаннатта қалғын, — дейді.

Мен бір жақын достың ғой жылан, — дейді,
Айтқан сөзім бек анық, инан, — дейді.
Хақ Тағала хазіреті сізден бұрын
Бұ жаннатта жаратты адам, — дейді.

Айтқан сөзім шын менім, анам, — дейді,
Оның да аты болған адам, — дейді.
Үш жүз мың жыл тұрыпты сізден бұрын,
8160 Жаратып-дүр Құдай Ғалым, — дейді.

Ол адам уақиғаны сезген, — дейді,
Бидайды ағашынан үзген, — дейді.
Андан соңыра өлімнен құтылып ол,
Үш мың жыл жаннатта кезген, — дейді.

Инанбасаң әгарда маған, — дейді,
Барып қара ағашқа таман, — дейді.
Сол ағаштың түбінде қазір отыр,
Сол үш жүз мың жыл жасаған адам, — дейді.

8170 Ол ағаштың түбінде адам, — дейді,
Үш жүз мың жыл жасады тамам, — дейді.
Бидай жеп, өлімнен қалғандығын,
Бәрін айтып сөйлер ол саған, — дейді.

Жүр екенсіз сіз оны білмей, — дейді,
Ағаштың жақынына келмей, — дейді.
Андан сұрап айтқанды қылсаңыздар,
Мәңгі мұнда қаларсыз өлмей, — дейді.

8180 Андан бұрын анамыз Хауа анда,
Ол ағашқа барған жоқ неш заманда.
Оның үшін «ағаштың жақынына
Бармаңыз» деген еді Құдауанда.

Ол анамыз Хауакем бұрынғы уақ
Жүр екен ол ағашқа жоламай-ақ.
«Ағаштың жақынына жоламаңыз,
Бармаңыз» деген екен оларға Хақ.

Хауа білді жылан деп оның өзін,
Естіген соң аузынан шайтан сөзін.
Ағашқа қарай салып жүріп кетті,
«Көремін» деп андағы адам жүзін.

8190 Сөзді есіт ол Ібіліс лағынеттен,
Ол жыланның аузынан шығып кеткен.
Анамыз Хауа жүріп бара жатыр,
Андан бұрын ағашқа барып жеткен.

Хауа жүріп ағашқа жетіп қалды,
Отырған ол Ібіліске көзін салды.
«Кім боласыз, әсіліңіз қай мақұлық?» деп,
Сұрағай қасына жетіп барды.

— Қанша жасқа келдіңіз бұ жерде? — деп,
Сұрайды ойлағанын бәрін андан.

8200 — Құдайым маған қылды мархабатты,
Мекен қылды тұрмаға бұ жаннатты.
Хақ Тағала өзімді жаратқаннан
Жасым менің үш жүз мың өтіп кетті.

Күнде құшып жаннаттың қызын, — дейді,
Үш жүз мың жасқа келдім өзім, — дейді.
Хақ Тағала өзімді жаратқан соң,
Айтайын маған айтқан сөзін, — дейді.

Есті енді, Хақ маған неме деді:
«Ағаштың дәнесіне тиме», — деді.
«Берік болып сақтан сен осы ағаштан,
8210 Бір бүртік бидайынан жеме», — деді.

«Тиме» деген соң енді тимедім мен,
Құдайға қарсылықты сүймедім мен.
Бұйырды: періштелер сәжде етті,
«Жеме» деген ағаштан жемедім мен.

Бір күнде бір періште маған дейді:
— Мен айтамын бір сөзді саған, — дейді.
Осы халид ағашынан дәне жесең,
Өлмейінше қаларсың аман, — дейді.

8220 Бұ саған өсиетім менім, — дейді,
Саған болмас андан соң өлім, — дейді.
Жаннаттың сарайында бақи болып,
Рахатта бола-дүр күнің, — дейді.

Періштеге жауапты бердім, — депті,
— Алла мені «жеме» деп нәһи етті.
«Бұйрығым тұтпадың» деп ашуланып,
Соңыра қаһар қылмай ма мен ғаріпті?

— Қаһар қылмас, сөзіме инан, — дейді,
Рақым ғой, рахмат қылар саған, — дейді.
Олай-бұлай ойлама, сөзімді тұт,
8230 Бидайдан же, боларсың аман, — дейді.

Періштенің сөзіне мен инандым,
Бидайдың дөнесінен жеп алдым.
Тамам енді үш жүз мың жылдан бері
Өлмейінше жаннатта мәңгі қалдым.

Құдай маған қаһарын салғаны жоқ,
Сөзіміздің биттей де жалғаны жоқ.
Періште осы қылған жақсылыққа
Менен сұрап неш нәрсе алғаны жоқ.

Хауа ана естіп біледі енді,
8240 Ағашқа жақын жүріп келеді енді.
Таныған жоқ, Ібілістің сөзі шын деп,
Үзіп алып бидайдан жеді енді.

Бидайдың ағашынан Хауа жеді,
«Қай етер екен енді Құдай мені,
Жеуде тіпті зарар жоқ екен ғой,
Неме де қылған жоқ Құдай», — дейді.

Неш зарар болмағанын көрген енді,
Адамға айтамын деп жүрген енді.
Атамыз Адам аләйһиссаламға
8250 Жүгіріп барып, хабарды берген енді.

Хауа жүріп Адамға келіп жетті,
Бар болған уақиғадан хабар етті.
— Бидайдың ағашынан жеп едім,
Нешбір зарар болған жоқ маған, — депті.

Хауа жүрді Адамға барайын деп,
Бидайдың ағашынан алайын деп.
Сол ағаштың жемісін жеп алып,
Мәңгі өлмей жаннатта қалайын деп.

Хауа анам Адамның ақылын алды,
8260 Ол ағаштың түбіне алып барды.
Ол Ібілістің Хауаға айтқан сөзін
Баршаларын қайтадан сұрап алды.

— Бидай жеп жасадым үш жүз мың жас,
Инаныңыз, оллаһи, сөзім раст.
Құдайменен ант қылып айтамын мен,
Аяп айттым, сендерге қылмаймын қас.

Білмеді һеш, инанды жалған антқа,
Әй, Құдайым, мәкәріңнен өзің сақта.
Инанып оның жалған сөздеріне,
8270 Жөнелді жеймін деп бидай жаққа.
Ғапыл болып алданып сөздеріне,
Бидай жеп ол ғасы болды Хаққа.

Ажалға дәру қылса Құдай депті,
Бір үзіп ол ағаштан дәне жепті.
Сол сағаттың ішінде ол Адамның
Басынан тәж, үстінен хале кетті.

Ғапыл болып алданып Ібіліс итке,
Ғасы болып қалды ғой Хақ Мәжипке.
Жарлық қылды: тәубенің қапусынан
8280 Ендірділер Адамды Сарандипке.

Андан соңыра тағы да ол Хауаны,
«Неге жедің бидай?» деп тергеп аны,
Рахматтың қапусынан ендірділер
Жидда деген бір тауға бейшараны.

Андан соңыра Ібіліске ашуланып,
«Лақтыр» деп бұйырды ұстап алып.
Лақтырып лағынеттің қапусынан,
Теңізде бір аралға түсті барып.

Андан соңыра бұйырды ол жыланға,
8290 Суретіні өзгертіп сол заманда,

Хашамның қапусынан лақтырып,
Оны һәм тастадылар Исфаханға.

Андан соңыра мені де Хақ тергеді,
«Ібіліс сөзін жыланға айттың» деді.
Азаптың қапусынан шығарғызып,
Тастадылар шималға мұнда мені.

Осы күнде бұ жерлер менім, — дейді,
Қарар қылып тұратын жерім, — дейді.
Осындай болып жаннаттан шығуыма
8300 Атаңыз себеп болды, білің, — дейді.

Осындай менім ісім жаман болды,
Жаннаттан шығып күнім қараң болды.
Балқияға өз халін баян етіп,
Тауыстың сөзі енді тамам болды.

Балқия дер: — [Мен] ғаріп адам, — дейді,
Бір ғұзырым бар енді саған, — дейді.
Осы арадан баруға өз жеріме
Бір шара болар ма екен маған, — дейді.

— Әй, Балқия, мен ғаріп бір құс, — дейді,
8310 Бұ жұмысың бір қиын жұмыс, — дейді.
Өз жеріңе ман сені апара алман,
Қолымыздан келмейді бұ іс, — дейді.

Сабыр қыл, Хызыр нәби келер, — дейді,
Сенің халің-ахуалың білер, — дейді.
Оған айтып, халіңді жалбарсаңыз,
Шара қылса, ол сізге қылар, — дейді.

Сол сағатта ол Хызыр келіп қалды,
Балқия қол қаусырып қарсы барды.
Бастан-аяқ сөйлеп бар уақиғасын,
8320 Ол Хызыр пайғамбарға көп жалбарды.

— Иә, Балқия, Құдайдың көп қадасы,
Көнбейінше пенденің жоқ шарасы.
Тамам тола бір жылдық жол бола-дүр
Мысырменен бұ жердің екі арасы.

Көріпсің көп дүниенің меһнатынан,
Боламын деп Мұхаммед үмбетінен.
Бірақ сені Құдайдан бұйрықсыз,
Апара алман Мысырға өз бетіммен.

8330 Сен енді бол Құдайға мінәжатта,
Дұға қылып дайым бол ғибадатта.
Хақ Тағала «апар» деп бұйрық қылса,
Апарармын мен сені бір сағатта.

Ол Балқия мінәжат қылды Хаққа:
«Әй, Құдай-а, жәрдем қыл мен бейбаққа».
Хақ Тағала Хызырға жарлық қылды:
«Балқияны апар, — деп, — Мысыр жаққа».

8340 — Иә, Балқия, қолың бер, маған бағып,
Көзіңді жұм, кетемін сені алып.
Көздеріні жұмғызды Балқияның,
Қолдарыны қолымен ұстап алып.

Қолын алып қолына, айтып сөзін,
Жарлық қылды тағы да, ашты көзін.
Балқиякең Мысырға келіп қалған,
Өзінің сарайында көрді өзін.

Қауымына Балқияның хабар болды,
Жиылып Балқияға бәрі келді.
Шаһар халқы баршасы амандасып,
Қуанып баршасы шаттық қылды.

8350 Балалары баршасы қуанысты,
Құшақтасып, көрісіп көп жыласты.
Сағынған ағайыны, жұрты, халқы,
Баршалары жыласып амандасты.

Шаһимаран дер: — Балқияның хикаясы,
Бұ дүниеде бар көрген уақиғасы,
Қанша мақұлық, қанша жер көріп еді, —
Болыпты бір дүниенің жазирасы.

Балқияның қиссасы тамам болды,
Жамсыб ағаң есітіп бәрін білді.
Шаһмаранның ақылына тахсин қылып,
8360 Қайырлы дұғаменен ол дұға қылды.

Жамсыб айтар: — Әй, тақсыр, сенің өзін
Артық екен зейінің, сөйлер сөзің.
Қиссаменен көңілімді түзеп тұрдың,
Хақ Тағала жасыңды қылсын ұзын.

Балқияның беріп-дүр Құдай бағын,
Көңілінен кетіпті қайғы-уайым.
Оның бәрі қуанып қалғанындай,
Қуант-сәна мені де, падишаһым.

Әй, шаһым, уағда қылып маған деп ең,
8370 Бұ қиссаны қылайын тамам деп ең.
Балқияның қиссасы тамам болса,
Жөнелтейін мен сені аман деп ең.

Тамам қылып айтқан соң бұ қиссаны,
Қылып едің біздерге уағданы.
Қап тауынан оралтып айналдырып,
Келтірдің ғой Мысырға Балқияны.

— Балқияның қиссасы бітті, — дейді,
Саған қылған уағдамыз жетті, — дейді.
Уағдаңнан танбасаң өзің, Жамсыб,
8380 Мен танбаспын уағдадан тіпті, — дейді.

Жамсыбым, мен айтайын саған, — дейді,
Жөнелтейін мен сені аман, — дейді.
Мені барып һешкімге білдірмеске
Уағдаңды берік қыл маған, — дейді.

Сөзімді менің жерге сала көрме,
Моншаға тіпті жүріп бара көрме.
Енді біздің бұ құсша жанымыздың,
Жамсыбым, обалына қала көрме.

— Тақсыр-ау, уағданы қылдым саған,
8390 Уағданы бұзғанның пиғылы жаман.
Ендіден соң моншаға түспеспін мен,
Кеудемізде болғанда бейшара жан.

Дегеннен соң ол жерде Шаһимаран
Хәдие қылып көп жауһар берді маған.
Айғай салып шақырды қазір сонда,
Келіп қалды айдаһар деген жылан.

— Айдаһар, сен Жамсыбты апар, — дейді,
Жолы мұның қараңғы, қатер, — дейді.
Көтеріп, бал құдықпен алып барып,
8300 Жер жүзіне жоғары шығар, — дейді.

Бұйырған соң айдаһар ұстады енді,
Жол көрсетіп жүруге бастады енді.
Бал құдықпен көтеріп алып келіп,
Шығарып тысқарыға тастады енді.

Көзін ашып бір уақыт Жамсыб пақыр,
Өзін көрді: құдықтың басында тұр.
Құдықтан шыққаныны көргеннен соң,
Сәжде қылып Құдайға қылды шүкір.

Оны қойып айдаһар жүре берді,
8410 Дәл ақшам намазының уақты ерді.
Намаз құптан жақындап келгенінде
Өзінің ханасына қайтып келді.

Құптанда қайтып келді ханасына,
Қолын созып көрісті анасына.
«Қайдан келіп қалдың, шырағым», — деп,
Қуанғаннан жылайды баласына.

Қатыны һәм қасына келіп жетті,
Келгеніне Жамсыбтың шүкір етті.
Өліктінің тірі болып келгеніне
8420 Қайран болып бәрінің есі кетті.

Анасы дер: — Шырағым, өліп пе едің,
Иә, өлгенің жоқ па едің, тірік пе едің?!
Иә, болмаса, құтылып тұтқындықтан,
Біздерге көріскелі келіп пе едің.

Баршалары Жамсыбқа қарайды енді,
Қуанғаннан жас төгіп жылайды енді.
«Қайдан келдің, уақиға не болды» деп,
Баршалары Жамсыбтан сұрайды енді.

Жамсыб айтұр: — Қойыңыз, жыламаңыз,
8430 Есен-аман келді ғой бейшараңыз.
Бірақ сіз енді менен «қайдан келдің,
Қайда жүрдің?» деп бір де сұрамаңыз.

Көріп келдім дүниеде талай гәпті,
Есітіп келдім талай хикаятты.
Көргенімді һешкімге сөйлемеске
Бекіттілер антпенен мен ғаріпті.

Жамсыб сұрап: — Әй, менім анам, — дейді,
Мен кеткелі неше жыл, заман? — дейді.
Анасы дер: — Әй, балам, сен кеткелі
8440 Өтіп кетті жеті жыл тамам, — дейді.

Анасы көріп оның басын дейді:
— Өтіп кетті жеті жыл жасың, — дейді.
Бір жерде тұтқындықта жатып па едің,
Ағарып қалыпты ғой шашың, — дейді.

— Бірқатарды көрді ғой бұ бастарым,
Ағарған жоқ бейнетсіз бұ шаштарым.
Сол уақытта менімен отын тасып,
Бірге жүрген аман ба жолдастарым?

Анасы һәм Жамсыбқа: — Балам, — дейді,
8450 Жолдастарың баршасы аман, — дейді.
Ол уақытта баршасы келіп, сені
«Қабылан жеді» деділер маған, — дейді.

Жолдастарың бұ күнде баршасы бай,
Оларды сен ойлама бұрынғыдай.
Баршалары саудагер, көпес болды,
Көп дәулетті оларға берді Құдай.

Дәулет берді оларға бір Құдайым,
Ғешбір бай жоқ шаһарда олардайын.
Өздері бек қарайды мен ғаріпті,
8460 Инғам-ихсан қылады һәр күн сайын.

Мол дәулетті берген соң оларға Хақ,
Олар бүгін біздерді бек қарайды-ақ.
Ат-тон, киім, ақшасын һәм береді,
Солардан бүгін біздің жеген тамақ.

— Тамақ-киім берселер, берсін, — дейді,
Біреуін шақыралық, келсін, — дейді.
Мұнда келіп көрісіп меніменен,
Аман-есен келгенім білсін, — дейді.

— Түн ішінде шақырма, балам, — дейді,
8470 Олар енді үлкейген тамам, — дейді.
Олардың әуелері бек жоғары,
Түн ішінде келмеслер саған, — дейді.

Түн ішінде асығып келмес олар,
Таң атқан соң оларға сен өзің бар.
Ерте барып үйінде жолықпасан,
Дүкенінде, базарда жолығарлар.

Таңертең ерте барсаң сен оларға,
Жолығарсың үйінде мырзаларға.
Ерте барып үйінде жолықпасан,
8480 Жолығарсың дүкенде, базарларда.

— Әй, анам, менім сөзім біліңіз сіз,
Ақырындап өзіңіз жүріңіз сіз.
«Жамсыб балам ақшамда келді» дейүп,
Мырзаларға хабарды беріңіз сіз.

Естіселер, мырзалар келер, — дейді,
Әлбетте, бізге сәлем берер, — дейді.
Келетұрған олардың мәнісі бар,
Келмеселер, өздері білер, — дейді.

Ол арада Жамсыбтың бір жолдасы
8490 Жақын еді үй менен үй арасы.
«Балам келді, сіздерді шақырад», — деп,
Хабар берді Жамсыбтың ол анасы.

— Балам келіп, көрінді көзге, — дейді,
Қуаныш түсті бүгін бізге, — дейді.
Отын тасып, жолдас болып бірге жүрген,
Сағынғанға жіберді сізге, — дейді.

Жолдасы жауап беріп сөзін дейді:
— Амандасып, көрейін жүзін, — дейді,
Бәйбіше, сіз бара тұр үйіңізге,
8500 Соңыңыздан жетермін өзім, — дейді.

Ол жолдасы есітіп мұны білді,
Қатты сасып көңліне уайым кірді.
Бәйбішені қайтарып, жылдам тұрып,
Екінші жолдасына жүріп келді.

— Неге келдім, әй, жолдас, түнде саған,
Істеріміз болды ғой біздің жаман.
Өлгені жоқ, құдықтан шығып алып
Келіпті ғой үйіне Жамсыб ағаң.

Біздікіне шешесін жіберіпті,
8510 Көріскелі «біздерге келсін» депті.
Не амал қылып енді құтыламыз,
Анық біл, ажалымыз біздің жетті.

Жолдастар, енді бұған ой қылайық,
Жиылысып үйіне тез барайық.
«Малымыздың жарымын берейік», — деп,
«Ғафу қыл» деп, жалынып-жалбарайық.

Падишаға білдірсе әгар, — дейді,
Жер табылмас біздерге кірер, — дейді.
«Өзімізді падиша дарға асып,
8520 Малымыздың бәрін де берер, — дейді.

Тұрыңыз, енді жылдам жүрейік біз,
Амандасып өзіні көрейік біз.
«Күнәһіміз бағышла, ғафу қыл», — деп,
Малымыздың жарымын берейік біз.

Қылғанды басымызға келтірмесін,
Дарға асып біздерді өлтірмесін.
Көнбесе малымыздың бәрін беріп,
Тілейік: падишаға білдірмесін.

Жолдастардың баршасы ақылдасып,
8530 Жамсыбқа келділер қадам басып.
Қол қаусырып баршасы сәлем берді,
Аяқ-қолын сүйділер амандасып.

— Аман-есен келдің бе, Жамсыб аға,
Бұ күн болдық біз енді жүзіқара.
Құдайға да, сізге де ғасы болып,
Қасыңызға келдік қой, біз бейшара.

Аяғына қойдылар бәрі басын,
Жыладылар көзінен төгіп жасын:
— Біз жамандық қылсақ та, Жамсыб аға,
8540 Сен жақсылық қыл енді, не қыласың.

Бәйбішеге жалынып айтар сөзді:
— Жамсыбтан тілеңіз, — деп, — енді бізді,
Малымыздың береміз қақ жарымын,
Бұрын да күтіп едік өзіңізді.

Анасы да Жамсыбтан тілек қылды,
Жамсыб һәм бұ сулыхты дұрыс көрді.
Малдарының жарымын бөліп алып,
Татуласып, оларды қоя берді.

— Енді сізге жамандық келтірмейін,
8550 Істерінді һешкімге білдірмейін.
Малыңыздың жарымы өзіңізге,
Дұшпаныңды қуантып күлдірмейін.

Жамсыб қылды бұларға мархабатты,
Күнәлерін олардың ғафу етті.
Малдарының жарымын бөліп алып,
Жолдастар үйлеріне қайтып кетті.

Шықтылар жолдастары амандасып,
Күнә сақтап жүрмеді жамандасып.
Жамсыб ол жолдастармен тату болып,
8560 Қонақ болып жүрділер араласып.

Андан соңыра жеті жыл өтті заман,
Жолдастармен дост болып есен-аман.
Сол жеті жыл ішінде жалғыз қабат
Моншаға түскені жоқ Жамсыб ағаң.

Енді айтайын дүниенің жалғандығын,
Мақлұқат не бөлеге салғандығын,
Ақырында қосылып Жамсыб ағаң,
Шаһимаранды ұстатып алғандығын.

А, тақсыр, Жамсыб тұрған шаһарында
8570 Бір падиша бар ерді ол заманда.
Атын оның Кейхұсрау дерлер ерді,
Шаһтардың шаһы еді бұ жаһанда.

Андан соңыра бір күнде Кейхұсрау хан,
Пайда болып бір ауру бойын алған.
Тұла бойы қып-қызыл қандай болып,
Тәбиптер ем таба алмай ғажиз қалған.

Ем қылыпты тәбиітер оған дайым,
Таба алмайды аурудың бір де жайын.
Күнде сайын ауруы күшейіпті,
8580 Тәбиітері дәруді қылған сайын.

Бір уәзірі бар еді Шәмһүр атты,
Ғалым еді шәукетті, салтанатты.
Ғылым-хикмет қисапсыз біледі екен,
Сол бір күнде кітабында бір сөз тапты.

Тексеріп ол кітабын бек қараған,
«Табылар ма екен, — депті, — Шаһимаран.
Шаһмаранның етіні жегізбесе
Ауруы кетпес, — депті, — падишадан».

Уәзір депті: — Шаһмаран табылмайды,
8590 Өзге нәрсе патшаға ем болмайды.
Әгарда Шаһмаранды жегізбесе,
Падиша бұ аурудан жазылмайды.

Падишаның ауруына Шәмһүр сасып,
Қарайды кітаптардан ашып-ашып.
«Қай жерден табылады Шаһмаран?» деп,
Жұртын жиып отырды ақылдасып.

— Шаһмаранның хабарын сұрамаққа
Жіберелік елшілер түрлі жаққа.
Қажетіміз біздердің бітер ерді,
8600 Шаһимаран табылса біздің баққа.

Мінаділер ұлыған қасқырдайын
Айқай салып жүрділер шаһар сайын.
— Білген адам бар болса, айтыңыздар
Бізге, — деп, — Шаһмаранның тұрған жайын.

Мінаділер дауыстап қатты жүрген,
Ауылдардан һәм барша шаһарлардан
Қыдырып қанша хабар салсалар да,
Болмады Шаһмараннан хабар берген.

8610 Мағлұм еді Жамсыбқа Шаһимаран,
Жамсыбтан басқалардың бәрі надан.
Білсе де бек сақтанып, үндемей жүр,
Моншаға да түскен жоқ һешбір заман.

Шаһмаранды білуші һеш болмады,
Сонда да Шәмһүр уәзір һеш қоймады.
Бұ тарикпен Шаһмаран табылмады,
Екінші [бір] амалды ол ойлады.

8620 Шәмһүр енді көп ойлап тұрды дейді,
Ашып қарап кітабын көрді дейді.
«Ғылым-хикмет бір сөзді көрдім мен», — деп,
Халыққа хабарды берді дейді.

— Хикмет-ғылым білдім мен тамам, — дейді,
Тағы бір сөз көрінді маған, — дейді.
Дүниеде Шаһмаранды көргендердің
Болады екен кеудесі ала, — дейді.

Шаһмаранды көргеннің бұ дүниеде
Белден төмен денесі жол-жол ала.
Енді бізге керек-ті адамдардың
Шешіндіріп денесін қарамаға.

8630 Шәмһүр тағы ойланып соны табар,
Қанша жерде шаһарда монша жағар.
Шақырғызды моншаның иелерін,
Баршалары жиылып келді олар.

— Моншаның иелері, сізге хабар,
Бұ шаһардың өзі бір үлкен шаһар.
Падишадан сіздерге бұйрық сол,
Ендіден соң жақсаңыз монша әғар.

8640 Сіздер енді патшаны көрсеңіз дос,
Моншаға келген жанды қойыңыз бос.
Монша хақын аларсыз падишадан,
Разы болып жүрерсіз, көңіліңіз хош.

Кім де болса моншаға беріңіздер,
Жап-жалаңаш денесін көріңіздер.
Денесінде аласы жол-жол болса,
Оны алып патшаға келіңіздер.

Хабар салды бұ Шәмһүр барша елге,
Һәр ауылға, моншасы болған жерге.
Жап-жалаңаш денесін қараған соң,
Ала болса келтір деп бұ шаһарға.

8650 Моншашылар[ға] жарлықты білгізділер,
Келген жанды моншаға енгізділер.
Ықтиярмен моншаға келмегенді
Айдап алып, зорлықпен келгізділер.

Бар ма екен деп моншаға келмегендер,
Махалла сайын жүріп іздегендер.
Бинакаһ ол қадаға қарсы Жамсыб
Кез болыпты, тез оны көздегендер.

8660 Көргеннен соң Жамсыбты ұстағандар,
Моншаға таман сүйрей бастағандар.
Зорлықпенен моншаға алып барып,
Шешіндіріп киімін тастағандар.

Қазадан қалып болмас ерлікпенен,
Келтірділер моншаға қорлықпенен.
Жап-жалаңаш киімін шешкеннен соң,
Ала жерін көрділер зорлықпенен.

Ол моншаның иесі оны көрді,
Көргеннен соң Шәмһүрге алып келді.
Қуанып Шәмһүр оны келтірген соң,
Мың алтынды қолына санап берді.

8670 Шәмһүр уәзір Жамсыбты құрмет қылды,
Отырғызып қасында орын берді.
«Падишаның науқасын көріңіз», — деп,
Жамсыбты Кейхұсрауға алып келді.

Ол Жамсыбты патшаға жүргізділер,
Алып келіп тақытына мінгізділер.
Падишаның қасына отырғызып,
Тәніндегі науқасты көргізділер.

Жалынып-жалбарды бұлар һаман,
Қайран болып тұр енді Жамсыб аған.
— Падишаның науқасын танымаймын,
8680 Нағыласыз сіз енді қазір маған?

— Осындайын падиша заман, — дейді,
Науқастанып қалған-ды жаман, — дейді.
Мұның дауа шарасы сізде екен,
Қылмағаның лайық па саған, — дейді.

Жамсыб анда Шәмһүрге жауап берді:
— Атамыз ғылым-хикмет білер ерді.
Атамыз ғылым-хикмет білгендіктен,
Білер деп ойлаймысыз мен пақырды.

Мен ғаріп атамдай һеш бола алмадым,
8690 Оның қылған істерін қыла алмадым.
Бәріне жұрттың мағлұм болып ерді,
Бала күнде оқуды біле алмадым.

Алты жыл сабақ оқып мен молдадан,
Біле алмадым бір әріп, болдым надан.
Білсем едім бір нәрсе, қызметімді
Аямас ердім бір де падишадан.

Оқуды білмеген соң, менім анам
Отынды тасытқызды таудан маған.
Ғылым-хикмет қайтіп білер дерсің
8700 Отын тасып жұмысты қылған адам.

— Отыншылар білмес ол жөннен, — дейді,
Аңлағай сен сөзімді менен, — дейді.
Падиша ғылымдығың сұрамайды,
Шаһмаранды сұрайды сенен, — дейді.

Шаһмаранды көріпсің көзіңізден,
Шыныңды айт, жасырма енді бізден.
Білдірсең Шаһмаранның тұрған жерін,
Алтынды құямын ғой төбеңізден.

8710 Тілесен бір шаһардың уәлаятын,
Падишаһым бәрін де бергізетін.
Өзіңіздің тілеген шаһарыңызға
Хәкім болып қыларсың хукіметін.

— Қандай нәрсе дегенің Шаһимаран,
Естімедім, көрмедім һешбір заман.
Білесің ғой өздерің менен артық,
Айтыңыздар өзіңіз оны маған.

8720 Шәмһүр айтар: — Әй, Жамсыб, жүргеніңнің,
Шаһмаранның жайыны білгеніңнің,
Белден төмен аласы жол-жол болған —
Кеудеңізде белгісі көргеніңнің.

Жамсыб дер: — Мен һешқайда жүргенім жоқ,
Шаһимаран дегенді білгенім жоқ.
Кеудеңізде ала бар — белгі дерсің,
Өзім оны тіпті мен көргенім жоқ.

Шәмһүр анда Жамсыбты шешіндірді,
Отырғандар баршасы қарап көрді.
Белден төмен жолдайын ала екен,
Жамсекеңе көргізіп, хабар берді.

8730 Шәмһүр уәзір: — Әй, Жамсыб, енді, — дейді,
Міне, менің айтқаным келді, — дейді.
Денеңізде ала жол болмақтығы —
Шаһмаранды көргенге белгі, — дейді.

Шәмһүр анға: — Әй, Жамсыб, қара, — дейді,
Жақсылықпен айт енді маған, — дейді.
Жақсылықпен айтпасаң осы жерде,
Зорлықпенен айттырармын саған, — дейді.

Қаншадан жақсы сөзбен біз айтамыз,
Жамсыб-ау, енді сені үйретерміз.
Жақсылықтың қадірін білмесеніз,
8740 Жамандықпенен сені сөйлетерміз.

Айт шыныңды, сен енді қиналмай-ақ,
Болмаса жегізермін саған таяқ.
Қиыншылық, ғазапты көрме енді,
Рақым қыл өзіңізге жаныңды аяп.

Жамсыб енді қысылып қайран қалды,
Үндемей, тас болып тұрып қалды.
Ешбір жақсы жауапты бермеген соң,
Енді Шәмһүр Жамсыбқа ашуланды.

Падишадан Жамсыбқа тарлық келді,
8750 Бейшараның басына қорлық келді.
Болмаған соң Шәмһүр мен Кейхұсрау хан
«Жамсыбты ұрыңыз» деп жарлық қылды.

«Ұрыңыз» деп Кейхұсрау жарлық етті,
«Қылмаңыз, — деп, — Жамсыбқа мархабатты».
Неше түрлі қиыншылық, ғазаппенен
Салдылар денесіне жарақатты.

«Ұрыңыз» дегеннен соң Шәмһүр кәпір,
Ұрушылар Жамсыбты ұрып жатыр.
Тас-талқан қылып тастап ұрсалар да,
8760 Сонда да сөйлемеді Жамсыб пақыр.

Сөйлеген жоқ бір әріп Жамсыб ағаң,
Ашуланды бек қатты Кейхұсрау хан.
«Өлтіріңіз енді» деп жарлық етті,
«Қоймаңыз енді мұның жанын аман».

Енді қылып Жамсыбқа саясатты,
Өлтіретін жеріне алып кетті.
Жалладтар ол жалаңаш қылышпенен
Жамсыбты шабамыз деп келіп жетті.

Жалладтардың қылышы жарқылдайды,
8770 Жамсыб білді, өлтірмей һеш қоймайды.
Енді өлмеске бір хайла қылайын деп,
Жамсыб байғұс көңілінен ой ойлады.

Ойлады бір себепті мен қылайын,
Бұларды ол құдыққа апарайын.
Шаһимаран осы құдық ішінде деп,
Көргізіп, бұ жанымды құтқарайын.

Олар мені құдыққа сала алмастар,
Өздері һәм түбіне бара алмастар.
Ол құдықтың қасына барсалар да,
8780 Шаһмаранды ұстатып ала алмастар.

Өлтіре бастаған соң, Жамсыб ағаң
«Өлтірмеңіз мені» деп қылды фаған.
— Өлтірмесең, апарып көргізейін,
Керек болса сіздерге Шаһимаран.

Көргізейін сізге деп Шаһмаранды,
[Ол] құдықтың қасына алып барды.
Шәмһүр анда әскерін жиып барып,
Құдықтың төңірегін орап алды.

Ол құдықтың басында Шәмһүр енді
8790 Әфсүн оқып, дұғалар, сиқыр қылды.
Сондай күшті сиқырын оқыған соң,
Дәл құдықтан күркіреген дауыс келді.

Сиқыры бар Шәмһүрдің жұрттан асқан,
Оқып-оқып құдықтың аузын ашқан.
Бір уақытта бір ғифрит шығып келді,
Бір табақты көтеріп лағыл тастан.

Ғифрит деген бір үлкен айдаһар ол,
Құдық толды кеудесі сондайын мол.
Ол табақтың ішінде айтып өткен
8800 Жыландардың патшасы Шаһмаран сол.

Құдықтан шыққаннан соң Шаһимаран,
Білді енді бұ қазаны бір Құдадан.
Көзін ашып қараса төңірекке,
Келіпті бағанағы Жамсыб ағаң.

Сиқырменен салды ғой Шәмһүр кәпір
Шаһмаранның басына заманақыр.
Көзін ашып қараса һәм олардың
Арасында Жамсекең бірге отыр.

— Әй, Жамсыб, мен не жаздым саған, — дейді,
8810 Әскер алып келіпсің маған, — дейді.
Ант қылып, уағда қылып кетпеп пе едің,
Әй, опасыз, жалғаншы адам, — дейді.

Қылып едім мен саған ізгілікті,
Жақсылығым түбіме менім жетті.
Иғтибар жоқ адамда деп білуші едім,
Қайтейін, пұрсатым қолдан кетті.

Қылдым саған жақсылық, пайда, — дейді.
Қылмадым мен жамандық, хайла, — дейді.
«Һешкімге де жерінді айтпаймын» деп,
8820 Маған қылған уағдаң қайда? — дейді.

Көп жақсылық мен саған қылып ердім,
Сен маған бұ малғұнды алып келдің.
Тым болмаса өзін де өлтірмедің,
Дұшпанның қолына ұстап бердің.

Уағда бұзып қастықты қылдың маған, —
Дегеннен соң Жамсыбқа Шаһимаран,
Жамсыб сонда қайтерін біле алмады,
Қайран болып ұялып қалды жаман.

— Әй, шаһым, сіздің үшін қапаланып,
8830 Ықтиярым қолымнан кетті қалып.
Өзімді өлтіретін болғаннан соң,
Амалсыздан оларды келдім алып.

Әсте, шаһым, сіздерден безбедім мен,
Ықтиярмен уағданы бұзбадым мен.
Қылышпенен жалладтар келгеннен соң,
Жанның аман қалуын көздедім мен.

Өзімді де өлімге қимадым мен,
Сіздерді һәм өлуге қоймадым мен.
Бұ құдықтың ішінен, шаһым, сізді
8840 Ұстауға қоймайтын [деп] ойладым мен.

Сол жерде Шаһмаранды уәзір Шәмһүр
Өз қолымен ұстауға ойланып тұр.
Шаһимаран Шәмһүрге жауап айтты:
— Мені Жамсыб ұстасын, сен аулақ жүр.

Сиқырменен құдықтан алып, — дейді,
Ұстаймын деп тұрмысың бағып, — дейді.
Ұстар болсаң уымның қанжарымен
Өлтірейін мен сені шағып, — дейді.

Қанеки, жақын келіп қара, — дейді,
8850 Қанжарыммен салармын жара, — дейді.
Сондай қылып шағармын, кәпір, сені,
Бөз секілді қырармын пара, — дейді.

Шаһимаран Жамсыбқа сөзді дейді:
— Жақсы көріп едім ғой сізді, — дейді,
Өзің ұстап қойныңа салып апар,
Ұстамасын бұ кәпір бізді, — дейді.

Келген ғифрит құдыққа еніп кетті,
Айдаһардың бәріне хабар етті.
Фарияд қылып баршасы уластылар,
8860 Дауыстары аспанға барып жетті.

Жамсыб ұстап қолымен Шаһмаранды,
Ептеп қана қойнына салып алды.
Бара жатып сөйлесіп Шаһмаранмен,
Кейхұсраудың ахуалын айтып барды.

— Әй, шаһым, мен айтайын сізге, — дейді,
Әлі сіз жаннан күдерің үзбе, — дейді.
Ауруына қылатын ем бар ма? — деп,
Кейхұсрау хан сұрайды сізге, — дейді.
Шаһимаран Жамсыбқа: — Бәлі, — дейді,
8870 Салыпты ғой қысымға сені, — дейді.

Әй, Жамсыб, сен бұлай ойлаймысың,
Әлі сен менімменен ойнаймысың.
Барғаннан соң Шәмһүр мен Кейхұсрау хан
Өлтірмей қояды деп ойлаймысың?!

Шаһимаран Жамсыбқа: — Білің, — дейді,
Маған енді тақалды өлім, — дейді.
Барғаннан соң бауыздатып, падишаға
Етімді жегізеді менім, — дейді.

— Шаһым, олар ұрдылар жаман, — дейді,
8880 Көп жапалар қылдылар маған, — дейді.
Ақырында қылыштап өлтіретін
Болғаннан соң, тіледім аман, — дейді.

Қай етейін, шаһым-ау, өлгенім жоқ,
Өлтіруге өзімді бергенім жоқ.
Ол құдықтан шығарып өзіңізді,
Өлтіреді деп, білгенім жоқ.

Көрсетсем мен құдықты әгар, — дедім,
Ол құдықтың қасына барар, — дедім.
Апарсам да құдықтан Шаһмаранды
8890 Шығарып ала алмаслар олар, — дедім.

Білсем болсам, әй, шаһым, әгар сізді,
Құдықтан шығаратын өзіңізді.
Сіздің үшін жан пида қылар едім,
Салмас едім құдыққа таман ізді.

Білсем едім әгар мен бұ қылықты,
Сіздерге қылатұғын қоршылықты,

Сіздің үшін мен өлген болар едім,
Көрсетпес едім, әсте, бұ құдықты.

Жауап айтар Жамсыбқа Шаһимаран:
8900 — Құтылдың ғой сен енді есен-аман,
Саған енді, Жамсыбым, неш уайым жоқ,
Не болса да болады бұ күн маған.

Бұ істерді Құдайдан білсем керек,
Құдайдың құдіретіне көнсем керек.
Маған уақыт сол шығар, шаһид болып
Бұ кәпірдің қолында өлсем керек.

Шаһид болып дүниеден өтсем керек,
Мен бұған көп шүкірлік етсем керек.
Мың жыл өмір дүниеде тұрсам дағы,
8910 Ажал жетіп ақырда өлсем керек.

Дүниеден артық, сірә, жалған бар ма,
Анда қалып мұратын алған бар ма?!
Алланың өзі жалғыз бақи-дүр ол,
Одан басқа неш өлмей қалған бар ма?!

Қаза келсе, көрер көз болар көрмес,
Мойынсұнбай неш анға мүмкін емес.
Өлсем тура Құдайға мен барамын,
Бұ шаһидтік һәркімге тие бермес.

Тағдырменен болды бұ қаза маған,
8920 Бір уақыт айтайын, Жамсыб балам, саған.
Сен жамандық қылсаң да мен қылмаймын,
Бір жақсылық етейін тағы саған.

Шәмһүр малғұн кәпір ғой, жоқ-дүр діні,
Апарған соң падишаға ұстар мені.
Пышақ алып қолына Шаһмаранды
Бұғазда деп ол малғұн зорлар сені.

Бұғаздама сен мені, сақтана көр,
Насихатым сол менім, тыңдап отыр.
Өз қолымен ол мені бұғаздасын,
8930 Не қылсаң да сен өзің сақтанып тұр.

Сен өлтірме, болсын ол өлтіруші,
Атақ болсын өзіне қан төгуші.
Шәмһүр мені қолымен бұғаздасын,
Жағадан болсын хариб, өлтіруші.

Андан соң шөгүнкеге салар бізді,
Екі қабат қайнатар өзімізді.
Сақтан, саған тілер ол ішкізбекке,
Әуел баста қайнаған суымызды.

Есіт, Жамсыб, насихат Шаһмараннан,
8940 Іше көрме әуелгі қайнағаннан.
«Іш» деп саған ол суды тығыздар ол,
Зинһар өзің бек жақсы сақтан одан.

Менім сөзім шын болып саған келер,
Шәмһүр лағин хикметтен ғылым білер.
Әуелгі қайнағанды саған беріп,
Екінші қайнағанды ішпек тілер.

Бұ турада бек берік болғайсың сен,
Не қылса да бір ират қылғайсың сен.
Ғаярлық қып екінші судан ішіп,
8950 Бастапқы суды оған бергейсің сен.

Екінші қайнағанға салып көзің,
Не қылсаң да ішіп ал сенің өзің.
Соңғы күнде көрерсің тамашаны,
Әгар тұтсаң менім бұ айтқан сөзім.

Насихаттар қылдым мен, Жамсыб, саған,
Оның үшін достығың болды маған.
Оның үшін бұ жерде қасымызда,
Жолдас болып тұрып ең бек көп заман.

8960 Илфат болып қалдың сен өзімізге,
Жақсы көріп насихат дермін сізге.
Бәр уақытта ескеріп есіңе алып,
Қайырлы дұға қылғайсың өзің бізге.

Келе жатып қойнында, насихатты
Шаһимаран Жамсыбқа тамам айтты.
Шәмһүр сонда олармен жүріп бірге,
Патшаның сарайына келіп жетті.

8970 Дүниенің бәрі мехнат, бәрі зарлық,
Шаһмаранға тақалып келді тарлық.
Шаһмаранды шығарып, бұғаздатып,
Шәмһүр кәпір Жамсыбқа қылды жарлық.

Бұ жарлықты есітіп Жамсыб ағаң,
Шаһмаран үшін жылап бек аяған.
Өтініп ол уәзірге зарлық айтты:
— Бармайды, — деп, — бұғаздауға қолым оған.

Шәмһүр айтар: — Осы ма Шаһимаран,
Шаһимаран болса да тегі жылан.
Бір жылан үшін неге жылайсың? — деп
Ашуланып өзі алып бұғаздаған.

8980 Жылайсың деп ұрысып ол байғұсты,
Ашуланып жыланды үшке кесті.
Шөгүнкеге су құйып, салып алып,
Қайнатуға Жамсыбтың өзін қосты.

Шаһмаранды шөлменге салып асып,
Қайнауға келіп қалды жақындасып.
Сол арада падиша тарапынан
Кіріп келді бір адам есік ашып.

8990 Есік ашып бір адам кіріп келді,
Жылдам Шәмһүр уәзірге хабар берді.
«Падиша тез сіздерді шақыра», — деп,
Алып анда жөнелді ол уәзірді.

Шақырған соң Кейхұсрау деген ханы,
Бармауға таба алмады неш шараны.
Аманат қылып қолына шыны беріп,
Ол Жамсыбқа тапсырды шөгүнкені.

— Әй, Жамсыбым, сен есіт менім сөзім,
Падишаға барамын менім өзім.
Қайнаған соң шөгүнкеде Шаһмаранның
Сорпасынан құйып іш сенің өзің.

9000 Жақсы қайнат, шығармай оның буын,
Ішіп ол бастапқы қайнар суын.
Бастапқы су қайнаған Шаһмаранның
Алады-мыс адамның бар ауруын.

Ол сорпаның пайдасын сен біліп қал,
Айтқан сөзім шын менім, құлағың сал.
Екінші қат қайнаған Шаһмаранның
Сорпасын бұ шыныға босатып ал.

9010 Падишадан тез жүріп келермін мен,
Келген соң оны ішіп көрермін мен.
Ішіп оның пайдасын байқап алып,
Сондан соң падишаға беремін мен.

Жамсыб оның сөзіне құлақ салды,
Ол жүріп падишаға кетіп қалды.
Ол кеткен соң Жамсекең шынысына
Бастапқы сорпасынан құйып алды.

Шаһмаранның сөзіне қойып ойды,
Бастапқысын шыныға құйып алды.
Екінші қат қайнаған Шаһмаранның
Сорпасын ішіп алып қарны тойды.

9020 Екінші су Жамсыбқа берді пайда,
Тамырлары сөйлейді қайсы-қайда.
Сол сағатта Құдайдың әміріменен
Хикмет нұры көңілінде болды пайда.

Ғылым-хикмет көңлінде пайда болды,
Іші-тысы нұрменен тамам толды.
Шөгүнкенің ішінде Шаһмаранның
Ағзасының баршасы тілге келді.

Тілге келіп баршасы сөйледі енді,
Жамсыб мұны есітіп көреді енді.
9030 Һәр мүшесі патшаның һәр жеріне,
«Дауамыз» деп хабарды береді енді.

Басы сөйлеп Жамсыбқа: «Жамсыбым» дер,
«Әуел баста патшаға өзімді бер.
Әуел баста патшаға мені жегіз»,
Дегеннен соң сөйлейді орта бір жер.

Кеуде жері тағы да сөйлер ерді:
«Екінші күн жегіз, — деп, — орта жерді».
«Мені жегіз үшінші күнінде», — деп,
Құйрығы тағы да хабар берді.

9040 «Төртінші күн болғанда, балам», — дейді,
«Керек бола патшаға хаммам», — дейді.
«Сол моншаға түскен соң, иншалла,
Жазылады падиша тамам», — дейді.

Бар мүшесі сөйлесіп тамам етті,
Шәмһүр сонда патшадан келіп жетті.
— Ол екінші сорпадан құйып алған
Шынымызды келтірші маған, — депті.

Сұраған соң уәзірге Жамсыб енді
Сорпа құйған шынысын алып келді.
Сол бастапқы қайнаған сорпа суды
9050 Екінші сорпасы деп құйып берді.

Екінші сорпасы деп оны ішті,
Ішкеннен соң кеудесі оның істі.
Жара болып тілініп, денесінің
Терілері сойылып жерге түсті.

Шәмһүрдің уақиғасын Жамсыб көрді,
Шаһмаранның ғылымына тахсин қылды,
«Шын насихат жақсылық қылыпты», — деп,
Шаһмаранның рухына дұға қылды.

9060 Әуелгі су уәзірге қылды гәпті,
Кеуделері ісініп, халі кетті.
«Шәмһүр сондай аурумен һәлак болды»,
Деген хабар патшаға барып жетті.

Есіткен соң падиша қылды уайым,
«Қандай халге салдың, — деп, — әй, Құдайым».
Жамсыбты тез қасына шақырып алып:
— Ендіден соң не болар менім жайым.

Ендіден соң уәзірім кім болады,
Шәмһүрдей маған қызмет кім қылады?
Шаһмаранды алғызып келіп еді,
9070 Жөнін тауып кім маған ем қылады?

Жамсыб анда: — Әй, шаһым, білің, — дейді,
Уайым қылма, сабырлық қылың, — дейді.
Құдай бұйырса мен саған ем қылайын,
Дәрігерлігім бар еді менім, — дейді.

Алып келіп патшаға шөгүнкесін,
Шаһмаранның жегізді сонда басын.
Жегеннен соң қасынба пайда болды,
Қышу басты патшаның бар денесін.

9080 Анда Жамсыб тысқары жүреді енді,
Анда шығып жер жүзін көреді енді.
Жер жүзінде хайуанат, ағаш пен шөп,
Бәрі сөйлеп хабарды береді енді.

Жамсыбқа жан тең келмес инсі-жыннан.
Ғинаят сондай болды Хақ Кәрімнен.
Ағаш пен шөп — бәрі сөйлеп хабар берді,
Өздерінде пайдасы болған емнен.

Жер жүзінде сөйлетіп барша шөпті,
Анда қарап тағы да көрді көкті.
Анда қарап Жамсекең білді бәрін,
9090 Тоғыз қабат көкте болған гәпті.

Екінші күн таңертең Жамсыб тұрды,
Падишаның денесін кіріп көрді.
Баяғы Шаһмаранның орта жерін
«Жеңіз» деп падишаға тағы берді.

Же дегеш жемеймін деп тұрмады енді,
Дәрігеріне қарсылық қылмады енді.
Жегеннен соң төгіліп қотырлары,
Падишаның денесі құрғады енді.

Үшінші күн тағы да Жамсыб аған
9100 Құйрығын жегізді тағы да оған.
Андан соңыра біразырақ тыныш болып,
Рахаттанып қалыпты жеген заман.

Хақ Тағала берген соң кереметті,
Сондай Жамсыб патшаға қызмет етті.
Төртінші күн болғанда падишаны
Жулағалы моншаға алып кетті.

Падишаны моншаға келтіреді,
Ауруын сонда тамам бітіреді.
Моншадан сау-саламат болып шығып,
9110 Бұрынғыдай тақытына отырады.

Хақ Тағала берген соң енді дәулет,
Патша енді Жамсыбқа қылды ізет.
Шақырып алып тақытына отырғызып,
Қисабы жоқ Жамсыбқа қылды құрмет.

Падиша ол Жамсыбты қасына алды,
Шәмһүрден артық оған назар салды.
Патшаменен тақытта отырғанда,
Тағам алып хадимдер келіп қалды.

Тағам келіп қалған соң падишаға,
9120 Шыққалы тұра келді Жамсыб аға.
Рұқсат беріп падиша шығарған жоқ,
Келтіргізді тағамды орта араға.

Ол падиша: — Әй, Жамсыб балам, — дейді,
Отырыңыз, жеңіз тағам, — дейді.
Тағам келіп қалғанда жөнелгенің,
Ойлап қара лайық па саған, — дейді.

— Мен бір ғаріп құлыңмын жаман, — дейді,
Қалай жеймін сіздіңмен тағам, — дейді.
Сіздіңменен бірге тағам жемегіміз,
9130 Әдепсіздік болмайды ма маған, — дейді.

— Біздіңменен жесеңіз тағам, — дейді,
Әдепсіздік болмайды саған, — дейді.
Андан Жамсыб Кейхұсрау падишамен
Бірге отырып екеуі тағам жеді.

Андан соң жарлық болды падишадан,
Мінаділер дауыстап құрды диуан.
Барша ұлық уәзірлер, патшалары
Махкамаға жиылды һәр жағадан.

Падиша уәзірлерге: — Көрің, — дейді,
9140 Диуанға жиылған жұрт, білің, — дейді.
Мағлұм болсын, бұ Жамсыб ендіден соң
Ұлық, бас уәзірім менім, — дейді.

Мұны қылдым сіздердің бәріңе бас,
Ойламаңыз жамандық, қылмаңыз қас.
Бас уәзір қылып, Шәмһүрден артық қылдым,
Хақ Тағала қылған соң бақытын жолдас.

Оған байғат қылғызды уәзірлерін,
Кигізді бас уәзірдің киімдерін.

Хүкіметін, мөһірін оған беріп,
9150 Оған мойынсұндырды жұрттың бәрін.

Келе еді Жамсыбқа һәдие көп,
Көптігіні мысалы жердегі шөп.
Шәмһүрдің жұмлә малын оған берді,
Жиылған малдың оған қисабы жоқ.

Жамсыб бір күн анасына: — Анам, — дейді,
Сөз айтады бұ ғаріп балаң, — дейді.
Атамның ғылым-хикмет кітабынан
Қалмады ма бір кітап маған, — дейді.

Даниал өлген уақта қағаздарды
9160 Бәйбішеге аманат қойып ерді.
Анасы сандығынан ашып оның
Аманат қағаздарын алып берді.

Жамсыб ол қағаздарға көзін салды,
Бар ғылымдық көңілінде толып қалды.
Қайсы жерде алтын бар, қайда күміс,
Көмілген орындарын біліп алды.

Ғылым-хикмет Жамсыбың білді бек көп,
Қасиетін сөйледі ағаш пен шөп.
Химия ғылымын түзетіп ол алғаннан соң,
9170 Қарап еді — көрінді жетінші көк.

Андан жұлдыз төріне көзін салды,
Жұлдыздардың мәнзилдерін көріп алды.
Қанша ғылым нүжүмі тәлиф қылып,
Дүниеде ғылым нүжүм содан қалды.

Мұнша ғылым дәулетпен Жамсыб ағаң
Дәурен етті дүниеде бек көп заман.
Қанша жасқа келсе де бір кетеді,
Кім көріпті опаны бұ дүниядан.

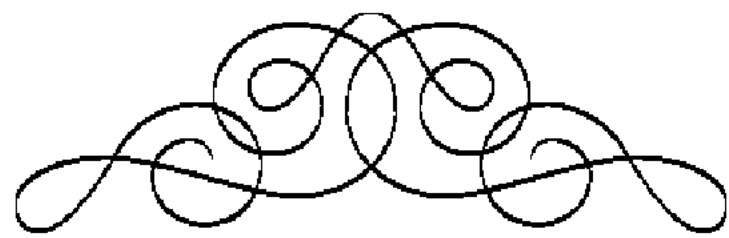
Үшбу пәни дүниеден о да көшті,
9180 Ажалдың шеңгеліне келіп түсті.
Сондайын ғазиз болған жанның құсы,
Саидының қапасындан шығып ұшты.

Ғылым-хикмет иесі Жамсыб аған
Қыла алмаған өлімге неш дауадан.
«Күллу нафси заикатул маути»^{*} деп-дүр,
Білүр оны Құранды білген адам.

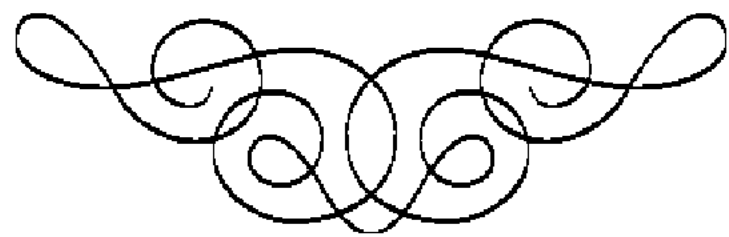
Ажалды татқұшы-дүр бар тұрған жан,
Кеткүші-дүр баршасы бұ дүниядан.
Ғылымымен қалса, Жамсыб қалар еді,
9194 Қалмас, сірә, өлімнен нешбір адам.

Тамам.

^{*} «Әрбір [адам] жан өлімнің дәмін татады». Құран Кәрім. 2-сүре, 185-аят.

Ғ Ы Л Ы М И
Қ О С Ы М Ш А Л А Р

ТОМҒА ЕНГЕН МӘТІНГЕ ТҮСІНІКТЕМЕ

ШАҢМАРАН

«Шаһмаран» дастанының негізгі идеясы — жалпыадамзаттық рухани құндылықтарды дәріптеу, жоғары адами қасиеттерді насихаттау, үндеу.

Бұл құндылықтар мұсылман әлемінде, Батыста христиан дінімен байланыстырылғандай, міндетті түрде Ислам дінімен, оның негізгі ұстанымдарымен, қағидаларымен байланыстырылады да соларға негізделеді. Және де оларды, көбінесе, Алланың елшісі Мұхаммед пайғамбар Алла Тағаланың жолдауымен пенделерге жеткізіп баян етіп түсіндіріп, адамзатты дұрыс, тура жолмен жүруге, ізгілікке, әділеттілікке, мейірімділікке, т.б.с.с. шақырған, үндеген деп біледі. Сондықтан дастанды дүниеге әкелу себебін жыршы былай түсіндіреді:

Мұны жаздым жүректер солған үшін,
Қайғы-уайым көңілге толған үшін.
Бұл қиссаның ішінде һәр орында
Расулдың шариф есімі болған үшін.

Шығармада көне дәуірлерде қалыптасқан тотемдік ұғымдар негізінде пайда болған архаикалық мифтер, қиял-ғажайып ертегілер мен дастандық эпостың көптеген мотивтері мен сюжеттері, Құран Кәрім хикаяттары және шығыстық аңыз, әңгімелер кең көрініс тапқан. Жыршы оларды мазмұнына сәйкес лайықты қорытынды жасап көзделген ойды дәлелдеу үшін, шығарманың негізгі идеясын жүзеге асыру мақсатымен пайдаланып отырады.

Дастан мазмұны схемалық түрде төмендегідей: Алла Тағала Мұхаммед [ә.с.]¹-нан бұрын да жер жүзіне адамдарды дұрыс

¹ Ә.с. — әләйһиссалам/а/ — Оны Алла жарылқасын! Пайғамбардың атына жалғаса айтылған сөздің қысқартылған түрі.

жолға салу үшін бірнеше пайғамбарларды жіберген. Солардың бірі — Даниал пайғамбар, оның жалғыз ұлы Жамсыб — дастан-ның бас кейіпкері. Жамсыб эпос кейіпкерлеріндей жылап, жалбарынып сұрап алынған перзент емес, есесіне оның дүниеге келетінін, болашақ тағдырын, келешегін, атақты ғалым болатынын әкесі Даниал пайғамбар алдын-ала хикмет кітаптарынан біліп, қайтыс болар алдында әйеліне айтады. Даниал дүние салады. Біраздан соң ұл туады, атын Жамсыб деп қояды. Бала өседі, молдасынан дәріс оқиды, бірақта әкесі болжағандай оқуға, ғылымға еш бейімі болмайды. Сонда анасы күйеуінің айтқандарын есіне түсіріп, таң қалады. Әрине, ол Даниал сияқты болашақты болжайтын ғылым-хикметтің иесі емес...

Қолынан еш нәрсенің келмейтінін сезген Жамсыб отыншы болады. Сол кәсібімен айналысып жүріп күндердің күнінде Имлиха атты жыландардың патшасы — Шаһмаранның² қолына түседі. Жыландар патшалығының мекені — жер асты. Рұқсатсыз, құпиялы мекенін тауып келіп қолға түскен Жамсыбты Имлиха жер бетіне жібергісі келмейді. Оның себебін былайша түсіндіреді: жер бетіне шыққаннан соң жыландар мекенін басқа адамдарға көрсетесің, ал олар бізге зиян келтіреді. Сонан соң адам нәсілінің залымдылығына, уәдеде тұрмайтынына көзінің жеткенін дәлелдеу мақсатымен ұзақ әңгіме айтады. Оны Мысырдың Ұшаһ есімді патшасының тарихынан бастайды да, сонан соң оның екі баласы — Балқия мен Қаһар, кейін Ақап, Жаһанша, т.б. кейіпкерлердің басынан өткізген оқиға, тарихтарымен жалғастырады. Әрбір кейіпкердің басынан кешкен хикаясы — өз алдына қызықты әрі ғибраты, өнегесі мол тарих.

Дастан соңында бас кейіпкер Жамсыб жер-жаһан мен жұлдыздардың сырын білетін, ғұлама ғалым болады; опасыз, залым кейіпкерлер жапа шегеді; таза жүректі, ақ ниетті адал жан дегеніне жетеді де, оның арманы орындалады; білмей жасалған күнә кешіріледі.

Осы негізгі түйін-қорытындыларды дәлелдеп, оған оқырман мен тыңдаушының көзін жеткізу үшін жоғарыда айтылғандай әр қилы материал пайдаланылған. Оларды былай жіктеуге болады:

² Шаһмаран, шаһимаран [п; маран — жылан] — жыландар патшасы. Дастанда жыландар патшасы — шаһмаранның аты Имлиха, бірақ та мәтінде оның атынан гөрі титулы жиі айтылады, демек титулы есімге айналып кеткен секілді.

1. Құран Кәрімде және одан бұрын түскен басқа қасиетті кітаптарда баяндалған аңыз, әңгімелер; мысалы, Адам атамыз бен Хауа анамыздың жаннаттан қуылып жерге түскен тарихы; Алла Тағаланың Адам атаға құлдық ет деген бұйрығына Өзәзілдің көнбегені үшін жаннаттан қуылған тарихы, т.б.

2. Шығыс пен Батыс халықтарының фольклоры мен әдебиетінде есімдері жиі кездесетін әулие, пайғамбарлардың, тарихи және аңыздық тұлғалардың [Сүлеймен пайғамбар, Хызыр әулие, Намруд патша т.б.] тарихын, олардың хикметтерін баяндайтын аңыз, әңгімелер.

3. Ортағасырлық дүниетанымдық ұғым, көзқарастарға негізделген, жер-жаһанның пайда болуы мен орналасу, реттелу тәртібін баяндайтын әңгіме, хикаяттар.

4. Жұмақ пен тозақтың сипаты [Құран Кәрімге және хадистерге сәйкес].

5. Ертегілік және дастандық эпосқа тән түрлі сюжеттер мен мотивтер, олар өте көп.

6. Көптеген ортағасырлық географиялық мәліметтер: жерсу атаулары, ғажайып өсімдіктер, таңғаларлық хайуанаттар, теңіз жылқылары, денесі жартылай адам, жартылай маймылдар жайлаған елді мекендер, т.б.

Мәтінде келтірілген аңыз, әңгімелер шығыс әдетінше үлкен мәдениетпен, байсалдылықпен баяндалады. Мысалы, Намруд Көк Тәңірісіне оқ атып дегеніме жеттім деп, кеудесіне нан піскендей боп көпіріп мастанғанда, алдынан шыққан шайтан «мұртың боққа былғаныпты ғой» деп бір сөзбен сағын сындырады.

Назар аударатын жағдай — бұл дастанда ғылым, білім, көне кітаптар жоғары бағаланып, қастерленеді. Мысалы, Даниалдың оқып зерттеген кітабы туралы былай делінген:

Дүниеде ғылым-хикмет қанша болса,
Баршасы сол кітаптан қалған екен.

Көне кітаптардан кей кезде Алла Тағаланың құдіретіне ғана лайық құбылыс, мүмкіндіктер туралы мағлұмат алуға болатыны айтылады. Мысалы, өлімнен құтқаратын шөп туралы дерек.

Қорыта айтқанда, «Шаһмаранда» ортағасырлық дүниетанымдық көзқарастар уағыздалады. Бірақ та олар жалаң ақиқат түрінде емес, шығыс халықтары әдебиеті мен фольклоры тұрғы-

сынан, онда қалыптасқан көркем бейнелер арқылы және жалпы алғанда хикаялық [новеллалық] рухта талданып түсіндіріледі.

Сонымен қатар бұнда таза діни идеялар да көрініс тапқан. Мысалы, дүниеге келген адамның мәңгі жасамайтыны о заманнан белгілі. Соған қарамастан орта ғасырларда Шығыс пен Батыстың көптеген ғалымдары адам ғұмырын ұзартатын, мәңгі жасауға мүмкіндік беретін әр түрлі дәру, шөп, тастарды, т.б. іздеумен айналысқаны белгілі.

Талқыланып отырған дастанда оқымысты, «Құдайым көп ғылымдық оған берген» Даниал пайғамбар сондай шөптің бар екенін көне кітаптардан біледі де, «Ажал дәруі болатұғын шөп бар екен», — деп, сол шөпті іздеуге шығады.

Ал Құран Кәрім бойынша пәни дүниеде адамның ғұмыры шектеулі, және әрбір пенденің тағдыры, оның жер жүзіндегі әлеуметтік жағдайы, өмірінің бақытты я бақытсыз болуы, дүние салатын мерзімі мен орны алдын ала жазылып қойған.

Демек, мәңгі өмір сүруге ұмтылу, ажалға қарсы дәру іздеу — Алла Тағалаға қарсы шығу. Сондықтан Даниал пайғамбар шөпті іздеп жолға шыққан сәтте Алла Тағала Жәбірейілді жібереді:

— Тез енді, — Жәбірейілге бұйырды Хақ, —
Даниал келе жатыр, көпірге бақ.
Қағаздары шашылып суға түссін,
Жылдам енді сен оның кітабын қақ.

Жылдам жетіс, көпірден жүрмес бұрын,
Таулардың арасына кірмес бұрын.
«Ажалға ем болатұғын шөп таптым», — деп,
Халайыққа хабарды бермес бұрын.

Яғни, бұл жерде Алла Тағала шығарманың кейіпкері ретінде қимыл көрсетеді де тікелей сюжеттің дамуына әсер етеді, себеп болады. Бұл — діни дастандарда жиі кездескенмен, ғашықтық, хикаялық, қаһармандық дастандарда сирек кездесетін мотив.

«Шаһмаранда» көрініс тапқан тағы бір таза діни идея — Мұхаммед пайғамбардың есімі мен оның елшілік қызметі туралы Құраннан бұрын түскен қасиетті кітаптарда жазылған-мыс деген Ислам тарихы мен оның теориялық мәселелерін зерттеуші ғалымдардың жорамалы.

Ғалымдардың гипотезасы дастанда аңыз түрінде берілген. Мысырдың Ысрайыл ұрпағынан шыққан Ұшаһ атты патшасы Таураттан Мұхаммед пайғамбар туралы хабар алады:

Тауратта Мұхаммедтің мадағын көрген,
Артық-ты бар көрген пайғамбардан.
Мұхаммед — шын Құдайдың досы екен, — деп,
Көргеннен соң көңілін оған берген.

Бірақ та халқы дүниеге әлі келмеген пайғамбарға көңілін беріп өз дінінен бет бұрып кетуі мүмкін екенін алдын ала болжайды:

Ол пайғамбар бір уақыт болар, — дейді,
Оның уақытын біле алмас олар, — дейді.
Ол пайғамбар дініне кіреміз, — деп,
Өз дінінен айырылып қалар, — дейді.

Содан қауіптеніп Мұхаммед [ә.с.]-ның аты жазылған беттерді бір сандыққа жасырып қояды. Біраз жылдар өтеді. Кәмелетке жетіп әкесінің орнына патша болған ұлы — Балқия сол қағаздарды тауып алып, халыққа жариялайды да, өзі көңілін Мұхаммед пайғамбарға беріп, оны іздеу мақсатымен тақ-тәжін, ел-жұртын тастап, ұзақ сапарға аттанады. Яғни, кейіпкердің жолға шығу себебі [завязка] — ғалым-теологтардың жорамалы.

Жырлаушы шығыс мифологиясын, Ислам тарихын, Құранды жақсы біледі. Сонда да кейбір жағдайда қателеседі. Мысалы, мұсылмандар мекен еткен Наһруан атты қалада сенбі — демалыс күні делінген, ол қате, себебі сенбі — иудей дінінде демалыс күні болып саналады.

Тағы да бір жерде Мұхаммед пайғамбар үшін «жаратып-дүр жын мен перілерді, ол сондайын пайғамбар, оның үшін Ғалам халқын жаратқан Хақ Қадірім» делінген. Ал Құран Кәрімде: «Жын мен адамзатты өзіме құлшылық қылулары үшін ғана жараттым»³ делінген.

Шығарманың көп ерекшеліктерінің тағы бірі — Жамсыбпен қатар жоғарыда сөз болған жыландар патшасы — Шаһмаранның бас кейіпкер ретінде бой көрсетуі.

³ Құран Кәрім: Қазақша мағына және түсінігі. Аударған Халифа Алтай. — Мәдина, 1991. — 51 сүре, 56 аят.

Көне дәуірлерде қалыптасқан архаикалық тотемдік ұғымдар, түсініктер негізінде пайда болған жыланның мифтік бейнесі шығыс халықтарының фольклорында, соның ішінде қазақ фольклорында да жиі кездеседі. Фольклорда жылан бейнесінің негізгі функциясы — адам баласына жәрдемдесу, көмек беру. Талқыланып отырған мәтінде Шаһмаран сол функцияны толық атқарады.

Дастан сюжетіне «Мың бір түн» цикліне кіретін үш ертегі арқау болған, олар: «Мәлік-Маран туралы әңгіме», «Балқия туралы әңгіме», «Жаһаншаның өмірі туралы әңгіме»⁴.

Бұларды Шаһризада 428 — 484-түндер аралығында жалықпай патшаға айтып шығады. Мұндай ұзақ ертегілер көлемділігіне және кейбір жанрлық ерекшеліктеріне орай зерттеу еңбектерде фольклорлық әңгіме [повесть] деп аталады.

«Шаһмаран» дастаны өте көлемді, 9194 жолдан тұрады, мазмұны өте бай һәм маңызды, фабуласы күрделі, көп сюжетті, көпқабатты. Соған қарамастан композициясы өте тартымды, жинақы, оқуға, тыңдауға, жалпы қабылдауға жеңіл, ұғымды. Оның себебі дастан фабуласын құрайтын сюжеттер мен мотивтер, фольклорлық аңыз, әңгімелер, Құран Кәрім мифтері мен хикаяттар, бір сөзбен айтқанда, көптеген аралық әңгімелер бір-бірінен туындап отырады. Олар мазмұны, кейіпкері, бастапқы идеясы, т.б. жағынан бір-біріне тікелей қатысты, өзара байланыста емес. Бірақ та оларды біріктіріп байланыстыратын негізгі кейіпкерлер — Шаһмаран мен Жамсыбтың тағдыры, сондықтан олар бір-бірінен туындап, бір-бірін жалғастырады да, дастан фабуласын құрайтын отыз шақты сюжет пен мотивтер іштей тұтастанып, шығарманың мазмұнын байытып, маңызын тереңдетіп, негізгі идеясын аша түседі.

Яғни, бұл шығармада шығыс әдебиетінде жиі кездесетін, ғылыми еңбектерде «рамочная композиция»⁵ аталып кеткен тәсіл қолданылған. Нақтылап айтқанда, мұнда сол тәсілдің таза моделі сақталмаса да, дастан композициясы сол тәсілдің басты принциптеріне негізделген, сондықтан шығармаға енген ертегі, миф, аңыз, әңгімелер, хикаяттар, т.б. дастанның негізгі өзегінен өрбіп тұтастық танытады.

⁴ Мың бір түн. Аударған Қ. Әбдіқадыров. — Алматы, 1961. — 2-том: — 443-471 б.; 3-том: — 3-51 б.

⁵ Гринцер П. А. Древнеиндийская проза [Обрамленная повесть]. — М., 1963. — С.3.

«Шаһмаранның» тілі мен стилі дастандық эпостың кітаби үлгілеріне тән. Сонымен бірге бұл шығарманың өзіндік ерекшеліктері бар:

— Мәтінде ортағасырлық жазба ескерткіштерде қолданылған бірнеше сөздер еш өзгеріссіз сақталған, мысалы: тірлік лексемасы Ж.Баласағұнның «Құтты білік» [XI ғ.] поэмасында қолданылған көне тіріктік⁶ түрінде, ал илану етістігі М.Қашқаридың «Диуану лұғатит түрк» атты еңбегінде [XII ғ.] кездесетін инану⁷ түрінде берілген.

— Көптеген жағдайда етістіктердің көне түрлері сақталған: дейе, дейүр, дерділер, дейе-дүр, деплер, дейүп, жейер едік, жейүп, жейе-дүр, көргеш, мінгеш, барғаш, тойғаш, болмағаш, жақындағаш, алұрсың, білүр, айтүр, таң атқаш, отыра екен, көресім келіп, естіселер, білселер, біле алмаслар, көре алмаслар, тимеслер, қарасалар, сөзле, білетүрған, салатүрған, т.б.

— «Е» етістігі оғыз тілінің сөз қолдану үлгісінде кездеседі: барған ердім («едім» орнына), бар ерді («еді» орнына) т.б.

— Етістік, сын есім түріндегі сөздер «дүр» тұлғасында жиі қолданылған: бар-дүр, аян-дүр, оңай-дүр, жүрген-дүр, татқышы-дүр, т.б.

— «Мен» тұлғалы шылау «білән», «бірлән», «илә», «илән» түрінде жиі қолданылады.

— Тілек-өтінішті білдіретін -шы, -ші жұрнағының орнына сәна жұрнағы жиі қолданылады: бар-сәна, айт-сәна, қара-сәна, қуант-сәна, есті-сәна, т.б..

— Жалпы, мәтінде жоғарыда келтірілгендерден басқа да көне формалар көп кездеседі, мысалы: менім, меніммен, мұндан соң, аның, андан соң, андан соңыра, андан, анға, бегірек, үшбу, менден, соңындан, артындан, т.б.

— Бірнеше орыс тілінен ауысқан сөздер қолданылған — поднос, жаркой, замок, минут, т.б.

Дастанның жариялану тарихы күрделі. 1986 жылы жарық көрген «Қазақ кітаптары» атты библиографиялық көрсеткіште бұл дастан алғаш рет 1881 жылы «Қисса-и Шаһмаран» деген атпен Қазан қаласында жарық көргені туралы мағлұмат берілген⁸.

⁶ Древнетюркский словарь. — Л., 1969. — С. 562.

⁷ Древнетюркский словарь. — Л., 1969. — С. 182.

⁸ Қазақ кітаптары: Библиографиялық көрсеткіш (1807-1917). Құрастырғандар: С. С. Есова, Ү. Сұбханбердина, Д. С. Сейфулина. — Алматы, 1986. — 48-б.

Ал 1978 жылғы «Революцияға дейін қазақ тілінде шыққан әдеби кітаптар» атты аннотацияланған библиографиялық көрсеткіште ол «Хикаят Шаһмаран» деген атаумен Қазан қаласында 1893 жылы басылып шыққан делінген⁹.

Өкінішке орай, ХІХ ғасырда араб әрпінде баспа бетін көрген бұл кітаптар әзірше табылмай отыр. Қорларда шығарманың 1901, 1907, 1909, 1913 жылдары жарық көрген нұсқалары ғана сақтаулы. Ол басылымдардың аттары әр түрлі.

1901 жылғы басылымның бірінші титул бетінде шығарманың аты былай көрсетілген: Шаһмаран кітабы. Қазақ тілінде; 1907 жылғы басылымда: Шаһмаран хикаясы. Қазақ тілінде; 1909 және 1913 жылғы басылымдарда: Шаһмаран. Қазақ тілінде.

1901 жылғы кітаптың титул бетінде төменгідей жазу бар:

Шаһмаран кітабы. Қазақ тілінде. Бұ кітап баспасына рұқсат берілді Санкт-Петербургта 22 май, 1901 жылы. Бұ кітап Қазан университетінің кітапханасында баспа етілмешдүр Қазан уезі Төбен айшы ауылының Исмаил Нәжмедін ұғылы Шәмсидиновның қаражаты илән 1901 жылда. Казань, лито-типография Императорского университета.

Ал 1907 жылғы кітаптың титул бетінде былай жазылған:

Шаһмаран хикаясы. Қазақ тілінде. Нашыры: Исмаил Нәжмедін ұғылы Шәмсидинов Қазанда. Казань, лито-типография Императорского университета.

Бұл басылымдарда мәтін айтушысы, жырлаушысы, жинаушысы туралы еш мәлімет жоқ, тек қана мәтіннің ең соңында мынандай жазу бар: 21 июнь 1895-ші санади¹⁰, Көкшетау Жүсіп Нұрым ұғылының.

Ал 1909 және 1913 жылғы басылымдарда мәтінге дастанның жариялану тарихына қатысты біраз жолдар қосылған:

Бір мың сегіз жүз тоқсан бесіншіде [1895] жаздым мұны,
Көңілім болып алаң күні-түні.
Әуелі жазып жібердім Құсайыновқа,
Баспа қылып кеңесім жай деп жұртқа.

⁹ Революцияға дейін қазақ тілінде шыққан әдеби кітаптар. 1807-1917 (Аннотацияланған библиографиялық көрсеткіш). Құрастырышулар: М. Бөжеев, Д. Қазыбекова, К. Бегімбаева. — Алматы, 1978. — 25-б.

¹⁰ Санад /а/ — жыл.

Қолына бөтен кісі түсіп кетіп,
Біздерді алмай кетті ілтипатқа.

Исмаил Шәмсидинов пайдаланған,
Кеңесім баспа қылып жұртқа жайған.
Бойына бұл қиссаны сіңірген соң,
Біздерді іздемес деп жикіл сайған.

Құсайыновқа дәуеріні¹¹ ол уақытта,
Хатпенен атын жайып һәрбір жаққа.
Дәм таусылып Құсайыновтан шығып кетіп,
Баспашы болды өзі үшбу шақта.

Шыққанда бұл қиссаны алып кеткен,
Көңіліне жаман ойды салып кеткен.
Білер деп мұны өзі жүрдім күтіп,
Он үш жыл екі арада кетті өтіп.

Қазанға жете алмаймыз жері алыс,
Шәмсидинов хатпен жұртқа болды таныс.
Не бізге, не Құсайыновқа пайдасы жоқ,
Ізденбей жату бізге болды намыс.

Баспаға Құсайыновқа қайта жаздым,
Мехнаты бос кетпес деп өнерпаздың.
Тереңнен сөз шығарып жазып едім,
Жетпейді зейіні бұған ақылы аздың.

Қайтадан Құсайыновқа жаздым мұны,
Жетпіске пақырың келген күні.
Шәмсидинов Исмаилға көңілім қалды,
Он үш жыл сатып мұны пайдаланды.

Ғизатлу Құсайыновқа бек көп сәлем,
Тапсырып қайта жаздым қылып кәлам.
Тоғыз жүз тоғызыншы [1909] жыл дегенінде,
Январьдың он төртінде болды тамам¹².

¹¹ Дәуеріні — [орыс] — сенімді[доверенный].

¹² Қосылған жолдардың көлемі — 52, біз қысқартып беріп отырмыз.

Келтірілген жолдардан Жүсіп Нұрымұлы бұл дастанды алғаш 1895 жылы қағазға түсіріп, оны жариялау мақсатымен Қазан қаласына Ш.Құсайыновқа жібергені анықталып отыр. Бірақ та ойдағыдай шықпай, дастанды Ш.Құсайынов емес, оның ол уақытта сенімді қызметкері болып, кейін Ж.Нұрымұлы айтқандай, «дәм таусылып Құсайыновтан шығып кетіп» өз алдына баспагер болған Исмаил Нәжмедин Шәмсидинов өз қаражатымен басып шығарып пайдаланып кеткен. Оған наразы болған Ж.Нұрымұлы 14 жылдан кейін, яғни 1909 жылдың қаңтар (январь) айында мәтіннің тағы бір данасын дайындап, соңына біз үзінді келтірген 13 шумақ өлеңін қосып Ш.Құсайыновқа қайтадан жібереді.

Сәті түсіп көп кешікпей мәтін, 1909 жылдың аяғында болса керек, кітап болып жарық көреді.

Демек, 1909 жылы жарық көрген кітапты Ш.Құсайынов ұрпақтары Жүсіп Нұрымұлы 1909 жылы қайтадан жазып жіберген нұсқасынан бастырған. 1913 жылы осы кітап еш өзгеріссіз тағы басылып шығады. Сонымен «Шаһмаран» небәрі төрт рет кітап болып басылып шықты.

«Шаһмаранның» жарық көрген төрт басылымының арасында еш айырмашылық жоқ.

Дей тұрғанмен, 1909 және 1913 жылғы мәтіндерде кейбір сөздер, мысалы: қылды — қылдым деп, бағын — бақытын деп, түзеп — түзетіп, өлімді — адамды деп, т.б. қисынсыз өзгертіліп, қате басылып кеткен.

Бұл баспа тарапынан кеткен олқылық па, я болмаса Ж.Нұрымұлы 1909 жылы мәтінді екінші рет дайындағанда саналы түрде, я аңғармай өзгертіп жіберген бе — оны анықтау мүмкін емес.

Тағы бір анықталатын мәселе — «Шаһмаранның» қолжазбасын дайындап Қазанға бастыруға жіберген Ж.Нұрымұлы мәтінді біреудің айтуынан жазып алды ма, басқа бір қолжазбадан көшірді ме, я өзі жырлап өзі қағазға түсірді ме?

Осыған байланысты назар аударатын жайт «Шаһмаран» мәтінінде он бір рет Фахредин деген адам есімі кездеседі, мысалы:

Фахредин, арпаның шарафатын

Айттың, оның сауабын, берекетін [221-222 жол].

Әй, Фахредин, шаршатпа өзіңізді,
Көп сөз жазып талдырма көзіңізді [549-550 жол].

Шаһмаран Жамсыбқа айтып отыр,
Фахредин қағазға жазып отыр [1413 — 1414 жол].

Фахредин, айт оның қасиетін [2266 жол].

Біле алмасаң, Фахредин айтып кетсін [2478 жол].

Фахредин-ау, айтып кет мәжарасын [5308 жол].

Орта арада Фахредин сөзін бөліп
Аңласын деп айтады мұны саған [5485-5486 жол].

Бұл Фахредин перізатын
Оның мақтап кәмилатын,
Жаһаншаның хикаятын
Жайып жұртқа жаза-дүр сөз [5621-5624 жол].

Фахредин дер зікір илә
Мүллә-йа, үйірдім көңілімі [5687-5688 жол].

Ортада сөзді бөліп Фахредин
Аңласын деп айтады жұмлә жаран [6471-6472 жол].

Қай етесің, Фахредин бейшараңыз,
Оралмалы сөзі көп, өзі жалғыз [7339-7340 жол].

Келтірілген мысалдардан бұл есім бір ғана ситуацияда кездесетіні көзге түседі: жыршы өзінің атын атап «Әй, Фахредин», — деп өзіне үндеу жасап отырады.

Осыдан Фахредин есімді дастан жыршысы мен қолжазбаны жазып Қазанға екі мәрте жіберген көкшетаулық Нұрым Жүсіпұлы екі бөлек адам болған деп қорытынды жасауға болады.

Бұған қоса жоғарыда келтірілген деректерді [дастан 1881 жылы және 1893 жылы кітап болып шыққаны туралы] назарда ұстасақ және Ж.Нұрымұлы қолжазбаны 1895 жылдың июнь айында жазып бітіргенін ескерсек, Ж.Нұрымұлы дастан

мәтінін бұрын жарық көрген кітаптан, я әзірше бізге белгісіз бір қолжазбадан көшіріп, соңына өз атын қосып қойған деп болжауға болады. Себебі ол уақыттарда қағазға түсіруші, көшірушілер көптеген жағдайда өздерін жазушы деп санаған, өйткені олар жазу дегенді бір жағынан өте кең мағынада түсінуімен қатар кейде дәлме-дәл, сөзбе-сөз түсінген.

Әлбетте, 1881 жылғы және 1893 жылғы кітаптар табылмай Фахрединнің кім екенін анықтау мүмкін емес.

Сондықтан әзірше Ж.Нұрымұлы еңбегін «Шаһмаран» мәтінінің айтушысы, көшірушісі, оны дайындап баспаға жіберуші ретінде бағалағанымыз жөн.

Дастанның өзге варианттары, қолжазбалық нұсқалары, т.б. ел аузынан жазылып алынған үзінділері әзірше кездескен жоқ. Сонымен бірге ертегілік нұсқалары бар, мысалы, «Шаймардан патша» ертегісі [ОҒК: Ш. 96].

Томға ұсынылып отырған мәтін 1909 жылғы араб әрпіндегі басылымнан еш өзгеріссіз даярланды.

Қазіргі қазақ [кирилл] әрпінде бірінші рет басылып отыр.

МӘТІНДЕ КЕЗДЕСЕТІН ТАРИХИ ЖӘНЕ ДІНИ ЕСІМДЕР

Алла (Аллаһ) — бүкіл ғарышты, тіршілік дүниесін және қиямет-қайымды жаратушы, Ислам дінінің баршаға бірдей, жалғыз және құдіреті күшті Құдай есімі.

Құран Кәрімде айтылғандай: Алла — жалғыз, Алла — мәңгілік, ол тумайды да туылмаған, әрі оған ешкім тең емес*.

Мұсылмандардың түсінігі бойынша, Алла Тағала әлемді, жерді, өсімдіктерді, жануарларды және адамды жаратты. Ол адамдардың тағдыры — жазмышты белгілейді. Қияметте Алла барлық өлгендерді тірілтеді де, пәниде істеген қылықтарын таразылап, біреулерін — жұмаққа, енді біреулерін тозаққа жібереді. Адамдарды дұрыс жолға түсіру үшін Алла Тағала оларға мезгіл-мезгіл пайғамбарларды жіберіп тұрған. Атап айтқанда, Мұса (Моисей) мен Иса (Иисус) осындай өкілдер болды. Мұхаммед — Алланың адамдарға жіберген соңғы Елшісі; оған Алланың Құраны Жәбірейіл періштенің дәнекерлігімен 23 жылда толық түсті.

Алланың нақты бейнесі жоқ және ол бейнеленуге тиіс те емес. Намаз оқып, сәждеге бас қою арқылы ғана оған берілгендікті білдіруге болады. Ал, табынудың басты орны — Меккедегі Қағба болып саналады: онда аспаннан Алла жіберіпті деп есептелетін қасиетті қара тас бар.

Алла Тағаланың құдіреттілігін, әділеттілігін, қайырымдылығын, т.с.с. өзіне ғана тән қасиеттерін оның тоқсан тоғыз тамаша есімдері көрсетеді. Мысалы: Акбар (ең ұлық), Тағала (ең жоғары), Кәрім (жомарт), Рахман (мейірімді), Рахым (рақымды), Халық (жаратушы), Шәріф (қасиетті), Ахад (жалғыз), Самад (мәңгі), Жаппар (құдіретті), Ғафұр (кешірімді), т.б.

* Құран Кәрім. Ихлас сүресі.

Алланың атын зікір ету рәсімі 34 рет Аллаһу Акбар, 33 рет Сұбхан Аллаһ, Өлхамдулиләһи деген мадақ сөздерді іштей күбірлеп, тәсбих тастарын санамалау арқылы жүзеге асады.

Адам ата — діни аңыздар бойынша Алла Тағала топырақтан жасаған алғашқы адам. Балшық-мүсін ұзақ жылдар жансыз тұрады. Ақырында Алла Тағала Адамға жан кіргізеді. Сонан соң адамның қабырғасынан Хауаны жасайды. Алғашында екеуі періштелер қатарында болып, олардың арасында «беделді», «құрметті» орынды иемденеді. Періштелер Алланың жарлығы бойынша Адам мен Хауаға бас иіп, ғибадат етеді. Бірақ Ібіліс атты періште бұл жарлықты орындаудан бас тартады. Сол үшін Алла Тағала Ібілісті жұмақтан қуып жібереді.

Осыған өкпелеген Ібіліс Адам ата мен Хауа анадан өш алудың жолын іздейді. Ақырында Ібіліс шайтанның сөзіне иланған олар алдауға түсіп, тыйым салынған жемісті жейді. Осы күнәлары үшін Адам мен Хауа бейіштен аласталып, Көктен Жерге түсіріледі. Олардан бүкіл адамзат тарайды.

Әзәзіл — діни аңыздар бойынша «Адамға сәжде қылыңдар» деген Алла Тағаланың бұйрығын орындамаған Ібілістің бұрынғы есімі; азғырушы, жолдан тайдырушы.

Әзірейіл — Аллаға жақын періштелердің бірі, жан алғыш періштенің есімі. Адамды жаратар алдында Алла жердің әр тұсынан саз әкелуге періштелерін жұмсайды. Жер оған қарсылық көрсетеді. Жәбірейіл де, Мекайыл мен Ысрапыл да жерден бір шөкім саз үзіп ала алмайды. Бұл шаруаны Әзірейіл ғана атқара алған, осы қаталдығы үшін ол жан алғыш бас періште болып тағайындалған. Адамға ажал мезеті жеткен кезде Алла Тағаланың жанында өсіп тұрған ағаштан әлгі адамның есімі жазылған жапырақ үзіліп түседі. Әзірейіл қырық күн мерзім ішінде сол адамның жанын алуға тиіс.

Даниал — аты Исламға дейін белгілі болған пайғамбар, аңыз бойынша су бетімен жүре алатын болған.

Жәбірейіл — Аллаға жақын періштелердің бірі, Алла мен пайғамбарлар араларында жүріп, оларға Алланың аянын айтушы. Ол Алла Тағаланың әмірімен Мұхаммедке (ә.с.) келіп Құран аяттарын жеткізген. Жәбірейіл Адам Атаға бейіштен қуылғаннан кейін де қамқор болған, Нұхтың құтылуына көмектескен және ұлы Ыбраһымды құтқарған. Жүсіпке көп

тіл үйреткен, Дәуітті сауыт жасауға баулыған, сонымен қатар Сүлейменге көмектесіп, Зәкарияға Жақияның қашан туатынын болжап берген.

Жүсіп — Зылиха — шығыс халықтарының «Жүсіп-Зылиха» атты әдеби-фольклорлық туындыларының кейіпкерлері.

Қожа Ахмет Иасауи — Ахмет бин Ибраһим бин Әли — атақты сопы, түркілік суфизмнің негізін салушы, философ, ақын. Шамамен 1093 жылы Түркістан шаһарының маңындағы Сайрам (Исфиджаб) қаласында туылып, XII ғасырдың аяқ кезінде қайтыс болған. Оның есімі Түркістанның «Кіші Мекке» деп аталуына тікелей қатысты. Қожа Ахмет Иасауидің мол мұрасынан бізге жеткен негізгі шығармасы — «Диуани хикмет».

Мәжнүн — Ләйлі — Таяу және Орта Шығыс пен Оңтүстік Шығыс, Азия халықтарының «Ләйлі мен Мәжнүн» атты әдеби-фольклорлық туындыларының кейіпкерлері. Араб мәнбелері бойынша Мәжнүн өмірде болған, VII ғасырдың аяғы мен VIII ғасыр аралығында өмір сүрген ақын. Ләйлі, Мәжнүн қазақ фольклорында таза, өшпес махаббат, әділ ғашықтар символы ретінде суреттеледі.

Мекайыл — Аллаға жақын төрт періштенің бірі, Адам (ә.с.)-ға табынған алғашқы періштелердің бірі. Ислам аңыздары бойынша Мұхаммед (ә.с.) Миғражға көтерілгенде көкірегін ашып, жүрегін тазалағандардың ішінде болған.

Мұсылмандардың магиялық күштерге байланысты ілімінде Мекайыл періштенің есімі кеңінен қолданылған.

Мұса — Құран кейіпкері, пайғамбар. Інжіл бойынша Моисей. Алла Тағаладан кітап жіберілген төрт пайғамбардың бірі.

Бала кезінде Мұса (ә.с.) мен оның туыстарын перғауын (перғауын — Мысыр патшасының атағы, титулы) жендеттері қудалайды. Мұса (ә.с.) анасының арқасында өлімнен аман қалып (шешесі оны бесікке салып өзенге ағызып жібереді), оны перғауынның әйелі бағып, тәрбиелейді.

Аңыз бойынша Мұса (ә.с.) — Алла Тағаламен тілдескен және онымен жүздескен бірінші Пайғамбар (Адам атадан соң).

Алғаш рет Алла Тағала Мұса (ә.с.)-ға Мысыр маңында «от болып» көрінеді. Оны перғауынға өзінің елшісі етіп жіберетінін, перғауын елінде бір Алланың жолын уағыздауы тиісті екенін білдіреді, көмекші етіп, оның бауыры Харонды қосады...

Алла Мұсаға: «Өз халқыңды Мысырдан түн жамылып алып шық», — деп бұйырады. Мұса таяқ сермеп қалғанда теңіз қақ жарылып, ашылады. Израилдықтар сол жолмен өтіп шығады. Перғауын мен оның қалың қолы жеткен кезде теңіз тұтасып кетеді де, олар суға батып өледі. Тек күнәсін мойнына алған перғауын ғана кешірім алып аман қалады. Мұса өз халқын бастап, шөл далаға шығады. Сол жерде таяғының құдіретімен он екі бұлақтың көзін ашады. Алла Тағала оның тілегін қабыл алып, адамдарына азық береді.

Мұса Алла Тағаламен екінші рет Синай тауында кездеседі. Алла Тағаламен сөйлескендіктен, Мұса пайғамбарды Мұса Кәлим (Алламен тілдесуші) деп дәріптеген.

Мұхаммед — ең соңғы пайғамбар, Ислам дінінің негізін салушы. Мұхаммед (ә.с.) 570 жылы Мекке қаласында дүниеге келген. Пайғамбардың әкесі Абдулла Мұхаммед өмірге келместен екі ай бұрын қайтыс болған. Ал, анасы Әмина Расул Алла* алты жасқа толғанда дүниеден өтеді. Мұхаммед Мұстафа (ә.с.) алғашында сүт анасы Халиманың, онан соң атасы Ғабдулмүтәліптің, ол қайтыс болған соң ағасы Әбутәліптің тәрбиесінде болған.

Алғашқы уахи рамазан айында хазірет Мұхаммед Меккеден үш шақырым жердегі Хира үңгірінде ғибадат етіп отырған түні таң алдында түсті. Мұхаммед 610 жылдары 40 жасында Алланы, яғни бір Құдайға табынатын дін — Исламды уағыздай бастайды.

Мұхаммед (ә.с.) Ислам дінін жария еткенде арабтардың басым көпшілігі пұтқа табынатын. Олар Ислам дініне қарсылық білдіріп, түрлі қастандық жасады. Сондықтан б.д. 622 жылы Мұхаммед (ә.с.) өзінің жақтастарымен бірге Меккеден Мәдина қаласына қоныс аударады. Бұл жыл Ислам жыл сануының басы деп есептеледі. Оның арабша атауы — «хижра», яғни «қоныс аудару» деген сөз.

Мұхаммед Мұстафа (ә.с.) бин Абдулла 633 жылы Мәдина қаласында қайтыс болды.

Мұхаммед пайғамбардың «Мұстафа» (таза, нұрлы, сипатты), «Расул» (елші), «Хабибулла» (Алланың сүйіктісі), «Сағидулла» (Алланың көмекшісі), т.б. эпитет есімдері бар.

* Расул Алла — [Расул (а) — елші] — Алланың елшісі.

Намруд — аңыз бойынша көне Бабыл (Вавилон) патшалығын құрушы, Ыбраһым пайғамбарды отқа жақпақ болған патша.

Нұх — пайғамбар, Құран кейіпкері. Інжілдегі Ной. Құран Кәрімде оның аты 43 рет аталады және 71-сүре осы Нұх пайғамбар мен оның әулеттеріне арналған.

Дүние жүзі халықтарының көбінде Нұхтың есімі «топан су оқиғасымен» байланысты айтылады. Аңыз бойынша, жер бетін топан су қаптағанда Нұх пайғамбар оны Алланың жәрдемімен алдын ала сезіп, алып кеме-күпшекті жасайды да, күнәсіз адамдар мен жан-жануарлардың әр түрінен жұптан алып, әлгі кемеге мінгізеді, осы кемеге мінген тіршілік иелері апаттан аман қалып, өмір қайта жалғасады.

Ризуан — аңыз бойынша бейіштің есігін күзетуші періште.

Сүлеймен — Құран кейіпкері, Дәуіт пайғамбардың баласы, Інжілдегі Соломон. Шамамен б.д.д. 965-928 жылдары бұрынғы Иудей патшалығын билеген деп есептеледі. Сүлеймен Иерусалим қаласындағы Яхус храмын салдырған.

Аңыз бойынша, Дәуіт пайғамбардың отыз ұлы болған. Бір күні Алла Тағаланың әмірімен әлгі ұлдардың бәрі де бірдей қаза болыпты. Сонда Дәуіт (ә.с.) еш абыржымай, сабыр сақтап, Алла Тағалаға одан сайын ғибадат еткен. Осыған разы болған Жаратқан Ие Дәуіт пайғамбарға «отыз ұлға татитын» бір ұлды, яғни Сүлейменді береді. Сүлеймен (ә.с.) мұсылман елдерінің ертегі дастандарында «аң мен құстың, пері мен жынның, жан-жануар, құрт-құмырсқаның тілін білген» деп дәріптеледі.

Төрт жар — Шаһариарлар [*шаһар* /*n*/ — *төрт*, *йар* /*m*/ — *жар*, *серік*] — тарихта «ал-Хулафа ар-Рашидун» деген атпен белгілі, араб мемлекетін бірінен соң бірі кезекпен билеген төрт әділетті халиф — Әбубәкір, Омар, Оспан, Әли.

Олар Мұхаммед пайғамбар уағыздаған жалғыз Құдайлық дінді ең бірінші болып қабылдап, оның ең жақын, шын берілген сенімді серігі, жолдасы болды және Ислам дінін тарату, нығайту ісін ары қарай жалғастырды.

Хызыр, Қызыр [Қыдыр баба] — аңыз бойынша Алла мәңгілік өмір берген қасиетті киелі тұлға, көптеген шығыс халықтарының, сондай-ақ қазақтардың да мифтерінде, фольклорында, діни аңыздарында жиі кездесетін, аты аңызға айналған

архаикалық образ; оның есімі Ілияс (ә.с.) пайғамбармен қосарлана айтылады.

Оның генезисі, тұлғалық сипаты өте күрделі, әлі толық зерттеліп айқындалмаған. Бір ғалымдар Қыдыр бейнесін көне архаикалық түсінік, көзқарастармен байланыстырып зерттесе, кейбір ғалымдар оны тек Ислам ықпалымен пайда болған деп түсіндіреді.

Қыдыр туралы әрбір халықтың ғасырлар бойы ұстанып келе жатқан түсінігі бар.

Қазақ фольклорында Қыдыр баба — ел аралап жүрген ақ киімді, адам бейнелі әулие, адамға қамқоршы, бақыт, дәулет беруші, әр түрлі қиындықтардан қорғаушы.

Ысрапыл — қиямет күнін хабарлаушы періште. Ол Иерусалим тауында тұрып, қиямет күнінің келгенін сырнай (соры) арқылы жеткізеді. Ысрапыл Алланың талаптарын, әмірлерін басқа періштелерге хабарлайды.

Ібіліс — діни ұғымда көктен қуылып, адамдарды Алланың ақ жолынан тайдыратын, күнәға ұшырататын перінің есімі. Ібілісті басқаша — шайтан, «Алланың жауы» немесе жай ғана «дұшпан» деп атайды.

Құран Кәрім бойынша Ібіліс Алланың тілін алмаған, Адам атаның алдында тізе бүгуден бас тартып, «Мен одан артықпын; Сен мені оттан, оны топырақтан жаратқансың» деп қарсы шыққан. Міне, осы әрекеті үшін ол көктен қуылып, тозақ отына түсуге ұйғарылды. Алайда, Ібіліс Алладан жазасын қиямет қайымға дейін кешіктіруін жалбарынып сұрады және ол өзіне іштей Аллаға жерде қастық істеуге және адамдарды теріс жолға азғыруға уәде берді.

Раджим — «таспен атқыланған» (күнәлі немесе ақ жолдан тайған) — Құранда жиі кездесетін Ібіліске байланысты қолданылатын эпитет.

СӨЗДІК*

Аға /т/ — басшы; мырза

Ағза /а/ — дене мүшелері

Ажиз, ғажиз /а/ — күйсіз, әлсіз, нашар

Ақырет, ахирет /а/ — ақырет күні. Мұсылмандардың ұғымы бойынша, бұл күні қияметтің болуы, Алладан өзгенің жоқ екендігі, өлгеннен кейін сұрақтың қойылатындығы анық сезіледі. Пенделер тірі кезінде істеген күнәларына жауап беретін күн. Ары таза, күнәсі жеңіл болса, Алланың жақсылығын сезіп, ауыр болса қабір азабын тартатын күн; о дүние деген ұғым; ақырзаман, дүниенің соңы.

Аллаһу ағлам /а/ — Аллаға аян

Анда /т/ — онда

Андан /т/ — одан; андан соңыра /т/ — одан кейін

Анлар, аны, аның /т/ — олар, оны, оның

Асир /а/ — тұтқын; құл, күң

Ассалауат уассалам әләйка — сізге рақым мен тыныштық болсын.

Асы, ғасы /а/ — күнәһар, шарифатқа қайшы істер жасаған кісі.

Афарин /п/ — мақтау; «жарайсың»

Аһл-айлат /а/ — қатын-бала

Аһы — аһ ұру, өкіну

Ашық, асық /а/ — ғашықтық, махаббат; ғашық, сүйікті

Әбсәт /а/ — қуаныш; қанағат

Әгар — егер

* Мәтінде басқа тілдерден енген сөздердің бірнеше мағынасы болуы мүмкін. Сол сөздер кейде ауыспалы мағынада да қолданылған. Сондықтан біз ұсынып отырған дастанда кездесетін осындай сөздердің мәтін мазмұнына байланысты беріп тұрған мағынасын ғана сөз етеміз.

Әдіпсін — өнерлі, белгілі бір кәсіпті меңгерген.

Әйла /т/ — жасау, істеу

Әләһиссалам /а/ — Оны Алла жарылқасын! Пайғамбарлардың атына жалғаса айтылатын сөз. Қысқартылған түрі — ә.с.

Әлжинс мағ-әлжинс /а/ — әр жыныс өз жынысымен

Әлпет /а/ — рұқсат

Әлхамдулла, әлхамдулиллаһу /а/ — даңқтың бәрі Аллаға! Бұл сөз тіркесі «Аллаға шүкір» деген мағынада да қолданылады.

Әлхасыл /а/ — бір сөзбен, қысқаша айтқанда; әлқисса

Әлік /а/ — тура мағынасы «өзіңе», «саған»; амандасу

Әрбаи /а/ — рубай сөзінің көпше түрі

Әсіл /а/ — түбі, тамыры, түп негізі

Әуара /а/ — есуас; әуре

Әулад /а/ — [уәләд сөзінің көпше түрі] — ұрпақ; балалар; әулет

Әулие /а/ — қамқоршы, уәли сөзінің көпше түрі

Әфсүн /а/ — арбау, дуа, сиқыр

Баб /а/ — қайнар, бұлақ

Бағзы /а/ — кейбіреулері, кейбірі

Бағыр /т/ — бауыр. Көне және орта ғасырдағы түркі әдебиеті мен фольклорында «бағырым езілді», «бағырым пара болды» және тағы басқа сол сияқты сөз тіркестері қайғылы, қасіретті жағдайды білдіреді.

Бағышлау /т/ — кешіру, ғафу ету

Байғат /а/ — ант; келісім

Байрам /т/ — мереке, мейрам

Бақ-бұстан — бау-бақша

Бақи /а/ — мәңгі

Баһар /п/ — көктем

Бәйіт /а/ — қос тармақты өлең шумағы

Бәкіра /а/ — жас қыз, бойжеткен

Бәл /а/ — бірақ, дегенмен

Бәлә /а/ — иә

Бәни /а/ — ел-жұрт, ру

Бәни Ысрайыл — Ысрайыл халқы, елі

Бәрәк Алла /а/ — бәрекелді

Бегірек /т/ — бек, өте

Бек /т/ — өте, аса, тым

Бен /т/ — мен

Бенниа /а/ — ниетпен

Бенім — менің

Бикүнә — күнәлі, күнәһар

Биқам /а/ — тіп-тік

Биқисап — сансыз, өлшеусіз, өте көп

Биллур тас — тау хрусталі.

Бина /а/ — құрылыс, ғимарат.

Бинакаһ /п/ — жазықсыз, күнәсіз

Бисмилла /а/ — Алланың атымен

Биһүшт, биһүш /п/ — көңілсіз; ессіз болу, естен танып қалу

Бустан /а/ — бақша

Бұғаздау /т/ — бауыздау

Білән, бірлән, бірлә, илән /т/ — мен, бірге

Гаулау /п/ — шулау

Гәп, кеп /п/ — сөз, ірі әңгіме; хикая; бір нәрсенің сыры, мәні; бір істің, нәрсенің себеп-салдары, тетігі.

Гиран /п/ — өзен, көлдің жағалауы

Гөзәл /а/ — көрікті, әдемі, сүйікті

Гүйә /п/ — сияқты, секілді

Гүнша /т/ — гүл; раушан

Ғазап /а/ — ауыр бейнет, қиыншылық; ашу-ыза; көңілі толмау

Ғазиз /а/ — қымбатты, ардақты, аяулы

Ғайып болу /а/ — жоқ болу

Ғалаб /а/ — жеңіс

Ғаламара — бүкіл әлем

Ғалат /а/ — өтірік, қате, қателік; адасу

Ғалиб /а/ — жеңімпаз

Ғалым /а/ — білімді, бәрін білуші; Алла Тағаланың 99 есімінің бірі.

Ғамкін /а/ — көңілсіз, жабырқау, қайғылы, дертті

Ғанбар /а/ — сарай, қойма; ангар

Ғар /а/ — үңгір, апан

Ғариб /а/ — жат жерлік, бөтен

Ғаршы-Күрсі /а/ — [ғаршы /а/ — тақ; ғарыш; аспан; күрсі /а/ — орындық; орын; тақ] — мәтінде ауыспалы мағынада қолданылған: жеті қат көк.

Ғарық болу /а/ — бату, суға кету

Ғаріп /а/ — бейшара, мүсәпір, міскін

Ғапыл /а/ — қапы қалу, білмеу, байқамау, сезбеу; надан, қараңғы; аңқаулық

Ғиар /п/ — жылан

Ғибадат ету /а/ — құлшылық ету

Ғизатты — даңқты, абыройлы, күшті, құдіретті

Ғинаят /а/ — Құдай мейірімі, жарылқау, мейірімділік

Ғифрит /а/ — құбыжық, зұлым күш иесі

Ғишрат, ғейіш-ғишрат /а/ — сауық-сайран, қызойнақ

Ғұзыр /а/ — өтініш

Ғылым нұжум /а/ — жұлдыздар туралы ғылым, астрономия

Дағуат /а/ — шақыру; уағыз айту

Дәпін, дәфін /а/ — жерлеу

Дәрғаһ — құдай құзыры; қақпа, есік; салтанатты сарай

Дәркәр /п/ — қажет, қажеттілік

Дейүп, дейүрлер /т/ — деп, дейді

Диуан /а/ — жинақ; жиын, топ; мәжіліс, кеңес

Диуар /п/ — қабырға

Дост /п/ — дос, жолдас

Дүнияат /а/ — ғалам; жарық дүние

Есім ағзам /а/ — Ұлы есім; Алла Тағаланың 99 есімін түгел атап, өз қалауын тілейтін дұға

Жадд /а/ — ұлы, керемет

Жаллад /а/ — жендет, бас алғыш

Жамағат /а/ — қауым

Жамал /а/ — келбет, дидар, жүз, көрік; сұлулық, әдемілік

Жамиғ /а/ — топ, жиын

Жаппар /а/ — құдіретті, күшті; Алла Тағаланың 99 есімінің бірі

Жаркой /о/ — қуырдақ

Жауһар — гауһар

Жәдігер — мұра

Жәлил /а/ — ұлы, даңқты; Алла Тағаланың 99 есімінің бірі

Жейер — жейтін

Жеті ықлим, ықылым — мұсылман елдерінің орта ғасырлық фәлсапасы бойынша жер-жаһан жеті қабаттан тұрады деген географиялық түсінік болған. Мәтінде патшаға бүкіл әлем бағынды деген мағынада қолданылған.

Жимағ /а/ — төсек қатынасы

Жисм /а/ — тек, нәсіл

Жұрағат /т/ — ұрпақ, бала

Жұмла, жұмлә /а/ — бәрі, барлығы, түгел

Забун /а/ — әлсіз, халі кеткен

Зағиф /а/ — әлсіз, нашар; соқыр

Зағыпыран — сары түсті гүл; мәтінде ауыспалы мағынада қолданылған: сарғайып зағыпырандай.

Замок /о/ — құлып

Зарар — зиян, шығын

Зауық-сафа /а/ — ойын-сауық

Захмат /а/ — қиындық; еңбек; іс, қимыл

Заһар /а/ — у

Заһи /а/ — нұр шашқан; жарқыраған

Зәбүр — Алладан түскен төрт кітаптың бірі

Зекет /а/ — мал-мүліктің қырықтан бірін алатын салық

Зина /а/ — нәпсіқұмарлық, жезөкшелік; неке бұзушылық

Зинат /а/ — көркем

Зинатталған — әшекейленген, әсемделген

Зинһар /а/ — анық, өте

Зинһар айту /п/ — ашық, жасырмай айту

Зина, зибә /а/ — көрікті, сұлу, мүсінді

Зияда /а/ — өте, тым, көп

Зиярат /а/ — көрісу; сәлем беру, қол беру; құлшылық

Зулағырақ /а/ — жағалауы бар

Зүбәржат /п/ — жасыл түсті асыл тас

Зымыстан /п/ — адам төзгісіз, қатты; қыс

Зікір /а/ — белгі; уағыз, насихат; зікір ету, айту — еске алу, есте сақтау; ауызбен айту, баян ету; көбінесе Алла Тағаланы еске алып, жалбарыну мағынасында. Зікір жүректен [көңіл], сөзбен және дене қимылы арқылы, яғни үш түрлі жолмен орындалады.

Иә, Хайр, Халиқ Алла /а/ — иә, Қайырымды, Жаратушы Алла

Иғама /а/ — қайғы; бұлт

Иғламнама /а.п./ — хабарлама

Иғтибар /а/ — ескерту; назарға алу; сенім

Иғтирад /а/ — қарсы болу; қарсылық

Изн /а/ — рұқсат

Изһар ету, болу /а/ — нық, ашық; анықтау, таныту, көрсету; ауыспалы мағынада: қайтыс болу.

Иләһ /а/ — Құдай

Иләһи /а/ — Құдайым

Илфат /а/ — дос, жолдас

Иман-арза — [арза /а/ — ұсыныс] — имандылыққа шақыру, дінге үйрету

Инану /т/ — илану

Инғам /а/ — сыйлық; байлық

Инкар /а/ — мойындамау, бас тарту

Инсі-жын /а/ — адам мен жын

Иншалла /а/ — Алла қаласа

Ирада /а/ — ниет, ықылас, ықтияр; шешім

Ирам /п/ — байсалдылық

Ират /а/ — айла, тәсіл, жол

Иттифақ /а/ — ынтымақ, бірлік, келісім, бір ауыздылық

Ихсан /а/ — қайырымдылық, қайыр-садақа

Ихтиаж /а/ — мұқтаж болу, қажетсіну

Йасин /а/ — құранның 36-сүресі. Меккеде түскен қасиеті зор сүре. Бұл сүрені ауру-сырқау, бөле-жаладан қорғану үшін, сондай-ақ, жан тапсырғалы жатқан мұсылманның иманын үйіргенде оқиды. Пайғамбарымыз бұл сүрені «Құранның жүрегі» деп санаған.

Кәлам /а/ — сөз; әңгіме

Кәм /а/ — қанша

Кәмилат /а/ — кемел, кәмелет

Кәнизак /а/ — күң, қызметші қыз

Кәпір — пұтқа табынушы; көпқұдайшыл; шындықты мойындамаған; мұсылман елдерінде Аллаға сенбеген бүкіл мұсылман еместерді кәпір деп атаған.

Кәриһ /а/ — жексұрын

Кәрбиун /а/ — қайғылы, азап шеккен

Кәрім қылу /а/ — мейірбандық қылу

Кебап — кәуап

Кей /п/ — ғой; өйткені

Кент /п/ — қала

Керім, кәрім /а/ — жомарт, игі, шарапатты; Алла Тағаланың 99 есімінің бірі

Кеше /т/ — түн

Көшек /т/ — жарық түсіретін нәрсе

Күһ /п/ — тау

Күрсі /а/ — орындық, тақ

Қада /а/ — үкім; сынақ

Қадар /а/ — аз; кішкентай ғана

Қадір /а/ — құдіретті, күшті; Алла Тағаланың 99 есімінің бірі

Қайым /а/ — тұру, тік тұру

Қайыр дұға — жақсы дұға

Қалб /а/ — жүрек; орталық

Қанас /а/ — тор

Қапұс /п/ — қақпа

Қаст /а/ — мақсат

Қасты болу /а/ — қас болу

Қахатшылық /т/ — құрғақшылық

Қимат /п/ — қымбат

Қисым /а/ — бөлік

Қиямет /а/ — ақырет күні

Құбба /а/ — күмбез, шатыр; күмбезді үлкен сарай

Құдауанда — Құдай

Құдірет /а/ — керемет күш, ғажайып қасиет; Құдай, Алла, Тәңірі, Жаратушы

Құжыра /а/ — бөлме

Құран /а/ — мұсылмандардың ұғымы бойынша Алла Тағаланың сөзі жазылған, Ислам дінінің негізгі ереже, уағыздары толық көрініс тапқан мұсылмандардың ең басты қасиетті кітабы.

Құтпа /а/ — дұға, уағыз, насихат; әдетте құтпа жұма күндері мешітте айтылады

Қылуғет /а/ — жалғыздық; құпия орын; оңаша тұру

Лағин /а/ — малғұн, лағынет; Алла Тағаланың рақымынан мақұрым болған

Лазым, ләзім /а/ — жөн, дұрыс; лайық; керек, керекті

Лаух-Қалам: [лаух /а/ — тақта] — Құран Кәрім бойынша әр адамның тағдыры күні бұрын жазылып қояды. Сол жазу тақтасын лаух-қалам, лаухул-махфуз деп айтады.

Мағар баян /п, а/ — бейбітсүйгіш

Мағлұм /а/ — мәлім, белгілі

Мағриб /а/ — батыс

Мағшұқ /а/ — ғашық, сүйікті

Мадх /а/ — мадақ

Мадх шәріп /а/ — жақсы мақтау

Маймұн /п/ — маймыл

Маккара /а/ — айлакер, қу

Мақам /а/ — тұрғылықты жер, орын

Мақлұқат /а/ — жаратылған пенделер, күллі жанды мақұлықтар

Маншы /п/ — хатшы

Мархабат /а/ — қайырымдылық, мейірімділік

Махалла /а/ — ғимарат; орын; лагерь; квартал

Махбұб /а/ — ғашық, сүйікті

Махкам /а/ — берік, мекеме

Махкама /а/ — мекеме; сот орны

Махшар /а/ — адамдардың о дүниеде жаза күніне жиналатын орны.

Маһир /а/ — қалыңмал

Машайық /а/ — [шайхы деген сөздің көпше түрі] — ақсақалдар; қариялар; ғалымдар; тайпаның, рудың ақсақалы, көсемі; діни көсем

Машақат /а/ — қиыншылық

Машрик /а/ — шығыс

Мәгәр /п/ — тек қана

Мәжара /а/ — мән, мағына; таңғажайып оқиға

Мәжип /а/ — Алла Тағаланың 99 есімінің бірі.

Мәзкүр /а/ — атақты

Мәкәр /а/ — мәтінде бұл сөз бірнеше мағынада қолданылған; қаһар; тазалау; қудалау; қулық, зымияндық.

Мәкүр /а/ — қу, айлакер

Мәкір /а/ — әдіс жасау; жөнін табу, ыңғайын келтіру, қайлалау

Мәлік /а/ — меншік иесі, қожайын; періште

Мәнзил /а/ — жағдайы; реті, тәртібі; тұрақ, үй

Мәрмәр — мрамор

Мәсжід /а/ — мешіт

Медет /а/ — мерзім

Мекер /а/ — сиқыршы, алдамшы, аяр

Милади /а/ — Иса пайғамбардың туғанынан бастап есептелетін жыл санағы.

Миллет /а/ — ұлт; ел, жұрт

Мөһір /а/ — мөр

Муафиқ /а/ — келісім; келісу, бір ауызды болу

Муллә /а/ — уайым-қайғы; жалығу

Мунис /а/ — дос

Мұғаллақ /а/ — ілініп тұру

Мұнафиқ /а/ — сырттай мұсылман, ішінен Ислам дініне қарсы; екі жүзді адам.

Мұстафа /а/ — таңдаулы; Мұхаммед пайғамбарға берілген есім.

Мұсылман /а/ — Ислам дінін ұстанушылар

Мұхтасар /а/ — қысқаша; аз көлемді

Мұбәрак /а/ — қайырымды, мейірман, қайырлы

Мұйіс — бұрыш

Мүмін /а/ — Ислам дінін ұстанатын адам, мұсылман

Мүсәпір /а/ — жолаушы

Мінаді /а/ — жар салушы

Нагаһан /п/ — оқыс, кенеттен

Назым /а/ — өлең, поэзия; нәзік сезімді, наз түрінде шығыстық дәстүрде айтылатын өлең түрі

Нала қылу — дауыстап жылау, зарлау; қайғы-қасірет шегіп күйіну, қиналып қамығу, ренжу.

Налыс, налаш /т/ — қайғы-қасірет, мұң-шер

Нама /п/ — хат

Найылаж /п.а./ — лажсыз

Насра /а/ — көмек, жеңіс

Насрат /а/ — жеңіс

Насыр /а/ — көмекші, жақтас

Нафс /а/ — демалыс; тіршілік; жан, адам, ниет; көңіл, адамның ішкі дүниесі; тілек, арман; құмарлық, нәпсіқұмар.

Наһр /а/ — өзен

Нәби /а/ — пайғамбар

Нәжім /а/ — жұлдыз

Нәмахрам /п/ — бөтен, басқа; тыйым салынған

Нәпақа /а/ — тағам; ақы; сыйлық; ризық; пайдаланылатын нәрсе

Нәпсі /а/ — тілек, қалау, тәбет; жан

Нәһи /а/ — тыйым

Некаһ — неке

Некаһлау /а/ — үйлену, неке қию

Немәрсе /т/ — не болса да

Нигар /п/ — әдемі, сұлу

Нида /а/ — жар салу

Нидашы /а/ — жар шақырушы

Низам, назым /п/ — өлең; поэзия; нәзік сезімді, наз түрінде, шығыстық дәстүрде жазылған өлең түрі

Нияз /п/ — қажет, қажеттілік; өтініш; сый, тарту

Нон /а/ — кит

Нүжүм /а/ — жұлдыздар; астрономия ғылымы

Нығмет /а/ — шапағат; тағам; ырыс, игілік; сыйлық; бақыт

Олла /а/ — олла-білла деп ант ішу

Олмайын /т/ — болмайынша

Орам — резиденция; квартал

Паднос /о/ — ыдыс, табақ, таба

Пақыр /а/ — бейшара, байғұс

Паришан болу /п/ — қобалжу; шерменде болу; күй

Парияд, фарияд ету /п/ — зарлау, зар еңіреу

Пәруардигар /п/ — Құдай

Пәуеске /о/ — күйме

Пиада /п/ — жаяу

Публик ету /о/ — жариялау, жария ету

Пұрсат /а/ — мүмкіндік, мұрсат

Пырақ /а/ — жарқыраған; найзағайдай жүйрік ат, сәйгүлік

Рабб /а/ — тақсыр; ие, еге, қожа; патша; жоқтан бар етуші; Алланың 99 есімінің бірі, мағынасы: жоқтан бар етіп толықтырып асыраушы, тәрбиелеуші, бүкіл әлемнің қожасы, патшасы.

Рабиг мәскүн /а/ — адамдар мекендейтін жер

Раст /п/ — рас, шыншыл; оң, тұра

Расул /а/ — елші

Расілтайр /а/ — құс басты

Расілхаят /а/ — жылан басты

Рауза /а/ — мекен

Рахмат /а/ — қайырым, мейірім

Рәмил /а/ — астрология ғылымы; құммен бал ашу

Ризуан — хадистерде айтылғандай, жаннаттың күзетшісі

Рубаи /а/ — Таяу және Орта шығыс поэзиясында кең тараған, мағынасы, көбінесе философиялық болып келетін төрт тармақты лирикалық өлең.

Рузе /п/ — ораза

Сад хазаран /п/ — жүз мыңдаған

Саид /а/ — билеуші, мырза, қожа

Сайад /а/ — аңшы, аулаушы; ұстаушы

Сақы, сақи /а/ — жомарт, мырза, қолы ашық, қайырымды

Салауат /а/ — дұға; жалбарыну; тілек, өтініш

Салла Аллаһу әләйһи уассалам, салла Аллаһу әләйһис-салам /а/ — салауат; Мұхаммед пайғамбарға айтылатын дұға, тілек

Салих /а/ — жақсы, мейірімді, қайырымды

Сандал биқам /а/ — тік өскен сандал ағашы

Сарнай /п/ — той үстінде таратылатын сый-кәде

Сафа /а/ — пәктік, тазалық; шынайылық; сау-саламат

Сахар /а/ — сәресі, таң атып келе жатқан мезгіл

Сәжде /а/ — мойынсұну, табыну; Құдайға құлшылық етіп, намаз оқығанда жерге басын қою.

Сәна /т/ — қайғы; тілек, өтінішті білдіретін — шы, -ші орнына қолданылатын жұрнақ [бар-сәна, айт-сәна]

Сәркардан /п/ — сергелдең

Сәрке — ішімдік

Сәруар /п/ — басшы, көсем (Мұхаммед пайғамбардың атына байланысты қолданылады).

Симия — химия

Сифа /а/ — диван, төсек

Сихнұқұр — құстың аты

Сөтке /о/ — тәулік

Станитса /о/ — бекет

Сулу /а/ — отты дем

Сұлых /а/ — келісім, мәміле

Сұбхан Алла — Аллаға мадақ!

Сүннет /а/ — әдет, жол

Табиғ /а/ — тәуелді, бағынышты, қарасты

Тағала /а/ — бәрінен жоғары, ең жоғары мәртебелі; Алла Тағаланың 99 есімінің бірі.

Тағат /а/ — құлшылық; шыдам, төзім, сабыр

Тағзият /а/ — әдептілік, сүйкімділік

Тағриф /а/ — мән, мағына, түсінік, анықтама

Тақ болу /т/ — таусылу

Тақыт — ою өрнектеліп безендірілген арқасы және жақтауы бар мүлік (қазіргі диван тектес); тақ — монархтың (хан, патша, шах) отыратын орындығы, билікке ие болу белгісі

Талиғ /а/ — тағдыр

Тамам /а/ — соңы, аяқталды

Тамиғ, тамигкәрлік /а/ — қиял, арман; ашкөздік, сараңдық; қызғаншақтық

Таңға қалу — таң қалу

Тарик /а/ — жол, әдіс, тәсіл

Таурат — діни ұғым бойынша жаратушы құдайдың Мұса пайғамбарға жіберген кітабы

Тауфик, тауних /а/ — жәрдем, көмек; табыс, бақыт; келісім

Тахсин /а/ — мадақ, жақсы сөз; жақсылық, қайырымдылық

Таһарат /а/ — су құйыну, дәрет алу, тазалану

Тәбәрік /а/ — жақсылық, қуаныш

Тәбин /а/ — емші

Тәдбир /а/ — шара

Тәкие /а/ — таяныш, тіреу, тірек; пана, баспана; жетімхана; дәруіштердің паналайтын орыны

Тәкрар /а/ — бірнеше рет қайталау

Тәлиф /а/ — жасау; құрастыру; жүйелеу

Тәмзилі /а/ — ерекше

Тәңір /т/ — Құдай

Тәсбих, тәсбі /а/ — 33 моншақ тастан тұратын тізбек. Тәсбих тарту — моншақ тастарды тере отырып, 34 рет «Аллаһу Акбар», 33 рет «Сұбхан Алла», 33 рет «Әлхамдулилла» деп Алла Тағаланы мадақтап сиыну

Тәслим /а/ — мойындау, бағыну, тапсыру

Тәрбиат /а/ — тәрбие, күту, өсіру

Тәубе /а/ — мойындау; тәубеге келу

Тұт /т/ — ұстау, сақтау

Тұтқынға кірмеді /т/ — тұтқын ету; тұтқындау

Түпірік /т/ — түкірік

Тірік, тіріклік /т/ — өмір; тірі болу; тіршілік ету

Уа /а/ — және

Уағда /а/ — уәде

Уар /а/ — бар

Уасил /а/ — келу, жету

Уахи /а/ — аян; бір нұсқаудың Алла Тағаланың тарапынан Пайғамбардың көкейіне қондырылуы; Мұхаммед пайғамбарға жіберілген хабар

Уәкіл /а/ — сенім артылған, өкілеттік берілген; көмекші, орынбасар

Уәлаят /а/ — аймақ, аудан

Уәли /а/ — басқарушы

Уәлхасыл /а/ — бір сөзбен, қысқаша айтқанда; әлқисса

Уәсил, уәсіл /а/ — бару, жету, қол жеткізу; мақсат, арман

Уд /а/ — алоэ

Үмбет, үммет /а/ — ел, қауым, жамағат, жол; мәтінде көбінесе Мұхаммедтің үмбеттері, мұсылмандар мағынасында қолданылады

Үшбу /т./ — осы, бұл

Фаған, паған /а/ — зарлау, айғайлау; қасірет шегу

Фазыл /а/ — көрегенді, өнегелі, абзал; артық, ең жақсы

Фақат /а/ — тек ғана, небәрі

Фатиха /а/ — беташар, кіріспе; Құран Кәрімнің 1-сүресі

Фатыр /а/ — жаратушы

Фауартана /п/ — домалау

Фәһим /а/ — түсінік, пайым, ой, зейін

Фәһимлау /а/ — түсіну, ойлану, пайымдау

Фаһр әлем /а/ — әлемнің ары, абыройы, мақтанышы

Фирақ /а/ — айырылысу

Фитнә /а/ — жаман ниет, арам ой

Хабис /а/ — қапас, абақты

Хади болу /а/ — мақсат ету; көздеу

Хадим /п/ — қызметші

Хазани /п/ — күз; қайғы-қасірет

Хайф /п/ — қап, яғни өкініш

Хайыр /а/ — жақсы; жақсылық; садақа; қайырымды

Хақ /а/ — шындық, күмәнсіз ақиқат; Алла Тағаланың 99 есімінің бірі

Халал /а/ — шарият заңы бойынша ұлықсат берілген; заңды; таза, адал; некелеп алған; жарамды

Халас /а/ — құтылу, бос болу, арылу, құтқарылу; құтқару, тыю

Хале /а/ — әдемі, алтын жіппен тігілген салтанатты тон

Халид /а/ — мәңгі

Халиф, халифа /а/ — Ислам орнағаннан XIII ғасырға дейін араб елдерінде дін мен үкімет билігін бір қолға ұстаған мемлекет билеушісі

Халғит /а/ — сыйлық

Халиқ, халық /а/ — жаратушы; Алланың 99 есімінің бірі

Халуат /а/ — отау, оңаша үй

Хамд, хамду /а/ — мадақ

Хамду сәна, хамд сәна /а/ — Аллаға мадақ айту

Хамлә ету /а/ — шабуыл жасау

Хамле болу /а/ — жүкті болу, аяғы ауыр болу

Хаммам /а/ — монша

Хамыр /а/ — арақ

Хана /п/ — үй; жай

Хараб /а/ — қирау, быт-шыт болу

Хараж /а/ — салық

Харам /а/ — шариғат бойынша тыйым салынған, яғни ішіп-жеуге, қолдануға жарамайтын нәрсе [Құран Кәрімде бұл түсінік 71 жерде қолданылған]; заңсыз; таза емес

Харем /а/ — гарем, әйелдер бөлмесі

Хариб /а/ — қанішер; қиратушы

Хасил, хасыл /а/ — нәтиже; жүзеге асу, мақсатқа қол жеткізу; дайын

Хатаб /а/ — сөз; дұға оқу

Хатта истуа /а/ — экватор, жер ортасы

Хауыз /а/ — су қоймасы, бассейн

Хашам /а/ — қарапайымдылық; сыйлау, әдептілік

Хәдд /а/ — шек, шекара

Хәдден асты /а/ — шектен асты

Хәкім /а/ — билеуші, әкім

Хижра /а/ — мұсылманша жыл санауы. 622 жылы мұсылмандардың Меккеден Мәдинаға көшкен жылынан басталады

Хикаят /а/ — алуан түрлі ғажайып оқиғалар жайлы жазылған әдеби шығарма

Хикмет /а/ — керемет, ғажайып; дана сөз

Хилап ету /а/ — алдау; ақымақ ету; өкіну

Хош — көңілдің жан сүйсінерліктей жай-күйі, ықылас-зауқы

Хошы кету — есі кету, есінен тану

Хұзыр ету /а/ — қатысу; келу, көріну

Хұзұр /а/ — ерік, ырық

Хұсни /а/ — әдемі, сұлу; әдемілік, сұлулық

Хүкім /а/ — үкім

Хүкімет /а/ — билік

Хүкімет қылу /а/ — билік жүргізу

Һайыл /а/ — сұмдық, қорқынышты; үлкен, зор

Һаман /п/ — әрқашан, үнемі, әрдайым; дәл сол

Һәдие /а/ — сыйлық

Һәлак /а/ — өлу, өлім; күйреу, құрып біту

Һәлак ету — өлтіру, құрту

Һәм — және

Һәр, һәрне, һеш — әр, әрне, еш

Һүнді — үнді

Ықлим /а/ — аудан, аймақ

Ықтият /а/ — мұқият болу; сақтану

Ілтимас /а/ — өтініш

Шағыру /т/ — ұрысу

Шайа /п/ — мүмкін, бәлкім

Шақты /т/ — дейін, шейін; сияқты

Шарафат /а/ — қасиет, берекет

Шариғат /а/ — заң; Исламның негізгі заңдар жинағы

Шариф /а/ — құрметті, ұлы, қадірлі, ақсүйек, текті; Пайғамбардың ұрпақтарына берілген атақ

Шаһид, шәһид /а/ — шейіт. Алла жолында құрбан болған адамды шаһид деп атаған. Құран Кәрім бойынша, шаһид о дүниеде жұмақтың төріне барады

Шаһмаран /п/ — [маран — жылан] — жыландар патшасы

Шәукет /а/ — күш, құдірет

Шимал /а/ — солтүстік

Шиыр /а/ — өлең

Шөгүнке /о/ — қазан

Шүбһә /а/ — шүбә, күмән; дінге сенбеушілік

Яһуди — жүһуд, еврей, Мұса пайғамбардың үмбеті

МӘТІНДЕ КЕЗДЕСЕТІН ҚҰРАН АЯТТАРЫ МЕН ДҰҒАЛАР

Аллаһуммә салла әлә Мұхаммед уа әләйһи ассалам /а/ — Алла Мұхаммедті жарылқап, қолдасын.

Әлхамду лиллаһи Раббил аламин /а/ — әлемнің жаратушысы (қожайыны) Аллаға мадақ.

Әлхамду лиллаһи әлләзи әтғаманә уа сақуанә уа жағаланә мин әл-муслимин /а/ — Бізге жегізген, ішкізген және мұсылман қылып жаратқан Құдайға мадақ.

Лә иләһа илла Алла /а/ — Алладан басқа Құдай жоқ.

Лә иләһа илла Алла, Мұхаммед — Расул Алла /а/ — Алладан басқа Құдай жоқ, Мұхаммед — Алланың елшісі.

Кулли нафси заиқатул маути /а/ — әрбір адам өлім дәмін татады //Құран Кәрім, 3-сүре, 185-аят.

ЖЕР–СУ АТАУЛАРЫ

Азия, Америка, Африка, Еуропа — мәтінде бұлар осы заманғы түсінік бойынша қолданылған.

Бағдат — (кей жорамалдарға қарағанда ежелгі парсы тілінің «бага» — Құдай, «дад» — берген, яғни «Құдай сыйы» сөздерінен шыққан) — 1921 жылдан қазіргі Ирак мемлекетінің астанасы. Тигр өзенінің екі жағасын бойлай салынған.

Қаланы «Мадинат ас-Салам» (Бейбітшілік қаласы) деген атпен халиф Мансур 762 жылы салдырған. Бағдат орта ғасырларда араб әдебиеті мен мәдениетінің орталығы болған қалалардың бірі. Осында бірсыпыра шығыс ғалымдары [Насредин Туси, Әл-Фараби, т.б.] оқып, білім алған.

Жейхун — Орта Азиядағы ірі өзендердің бірі Амударияның көне атауы.

Жидда — Араб түбегінде орналасқан елді мекен; қала атауы.

Ирамбағы, Ирамбақ, бағы Ирам — Шығыс халықтарының әдебиеті мен фольклорында кереметтей, ғажайып бақтың бейнесін осы атаумен беру қалыптасқан. Аңыз бойынша, Ирамбақ — оңтүстік Арабия әмірі Шаддадтың жер үстінде жұмақ орнату райынан туған мәуелі бақ.

Исфаһан, Асфаһан — Иранның орталық бөлігіндегі қала. Зайенфруд өзенінің жағасында орналасқан Исфаһан ауданының әкімшілік орталығы.

Йемен — оңтүстік-батыс Арабияда орналасқан мемлекет. Шығыс халықтарының әдебиеті мен фольклорында Йемен мол байлықтың елі деп суреттеледі.

Қап тауы — Құран аңыздары бойынша, жер жүзін қоршап тұрған тау тізбегі. Бұл таулар аспан түстес зүбәржаттан құралған, ал ең биік шыңында вулкан орналасқан. Жер бетіндегі барлық таулар Қап тауымен байланысты, Алла Тағала осы

таулар тізбегіндегі шыңдардың біріне қолын тигізсе, жер сілкінісі болады. Қап тауының ар жағын йәжуж бен мәжуж деген қорқынышты халықтар мекендейді, олар әр түн сайын тауды егеу сияқты тілдерімен кеседі, бірақ күндіз тау бастапқы қалпына қайта келеді, сөйтіп бұл халықтар жер бетіне шыға алмайды. Шығыс халықтарында Қап тауларымен байланысты көптеген аңыздар бар.

Құддыс — Қазіргі Израил мемлекетінің астанасы Иерусалимнің ежелгі аты. Бұл шаһар әлемдік діндердің шығу тарихымен байланысты зор құрметке ие болған. Онда иудей, христиан және Ислам діндерінің қатар табынатын қадірлі діни ескерткіштері баршылық. Осы арада мұсылмандардың қасиетті орындарының бірі — «Әл-Ақса» (Бәйтул Мұқаддас) мешіті бар. Құран Кәрімдегі «Миғраж» сүресінде және басқа да діни аңыздарда Мұхаммед (ә.с) пайғамбардың «Көкке көтерілу» (Алла Тағаламен дидарласу, яки оның хұзырында болу) сапары осынау мешіттен бастау алады.

Қылзам — Араб түбегі мен Африка құрлығының қосылған тұсындағы мекен, уәлаят.

Мекке — мұсылмандардың Хижаздағы басты қасиетті қаласы. Мұхаммед пайғамбар осы қалада туып, өмір сүреді және өзінің уағызын айта бастайды. Мұхаммед Меккедегі Исламға дейінгі пұтқа табынушылардың ғибадатханасы болып келген Қағбаны Исламның ең қастерлісі деп жариялап, оған барлық мұсылмандардың қажылыққа баруын өсиет етті. Қағба Меккедегі Масжид Харам деп аталатын бас мешітте орналасқан. Жыл сайын Меккеге қажылыққа әлемнің әр түпкірінен миллиондаған адам келеді.

Мысыр — Африканың солтүстік-шығысын және Азиядағы Синай түбегін алып жатқан Египет мемлекетінің арабша атауы.

Ніл өзені — Африканың ірі өзені. Арабтар Нілді «құдайдың сыйы» деп атап, негізінен осы өзенді жағалай қоныстанған.

Сарандип — Цейлон аралының арабша атауы; жұмақтан қуылған Адам атаның түскен жері.

Үндістан — Азияның оңтүстік шығысында орналасқан мемлекет.

Фердаус (парсы) — дәл мағынасы: жұмақ бағы. Құран Кәрім бойынша жұмақ бірнеше бөліктен тұрады. Біреуінің атауы —

Фердаус. Мұсылман елдерінің фольклоры мен әдебиетінде «Фердаус» — мәңгі гүлдеп тұратын мәуе бақтың символы.

Хижаз — Араб түбегіндегі жазық, Қызыл теңізбен шектеседі.

Хорасан — Иранның солтүстік шығысындағы провинция, шығысында Ауғанстанмен шектеседі.

Шам шаһары — Сирияны арабтар осылай атаған. Теңеу ретінде «шариф» сөзі қосылып, көбінесе «Шам шариф» делінеді. «Шариф» — арабша құрметті, қадірлі, ұлы мәртебелі деген мағынаны береді. Кейде Дамаск [Димишк] қаласының атауы ретінде қолданылады.

Бұлармен қатар мәтіндерде басқа географиялық атаулар кездеседі, мысалы: Гауһарникин, Наһруан, Адине, т.б. Олардың кейбіреулері тарихтан белгілі, шығыс елдерінде орналасқан қала, мемлекеттердің аттары болса, кейбіреулері жартылай мифтік, ертегілік атаулар.

ТОМҒА ЕНГЕН ДАСТАНДЫ ЖЫРЛАУШЫ, АЙТУШЫ ҺӘМ ЖИНАУШЫ ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Нұрымұлы Жүсіп—1825 жылы туған, қайтыс болған жылы белгісіз. Туып, ғұмыры өткен мекен—Көкшетау өңірі. Өз заманының сауатты, мәдениетті азаматтарының бірі. Өте көлемді, 9194 жолдан тұратын «Шаһмаран» дастанының айтушысы, һәм баспаға дайындап жіберушісі.

Шартты қысқартулар

ӘӨИ — М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты

ОҒК — Орталық Ғылыми кітапхана

Қ — Қазан қаласы

ҚҚ — Қолжазба қоры

Ш — шифр

дәп — дәптер

а — араб

о — орыс

п — парсы

т — түркі

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

Қолжазбалар мен 1917 жылға дейін араб әрпінде жарық көрген кітаптар

1. Шаһмаран кітабы. Жариялаған *Жүсіп Нұрымұлы*. — Қазан, 1901.
2. Шаһмаран хикаясы. Жариялаған *Жүсіп Нұрымұлы*. — Қазан, 1907.
3. Шаһмаран. Жариялаған *Жүсіп Нұрымұлы*. — Қазан, 1909.
4. Шаһмаран. Жариялаған *Жүсіп Нұрымұлы*. — Қазан, 1913.

Зерттеулер мен энциклопедиялар, фольклорлық жинақтар, сөздіктер

1. Құран Кәрім: қазақша мағына және түсінігі. Аударған *Халифа Алтай*. — Мәдина, Сауд Арабиясы, 1991.
2. *Әзібаева Б. У.* Казахский дастанный эпос. — Алматы: Ғылым, 1998.
4. *Гринцер П. А.* Древнеиндийская проза [Обрамленная повесть]. — М., 1963.
5. *Г. Э. фон Грюнебаум.* Основные черты арабо-мусульманской культуры. — М., 1981.
6. Ислам. Краткий справочник. — М., 1983.
7. Ислам: Энциклопедия. Бас ред.: *Р. Н. Нұрғалиев*. — Алматы: ҚЭ, 1995.
8. Қазақ кітаптары. Құрастырғандар: *С. С. Есова, Ү. Х. Сұбханбердина, Д. С. Сейфуллина*. — Алматы, 1986.
9. Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы. 7-том. — Алматы: Ғылым, 2003.
10. *Қасқабасов С. А.* Жаназық. Таңдамалы. — Астана: Аударма, 2002.

11. Мың бір түн. 2,3 т. Аударған Қ. Әбдіқадыров. — Алматы, 1961.

12. Революцияға дейін қазақ тілінде шыққан әдеби кітаптар. 1807-1917 [Аннотацияланған библиографиялық көрсеткіш]. Құрастырушылар: М. Бөжеев, Д. Қазыбекова, К. Бегімбаева. — Алматы, 1978.

13. Арабско-русский словарь. Составитель Х.К. Баранов — М., 1968.

14. Древнетюркский словарь. — Л.: Наука, 1969.

15. Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі. Құрастырушылар: Р. Сыздық, Н. Уәлиұлы, Қ. Жаманбаева, Қ. Күдерінова. — Алматы: Дайк-Пресс, 2001.

16. Қазақ тілінің сөздігі. — Алматы, 1999.

17. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Құрастырған І. К. Кеңесбаев. — Алматы, 1977.

18. Персидско-русский словарь. Под ред. Ю.А.Рубинчика. I-II т. — М., 1970.

РЕЗЮМЕ

Институт литературы и искусства им. М.О.Ауэзова МОН РК продолжает работу по подготовке и изданию томов стотомной серии «Бабалар сөзі», выполняемой в рамках государственной программы «Мәдени мұра» («Культурное наследие»).

Второй том серии включает в себя объемный, в 9194 строки дастан новеллистического содержания «Шаһмаран».

Это многотемное, многосоставное и остросюжетное произведение. Фабула его очень интересна, эпизоды сменяют друг друга в логической последовательности, в то же время налицо дидактическая направленность его и морализм.

Содержание дастана полностью следует сюжету фольклорных повестей «Рассказ о Малик-Маране», «Рассказ о Балкие», «Рассказ о жизни Жаханшы», которые в сказках «1001 ночи» рассказывала Шехерезада своему повелителю на протяжении с 428-ой по 484-ую ночь¹.

Главная установка дастана — восхваление общечеловеческих духовных ценностей, пропаганда таких человеческих качеств, как: благородство, верность слову, честность и т.д.

Вот схематическое изложение сюжета дастана. Всевышний Господь и до пророка Мухаммеда посылал своих посланцев для увещевания людей, для наставления их на правильный путь. Среди них пророк Даниал, обладатель знаний. После его смерти у него рождается сын, его нарекли Жамсыбом. Но он, хотя и был сыном ученого отца, оказался невосприимчив к знаниям. Он становится продавцом дров [отыншы]. Однажды, спрятавшись в горах от сильного дождя, попадает в царство Шаһмарана — царя змей, по имени Имлиха. Имлиха не хочет отпускать Жамсыба,

¹ Мың бір түн. Аударған Қ. Әбдіқадыров. — Алматы, 1961. — 2-том: 443-471 б.; 3-том: 3-51 б.

который без разрешения прибыл в его царство, т.е. открыл секрет их. Жамсыб дает клятву, что никому не расскажет о царстве змей. Шаһмаран отвечает: «Я тебе не верю, ибо ранее убедился в коварстве людей, в обманности их обещаний». И начинает долгий рассказ о вероломстве сыновей Адама: о владельце Мысра Ушах шахе, его сыновьях — Балкие и Кахаре, затем Акапе, пророке Сулеймене, Хизре и т.д.

В финале дастана Жамсыб становится великим ученым, познавшим все тайны мира; вероломство и предательство наказываются; честный, порядочный и благородный достигает искомого; грех, совершенный по незнанию, прощается.

В дастане для реализации заявленных тем и идей привлечен очень богатый, разнообразный по своим источникам материал: библейско-коранические легенды об Адаме и Еве, тирани Намвруде и пророке Сулеймене, доисламские фольклорные предания о Хизре, коранические рассказы, многочисленные сказочно-эпические сюжеты и мотивы, очень много сведений и рассказов этно-географического содержания, описание рая и ада, рассказы об устройстве земли и небосвода в соответствии с Кораном и хадисами и т.д. Но весь привлеченный материал понимается через призму средневековых мировоззренческих принципов и подается не в абстрактном виде, а через традиционные образы восточного фольклора и литературы и, в целом, интерпретируется в новеллистическом духе. Причем древние магическо-тотемические воззрения мирно уживаются с более поздними мусульманскими. В целом, создатели дастана обнаруживают хорошее знание Корана, истории Ислама и общевосточной мифологии.

Центральным персонажем произведения наряду с Жамсыбом является царь змей — Шаһмаран, его зовут Имлиха, причем в тексте чаще употребляется его титул, чем имя собственное.

Известно, что образ змеи, восходящий к древним магическо-тотемическим представлениям, довольно широко распространен в фольклоре многих народов Востока, в том числе и у казахов. И везде основная функция змеи — оказание помощи человеку, попавшему в беду. В дастане мы наблюдаем сохранение этой функции. Шаһмаран помогает Жамсыбу даже после того как не раз убеждался в неблагодарности и жестокости людей.

Более того, Шаһмаран наделяет Жамсыба магической способностью понимать язык птиц и животных, овладеть комплексом знаний об окружающем мире, т.е. стать знаменитым ученым своего времени.

Дастан очень велик по своему объему, обладает высокой степенью информативности, однако очень читабелен, воспринимается достаточно легко, ибо композиционно построен по методу ящичной, т.е. рамочной композиции, когда один эпизод легко сменяет другой, а одна история плавно переходит в другую. Эти истории порой и не связаны между собой, но их связывают и объединяют главные персонажи — Жамсыб и Шаһмаран; все рассказы и притчи, легенды и мифы в дастане вводятся с целью доказательства определенных идей, установок, для достижения вполне конкретных задач. То есть история Шаһмарана и Жамсыба лишь композиционный прием, их история — обрамление, рамка, предлог для введения «бесконечного потока историй»². То есть структурно дастан построен по классическому принципу обрамленной повести.

Классический образец рамочной композиции представлен в дастане «Хикаятдастан Хатымтай», который будет опубликован в четвертом томе серии «Бабалар сөзі»; рамочная композиция характерна также и для других казахских дастанов, имеющих своими источниками восточную словесность.

Стиль и языковые особенности публикуемого в данном томе дастана характерны для книжных форм дастанного эпоса в целом. В частности, например, наличие большого удела слов, заимствованных из персидского, арабского, а также, но в очень малой степени, русского языка. Наряду с этим от уже изданных произведений «Шаһмаран» отличается тем, что в нем сохранено немало древнетюркских лексем и грамматических форм. Например, лексема тірлік [жизнь, бытие, существование] встречается в древней форме тіріклік, которая была зафиксирована в каирском списке [не позднее первой половины XIV в.]³ поэмы «Құтты білік» Юсуфа Баласагунского, созданной в 1069-1070 годы.

Точно также глагол *илану* в дастане употреблен в древней форме *инану*⁴, которая отражена в «Диуани лугатит турк»

² Гринцер П. А. Древнеиндийская проза [Обрамленная повесть]. — М., 1963. — С. 199.

³ Древнетюркский словарь. — Л., 1969. — С. 562.

⁴ Древнетюркский словарь. — Л., 1969. — С. 218.

М.Кашгарского, единственный дошедший список которого, написанный арабским письмом в 1266 году, хранится в Стамбуле.

Таким образом, это произведение кроме своей художественно-эстетической, исторической, а также информативной значимости ценно и с лингвистической точки зрения.

«Шаһмаран» был издан арабским письмом в первом десятилетии XX века. Причем история его подготовки и публикации, кратко изложенная в разделе «Комментарии», проливает свет на историю казахского книгопечатания XIX-XX в.в.

Многотомный свод «Бабалар сөзі» — научное издание. Публикуемые тексты даются в первоначальном, адекватном первоисточнику виде, то есть исключается любое вмешательство в текст.

Том снабжен научными приложениями, которые включают в себя: сведения о публикуемых текстах и их вариантах; краткий историко-фольклористический и текстологический анализ текстов; данные об исторических и религиозных деятелях, имена которых встречаются в текстах; словарь древнетюркских, арабских и персидских слов, терминов и понятий религиозного характера, а также географических названий; сведения о сказителях, собирателях и публикаторах; список использованной литературы; резюме на русском и английском языках.

Дастан «Шаһмаран» подготовлен с Казанской публикации 1909 года, увидевшей свет на арабской графике. На кириллице публикуется впервые.

Объем тома — 22 п.л.

SUMMARY

M.O. Auezov Institute of Literature and Arts under Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan is continuing activities on preparation and publishing of the volumes of multi-volume series «Babalar sozy».

The second volume includes the voluminous dastans of novelistic content «Shahmaran», including 9194 lines.

This is multi-topical, multi-compositional and sharp plot work.. Its plot is very interesting, the episodes are changing each other in a lively and logical succession, at the same time didactic orientation and morality are present.

The content of the dastan completely follows the plot of folklore narratives «Story about Malik-Maran», «Story about Balkiya», «Story about Zhakanshi's life» that were told by Sheherezada to her sovereign in the tales of «1001 nights» during 428th to 484th night¹.

The main conceptual aim of the dastan is praising of humanity spiritual values, propaganda of such human features as: nobility, faithfulness to the given word, honesty etc.

Here is a schematic content of the dastan. The Most High God before prophet Mukhammed has sent his envoys for admonishing people, for guide them for the right way. Among them prophet Danial, possessor of knowledge. After his death his son was born and named Zhamsyb. However although he was a son of educated farther, he appeared to be unreceptive to knowledge. He becomes a salesman of firewood (otynshy). Once hiding from the rain in the mountains he gets to the kingdom of Shahmaran—king of

¹ Thousand and one night. Translated : *K. Abdikadyrov*. — Almaty, 1961. — volume 2: p. 443-471; volume 3: p. 3-51.

snakes named Imlikha. Imlikha don't want to let Zhamсыb go who came to his kingdom without permission and opened their secret. Zhamсыb swears that he never tells anyone about snake kingdom. Shahmaran replies: «I don't believe you, because I know how people are insidious and deceptive» . Then he begins a long story about treachery of Adam's sons: about the ruler Mysra Ushah shah, his sons — Balkiya and Kahar, then Akap, prophet Suleimen, Khizr etc.

At the end of dastan — Zhamсыb becomes a great scientist who has learnt about all secrets of the world; treachery and betrayal are being punished; honest and decent and noble person achieves his aim; sin made by ignorance is forgiven.

The dastan includes very rich, diverse material resources for achieving declared themes and concepts: Bible-Koran legends about Adam and Eve , tyrant Nimverud and Suleimen, pre-Islam folklore legends about Khizr, Koran stories, numerous tale-epic plots and motifs, much information and stories of ethnic-geographic content, description of paradise and hell, stories about Earth and heaven according Koran and khadises etc. However all used material is comprehended through the prism of medieval philosophic principles and is presented not in abstract way but traditional images of oriental folklore and literature and is interpreted in novelistic manner. Ancient magic — totem ideas are peacefully coexisting with the latest Moslem. In general the authors of the dastan have good knowledge of Koran, Islam history and general oriental mythology.

Central characters of the work alongside with Zhamсыb is snake king — Shahmaran, his name is Imlikha, and in the text often his title is mentioned but not his proper name.

It is known that image of snake originating from ancient magic-totem ideas is widely spread in folklore of many nations of the orient including Kazakh people. Always the main function of snake is to help human who is in trouble. In the dastan this function is also observed. Shahmaran helps Zhamсыb even after he several times made sure that people are ungrateful and cruel.

Moreover Shahmaran provides him Zhamсыb with magic ability of understanding language of birds and animals, learn about the environment and become a well known scientist of his times.

Dastan is very big in volume, is highly informative , however

it is very readable, easy comprehensible because it is composed according to the method of box, frame composition when one episode shifts another one and one story smoothly passes to another. These stories sometimes are not related to each other but they are linked by the main characters—Zhamasyb and Shahmaran; all stories and parables, legends and myths in dastan are introduced with the purpose of proving certain ideas, aims for achieving concrete objectives. It means that the story about Shahmaran and Zhamasyb is only composition method, their story—is a frame, ground for introducing «endless current of stories»². It means that structure of dastan is built according to the classical principle of framed narrative.

Classical example of framed composition is presented in dastan «Hikayat and Hatymtay» which will be published in the fourth volume of the series «Babalar sozy»; frame composition is typical for other Kazakh dastans that are based on oriental philology.

Style and language features of the publishing in this volume dastans are typical for book forms of dastan epos in general. In particular, for example, a big number of the loan-words from Persian, Arab and in a small extend Russian language. Alongside with this from the already published and being published works in this volume «Shahmaran» is different because of it preserves many old Turkic lexems and grammar forms. For example, lexem tirlik (life, existence) is present in old form tiriklik that was recorded in Cairo list (not later than the first half of XIV c.)³ of the poem «Kutty bilik» written by Ussuf Balasagunsky in 1069-1070.

Same with the verb ilan in dastan is used in old form inanu⁴, that is reflected in «Diواني lugatit turk» by M. Kashgarsky the only left list of which written in Arabic letter in 1266 is preserved in Istanbul.

So, these works are valuable not only for their artistic—esthetical, historical and informative value but also for linguistic point of view.

Multi volume code «Babalar sozy» is a scientific publication. The texts published are presented in the initial, adequate to the initial source kind, i.e. that any intervention into the text is excluded.

² P.A. Grincer Old Indian prose [framed narrative]. — M., 1963. — p.199.

³ Old Turkic dictionary. — L., 1969. — p.562.

⁴ Old Turkic dictionary. — L., 1969. — p. 218.

The volume is supplied by scientific annexes that include data on published texts and their versions; brief historic — folklore and textologic analysis of the texts; data on historical and religious figures whose names are present in the texts; dictionary of old Turkic, Arabic and Persian words, terms and ideas of the religious character and geographic names; data on narrators, collectors and publishers; list of used literature; summary in Russian and English.

Dastan «Shahmaran» is prepared from Kasan publication of 1909, published in Arabic letters. In Cyrillic it is published for the first time.

Size of the volume is 22 p.p.

МАЗМҰНЫ

Құрастырушыдан	5
Мәтін	
Шаһмаран	9
Ғылыми қосымшалар	
Томға енген мәтінге түсініктеме	301
Мәтінде кездесетін тарихи және діни есімдер	313
Сөздік	319
Мәтінде кездесетін Құран аяттары мен дұғалар	334
Жер-су атаулары	335
Томға енген дастанды жырлаушы, айтушы һәм жинаушы туралы мәлімет	338
Шартты қысқартулар	338
Пайдаланылған әдебиеттер	339
Резюме	341
Summary	345

Научное издание

БАБАЛАР СӨЗІ

2 том

НОВЕЛЛИСТИЧЕСКИЕ ДАСТАНЫ

(на казахском языке)

Утверждено к печати Ученым советом Института литературы и искусства
им. М. О. Ауэзова

Шығаруға жауапты *Р. Тұрлынова*

Редакторы *Ү. Тілегенова*

Техникалық редакторы *Г. Бектібаева*

Компьютерде терген *Н. Мұрсалимова*

Компьютерде беттеген *М. Ноғайбаева*

Дизайнын әзірлеген «Баур» баспасы
ИБ № 1476

Теруге 25.05.04 жіберілді. Басуға 29.06.04 қол қойылды. Пішіні 60x90¹/₁₆.
Қаріп түрі «Мектептік». Офсеттік қағаз. Офсеттік басылыс.
Шартты баспа табағы 22. Таралымы 2000 дана. Тапсырыс №421.

«Фолиант» баспасы
473000, Астана қаласы, Қазақ көшесі, 87/1

«Регис СТ — Полиграф» ЖШС баспаханасында басылды

ISBN 9965-619-62-X

